

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd
Institut politologických studií
Katedra politologie

Magisterská diplomová práce

**Vliv nových spolkových zemí na podobu německého stranického systému po
sjednocení**

Autorka práce: Bc. Jaroslava Krejčová
Vedoucí práce: PhDr. Josef Mlejnek, Ph.D.

2006

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto magisterskou diplomovou práci na téma „Vliv nových spolkových zemí na podobu německého stranického systému po sjednocení“ zpracovala sama a uvedla jsem veškerou použitou literaturu a ostatní zdroje.

Jaroslava Kejčová

V Děčíně

10.1.2006

Poděkování

Chtěla bych upřímně poděkovat PhDr. Josefu Mlejnкови, Ph.D. za cenné připomínky a náměty k této diplomové práci, Prof. Dr. Franku Deckerovi z Institutu pro politickou vědu Univerzity v Bonnu za prvotní impuls k práci a pomoc při orientaci v problematice německé stranické soutěže. Dále Institutu politologických studií UK FSV za umožnění ročního studijního pobytu na Rheinische-Friedrich-Wilhelms Universität v Bonnu, bez kterého by tato práce nikdy nevznikla, a svým blízkým za trpělivost a podporu při studiu.

Jaroslava Krejčová

Úvod	2
1. Vznik stran, teorie stranických systémů a politické strany v procesu tranzice	5
1.1 <i>Milieu, Lager, štěpení</i>	5
1.2 <i>Polarizace a fragmentace</i>	8
1.3 <i>Specifika německé tranzice a důsledky pro vznik stranického systému</i>	8
2. Od pokojné revoluce až k prvním celoněmeckým volbám	13
2.1 <i>Vznik občanských hnutí a mobilizace občanů</i>	14
2.2 <i>Strany Národní fronty</i>	16
2.3 <i>Zvratu ve zvratu</i>	17
2.4 <i>První demokratické volby do Volkskammer</i>	18
2.5 <i>Cesta ke sjednocení</i>	22
2.6 <i>První celoněmecké volby do Bundestagu</i>	27
3. Vzniká na Východě odlišný stranický systém? Od voleb 1990 k volbám 1994	32
3.1 <i>Vznik intermediárního systému v nových spolkových zemích</i>	32
3.2 <i>Transformační šok</i>	35
3.3 <i>Supervolební rok 1994</i>	38
3.4 <i>Situace před volbami a výsledky voleb 1994</i>	39
3.5 <i>Netradiční vzorce voličského chování?</i>	42
4. Produkt NDR-Nostalgie? PDS v kontextu postkomunistických stran v České republice, Polsku, Maďarsku a na Slovensku	44
4.1 <i>Přerod SED v PDS</i>	44
4.2 <i>Komunistické státostrany v procesu tranzice</i>	47
4.2.1 <i>Postkomunistické strany v Polsku, Maďarsku, na Slovensku a v Česku</i>	48
4.3 <i>Otázka reformovatelnosti v případě PDS</i>	52
4.4 <i>Členská a voličská základna PDS</i>	53
4.5 <i>Fenomén NDR-nostalgie</i>	57
4.6 <i>Pocit identifikace s PDS a její bašty</i>	59
5. Volby 1998 a několik německých „poprvé“	61
5.1 <i>Stranický systém v krizi?</i>	61
5.2 <i>Volební kampaň a výsledky voleb 1998</i>	65
5.2.1 <i>Historický úspěch PDS</i>	66
5.2.2 <i>„Velké potíže malých stran“</i>	67
5.3 <i>Východ volil jinak než Západ</i>	69
6. Bilance rudo-zelené koalice a volby 2002	73
6.1 <i>Personální změny ve stranách</i>	73
6.2 <i>Otázka kancléřského kandidáta</i>	78
6.3 <i>Jiní voliči, jiná strategie</i>	79

6.4	<i>Hodnocení výsledků voleb 2002 z hlediska stranické soutěže</i>	80
6.5	<i>Struktura voličů v dimenzi Východ-Západ</i>	83
7.	Strany extrémní pravice	85
7.1	<i>Tři vlny pravicového extremismu</i>	85
7.2	<i>Národnědemokratická strana Německa (NPD)</i>	86
7.3	<i>Republikáni (REP)</i>	86
7.4	<i>Německá unie lidu (DVU)</i>	87
7.5	<i>Schill-Partei</i>	89
7.6	<i>Krajní pravice v kontextu stranického systému</i>	91
8.	Předčasné volby 2005 – naznačují jejich výsledky budoucnost německého stranického systému?	94
8.1	<i>Slabost největší vládní strany při zemských volbách</i>	94
8.2	<i>Rostoucí význam rozložení sil v Bundesratu</i>	95
8.3	<i>Cesta k předčasným volbám</i>	96
8.4	<i>Noví vyzývatele</i>	97
8.5	<i>Nová volební spojení a výsledky voleb 2005</i>	98
8.6	<i>Sblížení západ- a východoněmeckých voličů?</i>	101
8.7	<i>Povolební vyjednávání a vznik Velké koalice</i>	102
8.8	<i>Jaká je budoucnost německého stranického systému?</i>	104
	Závěr	106
	Summary	109
	Seznam použitých zkratk	110
	Literatura	112
	Přílohy	123

Seznam schémat, grafů a tabulek

Schéma č.1: <i>Struktura čtyř základních štěpení (podle Rokkana)</i>	7
Schéma č.2: <i>Jednotlivé systémové roviny v procesu přechodu</i>	9
Graf č.1: <i>Vývoj sebe-označení občanem 2. kategorie</i>	58
Graf č.2: <i>Preference kandidátů na kancléře 1997/1998</i>	64
Graf č.3: <i>Zisky a ztráty jednotlivých stran v porovnání s volbami 2002 z perspektivy Východ-Západ</i>	100
Tabulka č.1: <i>Výsledky voleb do Volkskammer z 18. března 1990</i>	19
Tabulka č.2: <i>Rozdělení mandátů ve Volkskammer po březnových volbách 1990</i>	20
Tabulka č.3: <i>Reformy volebního systému do Bundestagu</i>	25
Tabulka č.4: <i>Vývoj volební účasti ve Spolkové republice 1949-1990</i>	29
Tabulka č.5: <i>Výsledky voleb do Bundestagu z 2. prosince 1990</i>	29
Tabulka č.6: <i>Hustota členů SPD a CDU v nových spolkových zemích</i>	34
Tabulka č.7: <i>Vývoj členské základny CDU a SPD v porovnání Východ-Západ v letech 1991-1994</i>	35
Tabulka č.8: <i>Výsledky voleb do Bundestagu z 16. října 1994</i>	40
Tabulka č.9: <i>Složení 13. Bundestagu</i>	40
Tabulka č.10: <i>Stranické preference samostatně výdělečně činných a dělníků ve volbách 1990 a 1994 v porovnání Východ – Západ</i>	42
Tabulka č.11: <i>Volební zisky nástupkyň bývalých státostran</i>	52
Tabulka č.12: <i>Volební zisky PDS 1990-1998/9</i>	59
Tabulka č.13: <i>Výsledky voleb do Bundestagu z 27. září 1998</i>	65
Tabulka č.14: <i>Výsledky voleb z 22.9.2002</i>	80
Tabulka č.15: <i>Výsledky zemských voleb od února 2003 do května 2005</i>	95
Tabulka č.16: <i>Konečné výsledky voleb z 18. září 2005</i>	99
Tabulka č.17: <i>Kabinet černo-rudé koalice 2005</i>	104

Seznam Exkursů

<u>Vznik SDP a její přerod v SPD</u>	15
<u>Vznik aliancí před volbami do Volkskammer</u>	17
<u>Sasko a Durynsko jako dřívější bašty SPD</u>	21
<u>Volební systém Spolkové republiky Německo a jeho vliv na stranický systém</u>	25
<u>Problémy SPD a CDU při rekrutování politického personálu v nových spolkových zemích</u>	33
<u>Dá se voličské chování předvídat?</u>	36
<u>Typy komunistického režimu jako determinanty vývoje postkomunistických stran</u>	45
<u>Jsou východní Němci etnická skupina?</u>	55
<u>Amerikanizace volebního boje?</u>	63
<u>Jsou východoněmecké strany jiné?</u>	70
<u>Vliv spolkové politiky na výsledky zemských voleb</u>	75
<u>Model změny stranického systému</u>	88

Úvod

Na počátku této diplomové práce stála otázka po skutečné vnitřní jednotě sjednoceného Německa. Formálním sjednocením z 3. října 1990 se začala psát nová etapa dějin Spolkové republiky. Po čtyřiceti letech rozdělení mohl německý národ opět žít společně v jednom demokratickém státě. Bylo ale sjednocení opravdu tak harmonické? Jaké jsou skutečné důsledky působení dvou odlišných režimů?

Sjednocené Německo je specifickým případem, nebývá řazeno k postkomunistickým zemím, po sjednocení už ale není ani klasickou západní demokracií. Díky svým novým spolkovým občanům se ocitlo někde na půli cesty. Východní Německo je jediným případem, kde pád totalitního režimu měl zcela jedinečný důsledek zániku celého státu (nikoli ve smyslu rozpadu federace). Cesta bývalé NDR k demokracii byla usnadněna především dominancí tehdejší Spolkové republiky v celém procesu, jak vysoká ale je cena za rychlou variantu sjednocení? Východní Němci přidružením k západnímu Německu nepozbyly svou východní identitu, pozůstatky totalitního režimu SED se v jejich mentalitě projevují podobně jako u obyvatel jiných postkomunistických zemí.

Ještě 15 let po sjednocení nepřestali Němci rozlišovat, kdo pochází z Východu a kdo ze Západu. Ekonomické dopady sjednocení, které jsou mnohem větší než se předpokládalo, vzájemnou řevnivost „Ossis“ a „Wessis“ jen utužují. Východoněmecká ekonomika není ani zdaleka zdravá, navíc onemocněl i její západní lékař. Vnitřní nejednota se pochopitelně odráží i na politické scéně. Sjednocení přineslo politickým stranám nové pole působnosti. Režim SED byl režimem jediné strany, zavedení pravidel demokratické stranické soutěže tak otevřelo západoněmeckým stranám takřka bezkonkurenční prostředí. Cílem této práce je ukázat, jak se tento vývoj odrazil na podobě spolkového stranického systému.

Vliv dlouholetého přerušení demokratických tradic na území nových spolkových zemí se projevil hned při prvních celoněmeckých volbách. Očekávané navázání na předválečnou tradici (ve smyslu stranických bašt) se nepotvrdilo, navíc se východoněmečtí voliči chovali zcela v rozporu s obvyklými západními zkušenostmi. Přistoupení území bývalé NDR k tehdejší SRN neznamenalou pouhé rozšíření dosavadního stranického schématu na nové území. Stranický systém se stal odrazem odlišnosti obou součástí sjednoceného Německa.

Jedním z markantních znaků sjednocení je v rámci stranické soutěže PDS, jediná politická strana s těžištěm na území nových spolkových zemí. PDS je nástupnicí komunistické SED a jedinou „ryzí“ reprezentantkou východoněmeckých zájmů v Bundestagu. Již několikrát jí němečtí sociální vědci předpovídali po dalších volbách zánik, naposledy tomu bylo po prohře ve volbách 2002, přesto je PDS dál součástí spolkového stranického systému a významně ovlivňuje rozložení sil v parlamentu.

Různým aspektům německého sjednocení se věnuje bohatá společensko-vědní literatura, němečtí vědci napsali na téma sjednocení přes 3 000 knih a svazků. Dá se o německém sjednocení vůbec napsat ještě něco nového? Proces transformace je procesem dynamickým, je ovlivňován mnoha faktory a tak výsledky mohou být i při dokonalé znalosti všech vstupů zcela nečekané. Podobně nečekaný byl i vývoj německého stranického systému po sjednocení.

Vývoj německého stranického systému je v této práci rozčleněn do jednotlivých volebních období. Analýze jednotlivých volebních výsledků předchází charakteristika období před volbami a následuje nástin nejdůležitějšího vývoje těsně po volbách. Centrem zájmu je spolkový stranický systém, jeho obraz dotváří pohled na zemské stranické systémy, resp. rozdíl mezi stranickým systémem na území starých spolkových zemí a stranickým systémem na území nových spolkových zemí. Nezbytná je úvodní teoretická kapitola, která umožní proniknout snáze do problematiky stranické soutěže obecně, doplněná o specifické aspekty stranického systému v transformačních zemích. Teoretická kapitola je opravdu jen úvodní a nezahrnuje veškerou použitou teorii, teoretické koncepty týkající se dílčích aspektů politických stran a stranické soutěže jsou, vedle příkladů na dokreslení komplexního vývoje, představovány v rámci jednotlivých kapitol formou „Exkursů“.

PDS jako jediná zástupkyně Východu mezi spolkovými politickými stranami si bezpochyby zaslouží podrobnější analýzu, spojenou s komparací s vybranými postkomunistickými stranami ve střední Evropě (polskou, maďarskou, slovenskou a českou). Nezvykle příznivé podmínky se v nových spolkových zemích utvořily i pro strany krajní pravice, velký mediální zájem a zároveň znepokojení spolkových politiků vzbudil zisk 9,2% hlasů pro NPD v zemských volbách v Sasku v září 2004. Stranám krajní pravice bude proto věnována také zvláštní kapitola.

Převážnou část použité literatury tvoří povolební studie vývoje jednotlivých stran, dále analýzy volebních výsledků publikované v německých politologických časopisech. Komplexní studie zabývající se transformací stranického, resp. intermediárního, systému

jsou k dispozici většinou jen staršího data, tedy těsně po sjednocení. Studie zabývající se zemskou politikou proto napomohly dotvořit obraz stranických systémů na Západě a na Východě. Nečekaný zvrát ve spolkové politice po zemských volbách v Severním Porýní – Vestfálsku v květnu 2005, zcela změnil obsah poslední kapitoly. Místo výhledu pro volby 2006 bylo třeba analyzovat předčasné volby 2005. Z časových důvodů proto už nemohlo být využito tolik odborné literatury a analýzu jsem provedla hlavně za pomoci zveřejněných oficiálních výsledků a analýz v renomovaných médiích (deník Frankfurter Allgemeine Zeitung a týdeník Der Spiegel).

Vzhledem k již výše zmiňovanému množství publikované literatury si tato práce neklade za cíl zpracovat všechny dostupné zdroje týkající se německého sjednocení. Cílem je, co nejlépe obsáhnout náplň stranické soutěže ve sjednoceném Německu a přiblížit její změny, zapříčiněné připojením pěti nových spolkových zemí.

1. Vznik stran, teorie stranických systémů a politické strany v procesu tranzice

Studium vzniku politických stran a stranického systému je v případě Spolkové republiky Německo spojeno s několika teoretickými koncepty. Nebudeme-li se zabývat vznikem samotným, není to ostatně ani záměrem této práce, musíme se zpočátku věnovat těmto třem hlavním, do značné míry souvztažným pojmům, které se bezpochyby ke vzniku německého stranického systému váží. Objasnění pojmového aparátu a teoretických východisek této práce má sloužit lepšímu proniknutí do analyzované problematiky a předejít případným nedorozuměním.

1.1 Milieu, Lager, štěpení

Významné společenské i institucionální změny, které Německo od vzniku císařství v roce 1871 až do současnosti prodělalo, se mimo jiné promítly i do vývoje stran a stranického systému. Stabilita stran a rozložení voličů typická pro období od založení císařské říše až do konce Výmarské republiky je vysvětlována existencí čtyř tzv. „sociálně-morálních Milieu“ (*sozialmoralische Milieus*), jež popsal M.Rainer Lepsius. (von Alemann 2003a: 106-112; Rohe 1992: 9-29) Milieu může být také charakterizováno jako určitá uzavřená politicko-sociální subkultura, přičemž každá subkultura je úzce vázána na některou z politických stran. Na základě historické zkušenosti rozlišuje Lepsius čtyři typy sociálně-morálních milieu (von Alemann 2003a:106):

1. *Katolické sociální milieu*
2. *Konzervativně-protestantské sociální milieu (příp. vesnicko-zemědělské konzervativní milieu)*
3. *Protestantsko-občanské sociální milieu (příp. městsko-občanské/liberální milieu)*
4. *Sociálně-demokratické sociální milieu (resp. socio-kulturní dělnické milieu)¹.*

Kromě politické dimenze bylo každé milieu reprezentováno i přidruženými společenskými organizacemi – jako např. tělovýchovné spolky, vlastní tisk, kulturní spolky či vzdělávací zařízení. Krize Výmarské republiky, ale i industrializace a rostoucí

¹ Z historického hlediska 1.milieu odpovídala strana Zentrum, kterou lze do jisté míry chápat jako předchůdkyni pozdější CDU (Strana Zentrum se však oproti CDU orientovala ryze na katolíky). 2.milieu představovali Konzervativci (dnes je i tato část spektra reprezentována zejména CDU), 3.milieu se politicky zrcadlilo v Liberálech (v současnosti pak v FDP), 4.milieu zastupovali Socialisté, ve Výmarské republice navíc Komunisté (současnou relevantní zástupkyní tohoto milieu je pochopitelně SPD).

mobilita obyvatel měly za následek postupnou erozi sociálně-morálních milieů, nástup nacionálního socialismu znamenal pak jejich definitivní rozrušení.

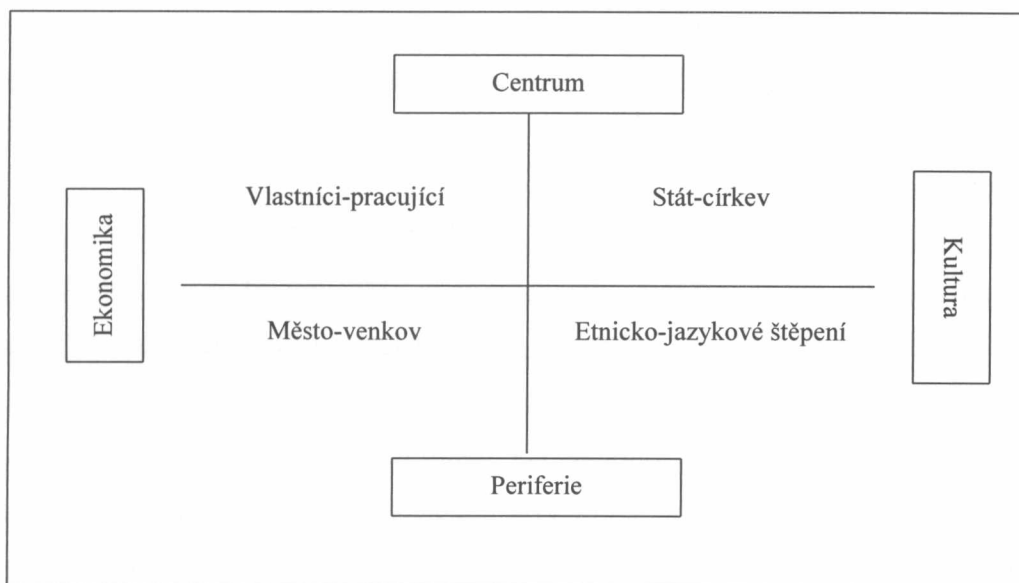
„Termín milieů odkazuje na rozdílné kulturní projevy, na životní styl, mentalitu a výkladovou tradici. V konečném důsledku není ale pro tento pojem konstruktivní určitý způsob myšlení, nýbrž konkrétní způsob života.“ (Rohe 1992:19) Milieů není pojem, který by postihoval jen určitou mentalitu, jak naznačuje již ono označení „sociálně-morální“, jde o komplexní shrnutí životního stylu této subkultury, který bezprostředně ovlivňuje hodnoty a životní postoje, resp. světonázor, jejích členů. Příslušnost k určitému milieů, daná narozením, je do značné míry zavazující ve vztahu k životnímu stylu, způsobu rozhodování a chování, i v otázkách politických. Sociální tlak na rozhodování jedince je významným efektem milieů, které tak přestává být pouhým životním stylem.

Regionální ukotvení milieů sice není vyloučeno, přesto neodpovídá konkrétní německé zkušenosti. Milieů je proto v původním smyslu chápáno jako uzavřená skupina, nikoli však místně ohraničená. Jednotlivá regionálně vymezená milieů by pak v tomto duchu bylo možné označit jako „submilieů“ konkrétního sociálně-morálního milieů.

Postupná eroze tradičních milieů znesnadnila pojmové uchopení dalšího vývoje a zároveň ukázala na definiční nedostatky termínu samotného. Jako vhodnější se jevil pojem tábor (*Lager*), pocházející z analýzy politické struktury rakouské 1.republiky. Pojem tábor je terminologicky širší než milieů, hlavní rozdíl mezi táborem a milieů spočívá ve vlastní identifikaci. Zatímco milieů existuje samo o sobě, je tábor vždy definován především negativně, tedy jako protiklad jiného tábora. „Politický tábor může zahrnovat nejen různé [politické] strany, nýbrž i rozdílná sociálně-morální milieů, navíc i lidi, kteří úplně vypadli ze souvislostí lokálních a nadlokálních milieů. Z tohoto pohledu je tábor méně integrující kulturní útvar než milieů.“ (Rohe 1992:21-22) Tábory jako takové se zdají být ideologicky více polarizované, jejich vzájemné vztahy, popř. averze, jsou dány historickou zkušeností. Voličské přesuny v rámci tábora jsou tedy na první pohled pravděpodobnější a skutečně častější než voličské přesuny mezi tábory.

Poslední teorií, která se váže ke vzniku stran a stranických systémů je teorie štěpení (*cleavages*) Steina Rokkana a S.M.Lipseta. Podle ní vznikly strany jako výsledek působení socio-kulturních štěpení. Samotná struktura konfliktů ve společnosti je produktem národní a průmyslové revoluce, přičemž obě působí zároveň ve dvou dimenzích - funkční (ekonomika-kultura) a teritoriální (centrum-periferie).

Schéma č.1: Struktura čtyř základních štěpení (podle Rokkana)

Zdroj: podle Pappi 1992:193

Štěpení jako zpolitizovaný společenský konflikt předpokládá vznik a trvání koalice mezi „masou“ a elitami. Pokud tato vazba nebude elitou upevňována, případně obnovována, dojde k jejímu zániku, či ztrátě na významu. Nově definovaná koalice může být naopak zdrojem změny stranického systému. (Rohe 1992: 25) Vůdčí role elit v celém konceptu *cleavages* zásadním způsobem odlišuje štěpení od milieu i tábora. Přestože původní štěpící linie jsou postupně oslabovány, nelze celý koncept považovat za překonaný. Struktura společenských štěpení, jejich vývoj, změny a schopnost politických stran tyto změny reflektovat jsou jedním z hlavních indikátorů vývoje politických stran a stranického systému. Jak zdůrazňuje Frank Decker nelze směřovat změny politických stran se změnou stranického systému samotného. Jde o dvě rozdílné situace, které v důsledku působí nikoliv vzájemně, nýbrž proti sobě. „Čím rychleji a důsledněji se strany mění, tím zůstává stranický systém pokud možno „stabilnější“ (a naopak).“ (Decker 1999: 349) Dokáží-li strany flexibilně reagovat na nová témata, zmenšují tím prostor pro vznik nových politických stran a následnou změnu stranického systému samotného. Změna charakteru stranické soutěže nemusí mít nutně za následek úpadek etablovaných politických aktérů a jejich nahrazení novými. K modelu změny stranického systému se však vrátíme ještě později, teď se věnujme dále vlivu konfliktních linií na podobu stranického systému.

Důležitým faktorem při posuzování vlivu jednotlivých štěpení na strukturu stranického systému je vzájemný vztah mezi štěpeními. Pokud se různá společenská štěpení překrývají (spojují) vedou ke konsensuálnímu chování, naopak pokud se štěpení vzájemně kříží, dochází tím k jejich posilování, což pochopitelně vede ke konfliktnímu chování a ostřejší polarizaci, příp. následně k větší fragmentaci, stranického systému.²

1.2 Polarizace a fragmentace

Polarizace a fragmentace jsou významné termíny teorie stranických systémů. Ukazují na strukturu, míru roztržičnosti a povahu stranického systému. Označujeme-li stranické systémy na základě jejich fragmentace, posuzujeme počet relevantních³ stran v něm. Polarizace naproti tomu napovídá mnoho o povaze stranické soutěže, je „definovaná jako vzdálenost (ideologická či jiná) mezi nejvzdálenějšími relevantními stranami.“ (Sartori 2001:56) S pojmem fragmentace jsou spojeny metody jejího měření, pro naše potřeby zmiňme index fragmentace a efektivní počet stran. (Sartori 2001:46-47; Novák 1997:130; Pappi 1992:191) Raeův index fragmentace určuje pravděpodobnost, že dva kteříkoliv poslanci budou zástupci různých stran, pohybuje se v intervalu od nuly („absolutní koncentrace“, v parlamentu je jen jedna strana) do jedné (absolutní fragmentace, v parlamentu je tolik stran kolik poslanců).⁴ Laakso/Taageperův efektivní počet stran měří počet stran ve stranickém systému zároveň s posouzením jejich vzájemné velikosti. V podstatě vede v konečném efektu k Raeovu indexu fragmentace a jak podotýká Sartori i se všemi jeho nedostatky.⁵

1.3 Specifika německé tranzice a důsledky pro vznik stranického systému

Německý stranický systém je na spolkové úrovni nutno chápat jako syntetický výsledek dvou paralelních lokálních stranických systémů – jednoho etablovaného a relativně stabilního systému na Západě a jednoho mladého stranického systému, systému transformující se postkomunistické země, tj. systému na území bývalé NDR. V tomto teoretickém úvodu je proto zapotřebí se zabývat i teoriemi tranzice a transformace, zejména pak úlohy politických stran a stranického systému v tomto procesu.

² Srv. Novák 1997: 113-123

³ Relevantní stranou je strana, jež je zastoupena v parlamentu a má koaliční, příp. „vyděračský“ potenciál. Má tedy možnost určitým významným způsobem zasahovat do výkonu moci, či ho alespoň ovlivňovat.

⁴ Vypočítá se odečtením součtu druhých mocnin poměrných zisků jednotlivých stran od jedné. $F = 1 - \sum p_i^2$

⁵ Efektivní počet stran vypočítáme podílem jedné ku druhým mocninám poměrných zisků stran (zastoupených v parlamentu). $E = 1 / \sum p_i^2$

Využijeme-li základní terminologii O'Donnella a Schmittera, je tranzice (přechod) charakterizován jako „interval mezi jedním politickým režimem a jiným.“ (O'Donnell/ Schmitter 1986:6-12) Přechod sám o sobě končí okamžikem nastolení nového režimu, po té následuje fáze socializace a konsolidace. Takto definovaný přechod je v ideálním případě rozdělen do dvou fází - fáze liberalizace a demokratizace, přičemž hranice mezi nimi nemusí být vždy zřejmá. Přechod v NDR se odlišuje rychlostí průběhu obou těchto fází. Max Kaase a Andreas Eisen vztahují jednotlivé fáze tranzice na historické události v NDR následovně (Eisen/Kaase 1996:8-9):

1. Říjen 1989 až začátek prosince 1989 – liberalizace, která končí škrtnutím požadavku vedoucí role SED z ústavy NDR (1.12.1989)

2. Prosinec 1989 až 3.10.1990 – demokratizace, která v sobě zahrnuje 1.svobodné volby do Volkskammer z 18.3.1990 a končí dnem přistoupení NDR k SRN

3. Jako definitivní počátek fáze konsolidace lze označit první celoněmecké volby do Bundestagu, které se konaly 2. prosince 1990⁶

Promítneme-li třífázový model tranzice do tříúrovňového pojetí politického systému, vznikne základní schéma celého přechodu v čase.

Schéma č.2: Jednotlivé systémové roviny v procesu přechodu

		Tranzice		
Syst.roviny	Liberalizace	Demokratizace	Konsolidace	
Makro-polit.instituce	Setrvání	Transformace	Institucionalizace	
Meso-intermed.systém	Etabl.aktéři/vystoupení nových	Nové uspořádání	Stabilizace	
Mikro-občanská spol.	Počínající orientace proti systému	Rozšíření orientace proti systému	Vývoj nového vztahu k polit.systému	

Zdroj: podle Eisen/Kaase 1996: 19

Wolfgang Merkel rozlišuje v rámci procesu konsolidace čtyři hlavní konsolidační roviny (*Konsolidierungsebenen*) (Merkel 1997:10):

⁶ V tomto bodě zmiňme připomínku W.Merkela, který oproti O'Donnellovi a Schmitterovi, jejichž logiku následuje i toto členění, považuje za smysluplnější označit za počátek konsolidace moment přijetí nové, demokratické ústavy (či zavedení demokratických principů do té staré) a tím pádem definitivní určení těch nejdůležitějších „pravidel hry“. (Merkel 1999:143) Přistoupíme-li na Merkelovo pojetí, začíná fáze konsolidace v NDR již dnem sjednocení, resp. přistoupení k SRN.

1. Rovina konstituční, příp.institucionální konsolidace
2. Rovina reprezentativní konsolidace
3. Konsolidace chování případných „Veto-aktérů“
4. Konsolidace občanské společnosti⁷

Takto formulované roviny konsolidace lze podle Merkela do značné míry chápat jako jednotlivé fáze konsolidace, přičemž ta první bývá dokončena nejdříve a ta poslední trvá zpravidla nejdéle. Politické strany a stranický systém se nacházejí v druhé rovině konsolidace, což mimo jiné ukazuje na jejich výjimečné postavení v celém procesu. „Výsledky působení stran ve vládě a v opozici, stejně jako kapacita jejich sociální integrace a plnění reprezentativní funkce mohou navíc mít důležitý vliv na vytvoření, jako vždy konkrétně definované, občanské společnosti, která především představuje občansko-kulturní základ pro krizím-odolné demokratické uspořádání.“ (Merkel 1997:12) V transformujících se společnostech politické strany kromě tradičních funkcí (agregace zájmů, cílů, rekrutování elit atd.) hrají důležitou roli v rámci procesu konsolidace demokracie.

Stranické systémy v post-autoritářských společnostech jsou determinovány třemi hlavními faktory (Merkel 1999:156):

1. Transformačním konfliktem mezi autoritářským režimem a opozicí
2. Strukturou společenských štěpení
3. Volebním systémem

Zvolené pořadí faktorů není náhodné, naopak odpovídá pořadí jejich vlivu. Konflikt mezi opozicí a autoritářským režimem je v počáteční fázi tranzice významnou hybnou silou pro samotné formování politické opozice, po ztrátě „společného nepřítele“, tj. autoritářského režimu, je vznik politických stran a vztahů mezi nimi ovlivněn zejména společenskými štěpeními a konečně volební systém přispívá k výsledné podobě celého stranického systému, tj. k jeho racionalizaci či naopak fragmentaci.

Specifika německé tranzice i konsolidace jsou nasnadě. Prvním, snad nejpodstatnějším rozdílem, je vyřešení otázky institucionální konsolidace, které je dáno zvoleným způsobem sjednocení. NDR k 3. říjnu 1990 přistoupila ke Spolkové republice Německo podle článku 23 GG, čímž se dobrovolně vzdala své suverenity. Tento krok byl nejen nejrychlejším a výhodným řešením německého znovusjednocení, nýbrž byl také logickým vyústěním ztráty legitimacy režimu SED a tím zároveň i celé existence NDR

⁷ I toto členění v podstatě odpovídá členění makro-meso-mikro. Meso rovina je navíc rozdělena na dvě části – část politických aktérů (2) a část neformálních politických aktérů (3).(Merkel 1999:145)

jako druhého, alternativního, německého státu. V tom vidí Eisen a Kaase výchozí pozici bývalé NDR při konsolidaci výhodnější než byla pozice SRN po 2.světové válce.

„Přitom hrálo důležitou roli, že změna systému byla přijata oktrojovaná Spojenci jako následek prohrané války. Naproti tomu může být tranzice Východního Německa brána veskrz jako samostatně určená a proto chápaná zdejšími občany jako vědomé rozhodnutí se pro demokratické zřízení.“ (Eisen/Kaase 1996:27) K procesu konsolidace však významně přispívají i jiné faktory, v případě SRN přispěl k upevnění demokratických pravidel také hospodářský zázrak, o kterém v případě Východního Německa nemůže být řeč. Zároveň se nabízí otázka, zda rozhodnutí se pro přistoupení k SRN není do jisté míry dítětem své doby, euforie z uvolnění režimu a z přístupu k hospodářským vymoženostem Západu. Projevy odlišného chápání demokracie na sebe ostatně nenechaly dlouho čekat.

S úspěšnou demokratickou konsolidací je proto v Německu spojen ještě jeden důležitý pojem – integrace. Transformace ústavního systému byla formálně, jak již bylo řečeno, vyřešena a ukončena přistoupením NDR k SRN. Praktické přijetí demokratických institucí občany je otázkou dalších fází konsolidace a zároveň integrace přístupujícího území a jeho obyvatel do demokratických struktur Spolkové republiky. Jednotlivé sféry (konsolidační roviny) jsou charakterizovány dvěma typy přístupujících faktorů: externích a interních. Vhodným příkladem je rovina reprezentativní konsolidace, vznik tzv.intermediárního systému⁸ (systému zprostředkování zájmů), kam spadají samozřejmě i politické strany a jejich systém. V počáteční fázi vzniku stran je patrná převaha externích faktorů, tedy vliv západoněmeckých stran na formování organizačních struktur. Ty však narazily na interní faktor zcela odlišného socio-kulturního prostředí, ve kterém se musely zorientovat. „Externí transformační faktory, jmenovitě stávající západoněmecké modely a jejich nositelé, se nesetkali s žádnou tabula rasa situací, nýbrž se strukturálními a socio-kulturními pozůstatky režimu SED.“ (Eisen/Kaase 1996:43-44) K celé rovině institucionální konsolidace se váže pojem transferu institucí („*Institutionentransfer*“) Gerharda Lehmbucha. (Lehmbuch 1996: 63-65) Transfer institucí a s tím spojený i transfer elit⁹ měl zabránit možnému institucionálnímu vakuu po přistoupení NDR ke Spolkové republice. Původně zamýšlený rozsah celého transferu se později ukázal jako nerealizovatelný. Vhodnost samotného termínu „transfer“ vidí

⁸ Intermediární systém slouží zprostředkování zájmů mezi společnostmi (masami) a státními rozhodovacími orgány, má dvě hlavní dimenze: teritoriální (politické strany a hnutí) a funkcionální (zájmové skupiny). (Merkel 1999:155)

⁹ Tento fakt bývá někdy záměrně negativně označován jako kolonizace.

Lehmbruch v jeho dynamice, transfer vyjadřuje pohyb institucí z jednoho místa, ze Spolkové republiky, na jiné, do tehdejší NDR. Zároveň umožňuje pojmut vzájemnou závislost toho procesu (endogenní a exogenní faktory). Společně s formálními institucemi jsou přenášena i s nimi spojená „socio-kulturní zavazadla“ (Luggage), ty se pak na místě určení potýkají s „pozůstatky“ (Legacies) režimu SED. (Eisen 1996:44-45) Obecně byl transfer institucí dobrým vkladem pro konsolidaci meso-roviny, jasný institucionální rámec napomohl, resp. napomáhá, „zdomácnění“ západních institucí v nových spolkových zemích. Na úrovni politických stran pak „adopce“ východních stran západními protějšky významně přispěla k jejich organizační kontinuitě.

2. Od pokojné revoluce až k prvním celoněmeckým volbám

Rozvoji demokratických politických stran v NDR předcházely překvapivé události „pokojné revoluce“. Rostoucí tlak veřejnosti, zejména v podobě stále masovějších demonstrací, byl důsledkem legitimačních deficitů komunistické „státostrany“ SED a její politiky. Ty se projevovaly mimo jiné i neschopností stranického aparátu účinně na nově vzniklou situaci reagovat. Zlomovým bodem byla tradiční pondělní demonstrace v Lipsku, 9. října 1989, které se podle odhadů účastnilo na 70 000 lidí, při níž, oproti berlínským událostem předchozího víkendu, nebyla nasazena policie na její rozehnaní. Bylo jasné, že jakékoli provokace, za účelem vyostření pokojné demonstrace, by vedly ke „krvavé lázni“. (von Plato 2003: 64-65) Vývoj celé situace ukazoval na zkolabovatelnost stranického aparátu SED a neschopnost jakkoli reagovat. Definitivní tečkou za existencí NDR, minimálně ve stávající podobě, byla noc z 9. na 10. listopadu 1989. Vyjádření G. Schabowského na večerní tiskové konferenci způsobilo ještě téže noci pád berlínské zdi.¹⁰ „I když se vedení SED druhý den pokoušelo vnést pořádek do této, z jejího pohledu zbloudilé, situace, berlínskou zeď už nebylo možné zavřít, vlak ve směru Sjednocení už odjel.“ (von Plato 2003: 104)

Jmenování Hanse Modrowa ministerským předsedou a odstoupení celého politbyra lze de facto považovat za začátek demokratizačního procesu v NDR. Modrowova vláda jednala překvapivě rychle¹¹, už čtyři dny po svém jmenování, tj. 17. listopadu, zveřejnil Hans Modrow vládní prohlášení, obsahující mimo jiné i návrh na smluvní společenství se Spolkovou republikou, dále na vyškrtnutí požadavku vedoucí role SED z Ústavy NDR, povolení jiných skupin a následně i politických stran, umožnění přístupu k moci a konečně příslib organizace svobodných voleb. Sama vláda H. Modrowa se tedy chápala jako vláda přechodná, do doby zvolení nových zástupců ve svobodných volbách.

¹⁰ Günter Schabowski, jako člen politbyra SED, tlumočil na tiskové konferenci usnesení o novém „výjezdním ustanovení“. To mělo původně do budoucna věstit zavedení nového cestovního pořádku mezi NDR a SRN. Schabowski ovšem nedostatečně informován, vyhlásil nové ustanovení jako okamžitě platné. Egon Krenz, který sám počítal s tím, že toto předběžné opatření bude platit nejdříve od následujícího dne, se o vyjádření Schabowského dozvěděl až okolo 20:45, tedy v době, kdy už byly tisíce lidí na cestě k berlínské zdi. Na pokusy o poklidné zastavení celého dění už bylo příliš pozdě. Berlínská zeď padla, aniž by politbyro SED bylo schopno zareagovat. (von Plato 2003: 90-107)

¹¹ Ostatně ani neměla jinou šanci, jak zdůrazňoval předseda Východní CDU a ministr pro církevní otázky v Modrowově vládě Lothar de Maizière, bylo třeba přijímat rychlá reformní opatření „než se všichni vystěhují“. Denně opouštělo NDR okolo 4 tisíc obyvatel. Helmut Kohl mluvil už 11. listopadu o zhruba 230 000 přistěhovalců z NDR. (von Plato 2003: 110, resp. 108)

1. prosince 1989 schválila Volkskammer vyškrcnutí vedoucí role SED z Ústavy, demokratizace definitivně začala. Dva dny poté odstoupil celý ústřední výbor SED („*Zentralkomitee der SED*“), 6.12.1989 byl Egon Krenz nucen vzdát se funkce předsedy státní rady. Pod tlakem těchto událostí musel Modrow posílit legitimitu své koaliční vlády, což učinil zasednutím ke „Kulatému stolu“ (*der Runde Tisch*). Centrální Kulatý stůl poprvé zasedal v Berlíně již 7.prosince 1989, následně se pak v průběhu 8.12.1989-12.3.1990 sešel celkem šestnáctkrát. (von Plato 2003: 164-165) Datum svobodných voleb do Volkskammer bylo tehdy celkem rychle stanoveno na 6. května 1990.¹²

2.1 Vznik občanských hnutí a mobilizace občanů

Masová emigrace občanů NDR přes Maďarsko, Polsko a tehdejší Československo měla mimo jiné za následek i rostoucí mobilizaci obyvatel. Poprvé se o slovo začala hlásit opozice, která zpočátku vznikala zejména pod ochrannými křídly evangelické církve. Významnou roli sehrála zářijová proklamace o založení „Nového Fóra“ („*das NEUE FORUM*“), které nabízelo platformu pro všechny nespokojené občany, kteří nechtějí být už dále pasivní, či řešit stávající společenskou krizi emigrací. Založení této politické platformy mělo u obyvatelstva velký ohlas, stále více se jich rozhodlo její výzvu podepsat. 19. září se Nové Fórum oficiálně přihlásilo na příslušném oddělení ministerstva vnitra. Dva dny poté vydalo ministerstvo prohlášení o protistátnosti této platformy s odůvodněním, že její činnost odporuje Ústavě Německé demokratické republiky. Původních 30 podpisů pod výzvou Nového Fóra se však během těchto dnů rozrostlo na zhruba 3 tisíce. Nové Fórum následně oznámilo, že ani přes rozhodnutí ministerstva vnitra nehodlá ukončit svou činnost a trvá na svých výzvách ke společenskému dialogu. Více méně paralelně k Novému Fóru vznikala další společenská hnutí, podobného charakteru a obdobných cílů. Důležitou roli v procesu společenské mobilizace sehrály organizace jako „Demokratický rozvoj“ („*der Demokratische Aufbruch*“ - DA), „Demokracie nyní“ („*Demokratie Jetzt*“ - DJ), či „Sociálně demokratická strana v NDR“ („*Sozialdemokratische Partei in der DDR*“ - SDP). Vznik mnoha organizací s téměř stejným cílem je důvodem, proč v NDR neexistovala jednotná opozice sdružená do strany typu fóra jako tomu bylo např. v Polsku, či Československu. Příslušnost k určité opoziční skupině byla často spíše dílem náhody či příležitosti než záměru, názorové rozdíly mezi

¹² V tomto bodě se von Plato zásadně rozchází s ostatními zdroji, které oproti jemu zmiňovanému datu 4.října uvádějí shodně datum 6.května 1990. Viz např. Jesse 1994: 22, Thaysen 1990: 53-54, Bleek 2003: 132, Glaebner 1990: 3.

těmito skupinami byly na počátku minimální. Jediné společné prohlášení opozičních uskupení ze 4. října 1989 bylo požadavkem svobodných voleb, demokratického právního státu a hospodářského socialismu „třetí cesty“.

Exkurs: Vznik SDP a její přerod v SPD

SDP byla první politickou stranou, která v době „pokojné revoluce“ podzimu 1989 vznikla. Později byla první východoněmeckou stranou, která se těšila přízni své západoněmecké sesterské strany. Skupina zakladatelů Sociálně demokratické strany v NDR, sdružených také zejména pod ochrannými křídly evangelické církve, se zpočátku rozmýšlela, zda založit občanskou iniciativu či politickou stranu. Zvítězil požadavek být adekvátní opozicí k SED, v červenci 1989 padlo rozhodnutí o založení nové politické strany k 7.říjnu téhož roku.

Organizační struktura SDP byla jakýmsi kompromisem mezi občanskou iniciativou a politickou stranou, zpočátku neměla mít žádné centrální předsednictvo, nýbrž měla být sympatizantům ponechána volnost ve sdružování se. Nakonec bylo na zakládacím sjezdu zvoleno 15 členné předsednictvo, další organizace si zachovala co možná nejvyšší stupeň decentralizace. Zvolený název měl nejen ukazovat na vazbu zakladatelů na sociálně-demokratické myšlenky, ale na druhou stranu měla jeho zkratka vyjadřovat distancování se od západoněmecké sociální demokracie. Ještě na začátku listopadu 1989 se předseda SDP, Ibrahim Böhme, kladně vyjádřil k možnosti vzájemné spolupráce s reformovanou SED, na druhou stranu zdůraznil svou neochotu mít cokoliv společného se západoněmeckou SPD. (Neugebauer 1994: 83) Nejednotná byla i pozice vedení strany k přijímání dřívějších členů SED do SDP, nebylo vydáno žádné oficiální stanovisko, konečné rozhodnutí tak bylo ponecháno na konkrétní místní organizaci.

Změna postoje většiny obyvatelstva a vnitrostranický tlak nutili SDP přehodnotit své postoj ke své západní kolegyni. Konference delegátů, jíž se kromě členů SDP účastnili i zástupci SPD, v lednu 1990 rozhodla o změně názvu na Sociálně demokratickou stranu Německa, se zkratkou SPD (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*). Tím byl vyjádřen nejen pocit sounáležitosti se západoněmeckou SPD, ale i s myšlenkou německého sjednocení. Formálním vyjádřením vzájemné blízkosti obou německých sociálně demokratických stran bylo únorové jmenování Willyho Brandta čestným předsedou Východní-SPD.

2.2 Strany Národní fronty

Vyhrocení společenské krize se odrazilo i na vývoji stran tzv. Národní fronty. Tyto, jinak také strany „demokratického“ bloku („*Blockparteien*“), měly původně plnit tři základní funkce (Jesse 2001a: 99-100):

1. „Alibi-funkci“ – zakrytí skutečného mocenského monopolu státostrany a zdání demokratických poměrů
2. „celoněmeckou funkci“ – udržování kontaktů se Západem, resp. západoněmeckými stranami
3. „transmisivní funkci“ – rozšiřování politických představ SED mezi další skupiny obyvatel

Postupně však první a druhá funkce ztratily na významu, jednak ochlazením vzájemných vztahů mezi oběma německými státy a také nezájmem západoněmeckých stran na kontaktu s těmi východoněmeckými, jednak zanesením vedoucí úlohy SED do nové socialistické ústavy z roku 1968. Stranami bloku byly CDU, která díky rozsáhlým represáliím a vlivu SED neměla se svou západoněmeckou jmenovkyní jinak nic společného, a Liberálně demokratická strana, která rovněž na nátlak vládnoucí státostrany musela do svého jména přidat „Německa“ a pozbyla tím svůj „celoněmecký“ požadavek („*Liberal-Demokratische Partei Deutschlands*“ – *LDPD*). V roce 1948 byly navíc jako satelity SED založeny další dvě strany, a to Německá demokratická strana rolnictva („*Demokratische Bauernpartei Deutschlands*“ – *DBD*) a Nacionálně demokratická strana Německa („*National-Demokratische Partei Deutschlands*“ – *NDPD*). Dohromady měly strany bloku pokrývat zbytek voličského spektra, CDU měla za úkol sdružovat věřící, resp. křesťanské voliče, *LDPD* příslušníky liberálního milieu a „inteligenci“, *DBD* již podle svého názvu rolníky a obecně vesnické obyvatelstvo a konečně *NDPD* měla reprezentovat nacionální (konzervativní) milieu a bývalé členy, důstojníky či skalní přívržence *NSDAP*. Kromě vazeb na konkrétní společenské vrstvy měly *DBD* a *NDPD* v počáteční fázi navíc za úkol oslabit společenský vliv zbylých dvou stran bloku.

Zásadní zlom pro vývoj těchto stran znamenalo škrtnutí vedoucí role SED z Ústavy NDR. Diferenciační proces mohl začít i na úrovni Národní fronty. Jako první se na cestu programových změn vydala CDU, která se na svém mimořádném sjezdu z 15.-16. prosince 1989, již pod vedením nového předsedy Lothara de Maizière, usnesla na programu Obnovy a zároveň rozhodla o svém vystoupení z Národní fronty. Reformní pozice *LDPD* byla z počátku o něco méně přesvědčivá. Její předseda, Manfred Gerlach, sice už 30. září ve své veřejné řeči vystoupil s požadavkem demokratických voleb a

dalších demokratických reforem, přesto se začátkem listopadu znovu přihlásil k vedoucí roli SED a k myšlence socialismu. Definitivně začal reformní proces v LDPD únorovým drážďanským sjezdem a návratem jak k původnímu jménu, tak k liberálním pozicím. Reformní snahy se v této době projevíly i u NDPD, DBD naproti tomu zastávala roli „spřátelené“ strany SED ještě dlouho.

2.3 Zvratu ve zvratu

Leden 1990 znamenal další změnu vývoje, trefně nazývanou jako zvrát ve zvratu („Wende in der Wende“). Opoziční hnutí (DA, DJ, NF, IFM, SDP a VL) se sice 3.ledna spojila v jednotné sdružení „Wahlbündnis 90“, jež ale díky rostoucí diferenciaci mezi opozičními skupinami nemělo dlouhého trvání. Kromě názorové diferenciaci opozice znamenal leden 1990 zejména změnu postoje demonstrantů. Hlavním heslem demonstrací už nebylo „My jsme lid“, nýbrž „My jsme jeden lid“.¹³ Ve snaze uklidnit celospolečenskou situaci byla 28.ledna sestavena nová vláda, tzv.vláda národní odpovědnosti, do níž byly začleněny i opoziční skupiny. Paradoxně se ukázalo, že hnutí, která byla jedním z katalyzátorů změn, nebyla schopná (nebo ochotná?...) reflektovat změnu postoje obyvatelstva a vzdát se myšlenky další existence reformované NDR. Distancování se od těchto postojů a šance maximalizovat tak své případné volební zisky motivovala SPD¹⁴, DA a další nově vzniklé strany opustit toto volební sdružení a konstituovat se nezávisle na něm. Rostoucí vliv západoněmeckých stran na stranické dění v NDR se projevil například i založením nových stran: Německé sociální unie („*Deutsche Soziale Union*“ – *DSU*), která vznikla za notné podpory CSU, a Svobodné demokratické strany („*Freie Demokratische Partei*“ – *FDP*), tedy východní-FDP.

Exkurs: Vznik aliancí před volbami do Volkskammer

Značná roztržštěnost politického spektra před březnovými volbami do Volkskammer budila obavy u západoněmeckých stran, jež se proto snažily tento vývoj ovlivnit skrze své sesterské strany. Dalším důležitým motivem byly výsledky předvolebních průzkumů, které slibovaly vítězství SPD. Představitelé západní CDU si dobře uvědomovali, že úspěch v prvních demokratických volbách v NDR pozitivně

¹³ Názorněji zní obrat hesla v originále, kdy místo určitého členu („Wir sind **das** Volk“) je použit neurčitý člen („Wir sind **ein** Volk“), jež potrhuje obrat od požadavku reformy NDR k myšlence sounáležitosti německého národa a možnosti sjednocení.

ovlivní možné etablování se v nich, zároveň zaručoval podíl na rozhodování o dalším vývoji země. Přesto nebylo pro CDU z počátku snadné najít svého východního partnera. Kancléř Kohl se dlouho zdráhal sejít se s předsedou východní CDU de Maizièrem. Nevole k vzájemné spolupráci byla patrná i v kruzích exilové-CDU, která pochopitelně považovala východní CDU za zdiskreditovanou 40 lety podpory režimu SED.

Pro vzájemnou spolupráci mluvily jednak regionální kontakty západní a východní CDU (zejména v Berlíně a v Hesensku), jednak faktická sociologická blízkost základny a nakonec protestantské vazby východní CDU, která by tak pomohla vyvážit silné rýnsko-katolické Milieu. V lednu byl Lothar de Maizière pozván do bonnského sídla západní CDU, kde se sešel s Helmutem Kohlem a získal od něj příslib podpory. Potřeba spojit pro nadcházející volby konzervativní kruhy v NDR byla více než zřejmá. Západní CDU proto naléhala na své dva východní partnery, CDU a DA, aby uzavřeli volební koalici, původní plán počítal i s přidružením DSU a DFP (Německé strany fóra, která se mezitím odštěpila od Nového Fóra). 5.února 1990 vznikla „Aliance pro Německo“ („*Allianz für Deutschland*“), složená z východní CDU, DA a DSU. Aliance zachovávala všem subjektům svébytnost, měly tedy své vlastní kandidátní listiny a volební program.

Podobně usilovala o sjednocení východoněmeckých liberálních sil západoněmecká FDP. Jen díky jejímu tlaku byl 12.února 1990 založen Svaz svobodných demokratů („*Bund Freier Demokraten*“ – *BFD*), který sdružoval východoněmeckou FDP, LDP a DFP. Stejně jako v případě DA a DSU projevovaly i tady nové strany odpor ke spolupráci s dřívější stranou bloku. Vzájemné napětí před volbami vyvrcholilo vystoupením berlínské a durynské FDP z tohoto Svazu.

Na levé části spektra se spojila občanská hnutí zbylá z původního Wahlbündnis 90 - DJ, NF a IFM - a do březnových voleb šla pod názvem Bündnis 90. Západními Zelenými podporovaná Strana Zelených („*Grüne Partei*“ – *GP*) vstupovala do voleb na společné kandidátce s Nezávislým svazem žen („*Unabhängiger Frauenverband*“ – *UFV*).

2.4 První demokratické volby do Volkskammer

Stanovení data prvních (a posledních) svobodných voleb do Volkskammer na 18.března 1990 nestavělo do časové tísně jen politické strany a hnutí, které se jich chtěly

¹⁴ Jak již bylo zmíněno dříve se SDP v průběhu ledna, po navázání těsnějších kontaktů se západoněmeckou sociální demokracií, přejmenovala na SPD.

účastnit, ale i zákonodárce. Na druhou stranu byla vnitropolitická situace natolik napjatá, že nebylo jiné cesty než s vypjetím sil tento termín dodržet. Teprve 20. února, tedy zhruba 3 týdny před volbami, byl schválen volební zákon platný pouze pro tyto volby. O den později byl schválen zákon o politických stranách a sdruženích, na jehož základě byli z účasti na volbách vyloučeny strany nebo uskupení, „které následují fašistické, militaristické, antihumanistické cíle, rovněž propagují-li a rozšiřují náboženskou, rasovou a národnostní nenávisť“. (Falter 1992:164) Konkrétně byli z voleb na základě daného ustanovení vyloučeni Republikáni.

Volební zákon stanovoval pro tyto volby čistě proporční volební systém, bez uplatňování uzavírací klauzule. Voleb se mohla účastnit vedle politických stran i politická a volební sdružení, spojování kandidátních listin nebylo nijak omezeno. Celé území NDR bylo de facto jedním volebním obvodem, formální rozdělení do 15 volebních krajů (totožných s tehdejšími územně-správními jednotkami, obvody) se do rozdělování mandátů promítalo až v druhé fázi. Všech 400 mandátů Volkskammer bylo nejprve na základě celostátních proporcí přiděleno stranám za využití Hare-Niemeyerovy kvóty, stejným způsobem byl pak takto stanovený počet mandátů přidělen jednotlivým volebním krajům a daným kandidátním listinám. Každý volič měl pouze jeden hlas, bez možnosti přidělování preferenčních hlasů.

Tabulka č.1: Výsledky voleb do Volkskammer z 18.března 1990 (v %)

	<i>CDU</i>	<i>DA</i>	<i>DSU</i>	<i>AfD</i>	<i>BFD</i>	<i>SPD</i>	<i>Zel.+UFV</i>	<i>B90</i>	<i>PDS</i>	<i>Ost.</i>
Meklen.-Př.P.	36,4	0,6	2,3	39,3	3,6	23,9	2,0	2,3	22,4	6,4
Braniborsko	34,0	0,8	3,7	38,5	4,8	28,9	2,1	3,3	18,4	4,0
Sasko-Anhal.	44,7	0,6	2,4	47,8	7,7	23,6	1,8	2,2	14,0	3,0
Durynsko	53,0	1,6	5,6	60,2	4,6	17,4	2,1	2,0	11,2	2,4
Sasko	43,6	0,9	13,2	57,7	5,7	15,1	1,7	3,0	13,3	3,5
Berlín-Vých.	18,3	1,0	2,2	21,5	3,0	34,8	2,7	6,3	30,2	1,5
Celkem	40,8	0,9	6,3	48,1	5,3	21,9	2,0	2,9	16,4	3,5

Zdroj: Jung 1990:7¹⁵

Kromě výsledků samotných byla překvapením i volební účast, jež činila 93,2%. Více než přesvědčivé vítězství Aliance vzhledem k předvolebním průzkumům, jejichž pravděpodobné správnosti nahrávala i jiná fakta, nikdo nepředpokládal. Pozice SPD se u tamních voličů zdála být výhodnější ze tří hlavních důvodů:

¹⁵ Výsledky jsou pro názornost přepočítány na území nových spolkových zemí, protože se obvody ne vždy přesně kryly s hranicemi zemí, je nutno tyto výsledky chápat jako přibližné.

- Již v době Výmarské republiky bylo Sasko a Durynsko (které dohromady čítají asi 46% všech voličů) díky značné industrializaci tradičně „rudé“
- Režim SED přispěl k sekularizaci obyvatelstva, zbylí věřící jsou pak většinou protestanti, navíc centrálně plánované hospodářství více méně neumožňovalo svobodné podnikání
- SPD nebyla na rozdíl od CDU pošpiněna faktickou spoluprací s SED

Rozhodující pro voliče se ale ukázala být budoucnost nikoli minulost. Alespoň v případě obou velkých stran nešlo o jejich minulost, ale jejich postoj k budoucnosti NDR. SPD zjevně doplatila na svou váhavost a požadavek „pomalé“ varianty sjednocení – nejprve reformovat NDR, pak dočasná konfederace obou německých států a teprve poté jejich sjednocení. Stejný osud postihl i občanská sdružení, která stála na počátku revoluce. Většina z nich se ve volebním boji vyslovovala pro zachování státní suverenity NDR, což se neshodovalo s většinovým postojem společnosti. Volby do Volkskammer byly volbou rychlého sjednocení se Spolkovou republikou.

Bez zajímavosti není rozdílné rozložení voličů na ose Sever-Jih. Zatímco industrializovaný Jih se s velkou převahou rozhodl pro CDU, resp. DSU¹⁶, na Severu si tyto strany vedly podprůměrně. Naopak SPD a PDS¹⁷ zaznamenaly znatelně větší zisky v oblastech méně osídleného a méně industrializovaného Severu. Absolutně nejlepší výsledky si pak připsaly ve Východním Berlíně, kde si o poznání lépe vedlo i sdružení občanských iniciativ „Bündnis 90“.

Tabulka č.2: Rozdělení mandátů ve Volkskammer po březnových volbách 1990¹⁸

	CDU	SPD	PDS	DSU	BFD	B90	DBD	Z+UFV	DA	NDPD	DFD	AVL
Mandáty	163	88	66	25	21	12	9	8	4	2	1	1
%hlasů	40,6	21,8	16,3	6,2	5,3	2,9	2,2	2,0	0,9	0,4	0,3	0,2

Zdroj: podle Jesse 2001: 103

¹⁶ Katastrofálně ve volbách propadla třetí strana Aliance, DA a to zejména díky tomu, že její předseda a čelní kandidát, Wolfgang Schnur, byl týden před volbami odhalen jako spolupracovník Stasi. (Schmidt 1997:102)

¹⁷ PDS je nástupkyní dřívější státostrany, která v průběhu pokojné revoluce prošla přeměnou nejprve na SED-PDS a následně pod vedením G.Gysiho v Stranu demokratického socialismu („Partei des demokratischen Sozialismus“ – PDS). Otázce do jaké míry byl tento přerod i reformou se budeme ve 4. kapitole věnovat podrobněji.

¹⁸ Kromě již dříve zmiňovaných subjektů mandát získal Německý demokratický svaz žen (Demokratischer Frauenbund Deutschlands – DFD) a Akční spojení Sjednocená Levice, Karafiáty (Aktionsbündnis Vereinigte Linke, Die Nelken – AVL)

Exkurs: Sasko a Durynsko jako dřívější bašty SPD

Demokratizace NDR vzbuzovala nejen ve východoněmecké, ale především i v západoněmecké SPD naději na znovuzískání svých dřívějších bašt v industrializovaných oblastech Saska a Durynska, i samotná volební kampaň SPD se na začátku roku 1990 zaměřovala hlavně na tyto oblasti. O to větší byl šok z výsledků voleb, z tehdejších sociálně demokratických bašt nezbylo téměř nic. V čem se lišila pozice předválečné SPD od té dnešní?

Od samého počátku bylo zejména Sasko „mateřskou půdou“ SPD, zde získala v roce 1867 sociální demokracie své první dva mandáty v Reichstagu, tehdejšího Severoněmeckého spolku. I po založení císařství měla SPD své těžiště právě v Sasku, v některých jeho částech nezřídka obdržela nadpoloviční většinu hlasů, přičemž její celoněmecký průměr se tehdy pohyboval okolo pouhých 7%. V Durynsku byla její pozice o něco horší, přesto značně nad celoněmeckým průměrem. Silnou pozici si v těchto dvou zemích sociální demokracie udržela i při prvních volbách po založení Výmarské republiky.

V průběhu 20.let byla díky prohlubující se hospodářské krizi oslabována i pozice sociálních demokratů ve svých tradičních baštách, v některých částech zaznamenala mezi lety 1919 a 1932 úbytek voličů až o 42%. Voliči sociální demokracie přecházeli nejprve ke KPD, následně k NSDAP, která tu ve většině volebních obvodů získala nadpoloviční většinu už v roce 1932. „Vysoce industrializovaný jihozápad Saska byl po padesátileté dominanci socialistického dělnického hnutí v raných třicátých letech fundamentem nacionálněsocialistického vzestupu v Německu.“ (Walter 1993:17) Ne všechny obvody Saska a Durynska se v této době přebarvily z „rudé“ na „hnědou“. Značnou stabilitu prokázalo sociálnědemokratické milieu v oblasti trojúhelníku „Gera – Lipsko – Drážďany“. V průměru si tu sociální demokracie ještě v červencových volbách 1932 se ziskem mezi 30-35% vedla o 10-15% lépe než na celoněmecké úrovni. Lipsko, společně s Berlínem, zůstalo výjimečnou baštou levice, když tu v těchto volbách SPD a KDP dokázaly získat nadpoloviční většinu.

Stabilita sociálnědemokratického trojúhelníku se projevila i při prvních (a posledních relevantních) volbách po druhé světové válce. Po trpké zkušenosti z období pádu Výmarské republiky byly z řad mnohých sociálních demokratů slyšet výzvy ke sjednocení levice. Na myšlenku založení sjednocené socialistické strany však představitelé KPD, kteří už v té době měli ze sovětské strany jiné instrukce, zpočátku

nepřistoupili. Případná dominance sociálních demokratů by pro ně byla nepředstavitelná. Nátlakem založená SED, teď už iniciovaná tou „správnou“ stranou, zpočátku navázala na předválečné sociálně demokratické milieu. Nemožnost udržovat své tradiční kulturní, sportovní a další spolky, které paradoxně přežily nacionálněsocialistickou diktaturu a umožnily zachovat relativní soudržnost milieu, byla významným faktorem eroze sociálnědemokratického milieu v tomto trojúhelníku, jeho destrukci dokončily čistky v SED z počátku 50.let.

Celkově nelze považovat Sasko a Durynsko za bašty SPD už od roku 1933. Navázat alespoň částečně na tradici sociálnědemokratického milieu v industrializovaných oblastech Saska se zdá být nepravděpodobné z několika důvodů: SED způsobila erozi tohoto milieu, navíc zdiskreditovala myšlenky socialismu, nedocházelo tak k předávání sociálně demokratických vazeb na další generace, většina příslušníků původního milieu už v roce 1990 nežila, nebo byla starší 60 let. Navíc nová SPD v roce 1989 vznikla v evangelických kruzích, což zásadně odporovalo sekularistické podstatě předválečného a meziválečného milieu.

2.5 Cesta ke sjednocení

Na základě výsledků voleb byla 12.dubna 1990 sestavena velká koalice, složená z CDU, DA, DSU, SPD a liberálů, pod vedením ministerského předsedy Lothara de Maizière. Sdružení občanských iniciativ zůstalo paradoxně v opozici po boku své největší protivnice PDS. Hlavním úkolem jak nově zvolené Volkskammer, tak z ní vzešlé vlády bylo zrealizování signálu vyslaného voliči, tj. co možná nejrychlejší dokončení sjednocovacího procesu. Zpočátku se Volkskammer dokonce zabývala myšlenkou vytvoření a schválení nové ústavy. Ta by přicházela v úvahu pokud by sjednocení proběhlo podle článku 146 GG, jenž byl ostatně právě za tímto účelem „otci zakladateli“ vytvořen. Vytvoření nové celoněmecké ústavy, její následné schvalování obyvateli obou německých států v referendu a tím dovršení nové německé jednoty odporovalo požadavku rychlé „varianty“. Proto bylo rozhodnuto o využití článku 23 GG, tedy o sjednocení přistoupením NDR k SRN a tím i převzetí jejího ústavního a právního pořádku. V tomto duchu byly přijímány i vzájemné mezistátní smlouvy.

Součástí sjednocovacích smluv mezi SRN a NDR byla i volební smlouva. Už na začátku roku 1990 se západoněmecké koaliční strany dohodly na nutnosti vypsát co

nejdříve po sjednocení první celoněmecké volby do Bundestagu. Jimi stanovený předběžný termín 2. prosince se však v té době zdál, zejména pro Východní Německo, být příliš časný. V průběhu událostí roku 1990 a stále zhoršující se společenské situaci v NDR se nakonec ministerský předseda de Maizière zasazoval naopak o ještě dřívější termín (14. října)¹⁹, ten byl především pro SPD z organizačních důvodů nepřijatelný.

Návrh volebního systému pro první celoněmecké volby byl kompromisem mezi požadavky SPD a CDU/CSU. Nebylo pochyb o tom, že bude pro tyto volby využito tehdejšího spolkového volebního systému, ovšem s jistými obměnami. Věnujme se nejprve těmto obměnám a jejich genezi, později je zasadíme do kontextu analýzy volebního systému samotného.

SPD ve svém návrhu, který podporovala i druhá vládní strana – FDP, upřednostňovala sjednocení, resp. přistoupení, před volbami, proto se od počátku zasazovala o zachování jednotné 5% klauzule a to pro území celého Německa. Jednotná pravidla tak měla vyjadřovat jednotu nového státu. Z čistě politického hlediska měla sloužit k oslabení pozice PDS v nově zvoleném Bundestagu. Prostředkem pro určité oslabení vlivu klauzule mělo být povolení společných kandidátních listin (resp. volebních koalic). Kompromisem mezi SPD a CDU/CSU, která byla původně proti zavedení celoněmecké volební klauzule, bylo omezení možnosti vytváření společných kandidátek na strany, které si v žádném volebním kraji vzájemně nekonkurují.²⁰ Toto omezení by v konečném důsledku poškozovalo strany či sdružení bez „západoněmeckého partnera“, jeho účelem bylo posílení pozice DSU, která by tak na Východě mohla kandidovat na společné kandidátce s CSU. Celoněmecká pětiprocentní klauzule by na jedné straně téměř znemožnila PDS dostat se do parlamentu (nebereme-li v úvahu možnost překonání tzv. alternativní klauzule 3 přímých mandátů), na druhé straně by zajistila DSU jistou účast na rozdělování mandátů (a posílení vlastní pozice díky společné „východní“ kandidátce s CSU).

Volební smlouva a z ní vycházející zákon o volební smlouvě, i se začleněním jejích změn, byly dokončeny 3., resp. 29. srpna 1990. Zákon o volební smlouvě byl postupně schválen Bundestagem, Bundesratem i Volkskammer a jeho důsledkem bylo v září 1990 přijetí nového spolkového volebního zákona, který měl okamžikem

¹⁹ Čím více se přibližoval moment sjednocení a s ním i první celoněmecké volby, tím více se komplikovala situace ve vládě. Nejdříve vystoupili v červenci kvůli sporům o volební systém liberálové, následně odstoupili v srpnu všichni sociálně demokratičtí ministři, v reakci na předchozí „propuštění“ dvou z nich.

²⁰ S výjimkou Berlína, kde toto omezení nemělo platit. Důvodem bylo to, že poprvé v těchto volbách měla být západní i východní část Berlína sjednocena do jedné země.

sjednocení vstoupit v platnost i na přístupujícím území bývalé NDR. Volební zákon předpokládal rozdělení území Východního Německa do 5 zemí : Meklenbursko-Přední Pomořansko (*Mecklenburg-Vorpommern*), Braniborsko (*Brandenburg*), Sasko-Anhaltsko (*Sachsen-Anhalt*), Sasko (*Sachsen*) a Durynsko (*Thüringen*), plus území Berlína (Východního i Západního). Pro Východ i Západ platila stejná volební pravidla, tedy i jednotná celoněmecká volební klauzule. V duchu březnových voleb do Volkskammer byl zajištěn shodný přístup k účasti na volbách nejen pro politické strany, ale i politická sdružení. Možnost spojení kandidátních listin několika stran či sdružení byla upravena dle předchozí kompromisní dohody dvou největších stran, tedy omezena na regionálně vzájemně si nekonkurující subjekty, vyjma Berlína. Počet mandátů v Bundestagu byl navýšen z 518 na 656. Volby měly být vypsány co nejdříve po formálním dokončení německého sjednocení.

Nejkontroverznějšími body nového volebního zákona bylo zavedení celoněmecké uzavírací klauzule a omezení sjednocování kandidátek pouze na regionálně vzájemně si nekonkurující subjekty. Zelení, PDS a Republikáni se kvůli těmto dvěma bodům, zejména však kvůli otázce volební klauzule, obrátili na Spolkový ústavní soud. Na konci září shledal Spolkový ústavní soud obě tyto úpravy protiústavními. Své rozhodnutí odůvodnil mimo jiné jedinečnými podmínkami, za nichž se první celoněmecké volby konají. Zavedení pěti procentní celorepublikové klauzule by proto znevýhodňovalo pozici nově vzniklých stran, které dosud neměly možnost etablovat se na celém území nové Spolkové republiky. Omezení možnosti společných kandidátních listin na vzájemně si nekonkurující strany na druhou stranu odporuje zásadě rovnosti šancí, protože ne každá strana či sdružení může najít svého „západního partnera“. (Jesse 1994:31-32)

Ve snaze neohrozit datum voleb stanovené na 2. prosince 1990, přijal Bundestag, ke kterému od 3. října náleželo také 144 poslanců Volkskammer, urychleně potřebné změny.²¹ Volby do nového Bundestagu se tedy konaly za specifických podmínek, při kterých platila oddělená volební klauzule pro „Západ“ a pro „Východ“ a stranám v nových spolkových zemích bylo umožněno spojení kandidátních listin.²²

²¹ Přesto hlasovali poslanci Zelených a PDS i proti této nové úpravě, neboť požadovali úplné zrušení klauzule. (Jesse 1994: 30)

²² Spojit se tak mohly pouze strany, nebo jednotlivá sdružení či osoby, které měli své sídlo a pole působnosti na území bývalé NDR.

Exkurs: Volební systém Spolkové republiky Německo a jeho vliv na stranický systém

Německý Bundestag je od roku 1949 volen na základě personalizovaného systému poměrného zastoupení. Jeho výsledná podoba je kompromisem mezi návrhy politických stran a poučením z neblahých důsledků čistě proporčního volebního systému, který byl tehdy považován za hlavní příčinu pádu Výmarské republiky.²³ Hlavním cílem tvůrců volebního systému bylo využít elementy jak většinové, tak poměrné volby a vytvořit systém, který bude nejen reprezentativní, ale zároveň bude schopen zabránit přílišnému roztržštění stranického systému.

Tabulka č.3: Reformy volebního systému do Bundestagu²⁴

	mandáty P/L	hlasy	5%klauzule	Alt.klauzule	úroveň skrutinia	Formule
1949	60/40	1	země	1	země	d'Hondt
1953	50/50	2	spolek	1	země	d'Hondt
1956	50/50	2	spolek	3	spolek	d'Hondt
1985	50/50	2	spolek	3	spolek	Hare/Niemeyer

Zdroj: Nohlen 2004:306

Personalizovaný systém poměrného zastoupení využívá, jak již bylo řečeno, jak elementy většinového systému, tak systému proporčního. Jeho výsledek je ale dokonale proporční, proto ho nelze řadit mezi smíšené volební systémy. Území Německa je pro volby rozděleno do 299 jednomandátových volebních obvodů (pro volby 1990,1994 a 1998 to bylo ještě 328), kde se systémem relativní většiny volí oněch 299 přímých mandátů („*Direktmandate*“, nebo také „*Wahlkreismandate*“). Druhá polovina mandátů je obsazována na základě zemských kandidátních listin.

Každý volič má dva hlasy, prvním hlasem volí svého favorita na získání přímého mandátu, druhý hlas odevzdává zemské kandidátní listině některé z politických stran. Rozhodující pro výsledky voleb jsou získání druhých hlasů, na jejichž základě se pak rozpočítávají spolkové proporce ze všech 598 (!) mandátů. Rozdělování mandátů se mohou účastnit pouze ty subjekty, které překročily minimálně jednu z klauzulí, tj. získaly

²³ Což, jak zdůrazňuje Dieter Nohlen, na jednu stranu přeceňuje vliv volebního systému na systém stranický a na druhou stranu zjednodušuje celou vnitropolitickou situaci Výmarské republiky. (Nohlen 2004: 303-304)

²⁴ Tabulka znázorňuje zavádění hlavních znaků volebního systému (zavedení dnes platné úpravy je vyznačeno modře kurzívou): poměr počtu přímých mandátů a mandátů volených na základě kandidátních listin, počet hlasů voliče, úroveň využití uzavírací klauzule (země=spolková země, spolek= spolková

na spolkové úrovni (pouze ve volbách 1990 na území Západu a Východu zvláště) nejméně 5% druhých hlasů, nebo získaly nejméně tři přímé mandáty (alternativní klauzule). Těmto stranám jsou podle Hare/Niemeyerovy kvóty stanoveny příslušné zisky mandátů. Stejnou metodou se následně tyto zisky přidělují jednotlivým spolkovým zemím. Od počtu mandátů získaných dle proporce druhých hlasů se na zemské úrovni odečítá počet danou stranou získaných přímých mandátů. Výsledný zbytek se doplní na základě kandidátních listin. Pokud strana získala více přímých mandátů, než kolik jí bylo přiděleno na základě druhých hlasů, jsou jí tyto mandáty ponechány. Jedná se o tzv. převislé mandáty („*Überhangmandate*“), o něž se v daném volební období rozšiřuje počet křesel v Bundestagu.²⁵ Velikost volebního obvodu je tedy největší možná, $M=598$, což bezpochyby posiluje proporcionalitu volebního systému. Vzniklé převislé mandáty jsou stranám ponechány, aniž by zpětně docházelo ke kompenzaci vůči ostatním stranám.²⁶

Původním záměrem tvůrců konstrukce dvou hlasů, byla skutečně ona personalizace volby. Očekávání, že volič bude prvním hlasem volit osobnost a druhým hlasem stranu, se tak úplně nenaplnilo. Drtivou většinu přímých mandátů získávají obě největší strany. Kandidátem se v daném obvodě stává vždy známá osobnost, která o svou přízeň v daném obvodě pečuje, obvykle člen Bundestagu. Kandidáti v jednomandátových obvodech jsou navíc tradičně dobře umístěni i na zemských kandidátkách. Zajímavějším aspektem konstrukce dvou voličských hlasů je možnost tzv. *splittingu*, což znamená, že volič volí každým hlasem jinou stranu. *Splitting* může být racionální, tedy motivován snahou maximalizovat své šance na úspěch (ve smyslu politických preferencí), nebo iracionální, tedy daný nepochopením volebního systému. (Nohlen 2004: 321) Nejčastějšími „*voliči-splittery*“ jsou voliči menších stran. Racionální *splitting* voliče malé strany vyjadřuje i jeho koaliční preference.²⁷ Volič malé strany prvním hlasem volí kandidáta „většího“ koaličního partnera a svůj druhý hlas dá své straně. Posuzovat politickou preferenci voliče podle jeho prvního hlasu není zcela bezproblémové, což ostatně není ani na základě druhého hlasu, jedná-li se totiž o voliče malé strany, bylo by takové počínání spíše nelogické a v podstatě sebezničující. Odevzdal-li by například

úroveň), výše tzv. alternativní klauzule (počet požadovaných přímých mandátů), úroveň přepočtu hlasů a konečně použitá volební formule.

²⁵ Určitou zajímavostí je, že počet křesel v Bundestagu tak nemusí zůstat po celé volební období stejný, z logických důvodů nemůže být držitel tohoto převislého mandátu v případě smrti nahrazen, Bundestag se právě o jeho místo zmenší.

²⁶ Možnost kompenzace byla posuzována Spolkovým ústavním soudem, který ji odmítl s upozorněním pro zákonodárce, jež má za úkol se postarat o zachování rozumné míry těchto mandátů. (Nohlen 2004:325)

²⁷ Tento efekt se projevoval zejména v době systému dvou a půl strany, kdy voliči FDP svým prvním hlasem volili tehdejšího koaličního partnera.

kmenový volič FDP svůj první hlas právě jí a svůj druhý hlas pravděpodobně CDU, ohrozil by tím šanci FDP překonat uzavírací klauzuli a dostat se tak do parlamentu (překonání alternativní klauzule, jak bylo řečeno dříve, je u malých stran méně pravděpodobné²⁸). Splitting mohou racionálně využívat i voliči velkých stran, které tak svým druhým hlasem mohou pomoci menšímu koaličnímu partnerovi překonat 5% uzavírací klauzuli.

Nejzásadnějším aspektem německého volebního systému, který se odráží na podobě systému stranického, je uzavírací klauzule, která ve své výši 5%, zabraňuje přílišnému tříštění, ale neznemožňuje vstup nových stran na spolkovou úroveň, pokud jsou dostatečně silné (např. Zelení na počátku 80.let). „Tendence ke koncentraci ve volebním chování a ve stranickém systému v počáteční fázi Spolkové republiky byla zapříčiněna různými faktory, mezi nimiž hrál volební systém jen nepatrnou roli.“ (Nohlen 2004:313) Podle Duvergerova zákona by proporční volební systém měl vést k „systému četných, tuhých (tj. ukázněných), nezávislých a obvykle stabilních stran.“ (Novák 1997: 60) Vzhledem k současnému vývoji snad jen lehce zpochybnit nezávislost německých politických stran, které se v průběhu 90.let ustálily do dvou bloků kolem dvou pólů²⁹, vzájemnou koaliční závislost ostatně odráží i racionální splitting. Vstup další strany na spolkovou úroveň, případně posílení PDS, může však tuto konstelaci do budoucna narušit. V případě Německa tedy lze spíše hovořit o „blokujícím účinku“ (Sartori 2001: 58) stranického systému na systém volební. Obtížnost spolkového úspěchu nové strany je dána nejen uzavírací klauzulí, ale i koncentrací voličského chování, resp. stranického systému, tedy jistou mírou neochoty voličů volit nové strany.

2.6 První celoněmecké volby do Bundestagu

Volby z 2. prosince 1990 byly výjimečné zejména z hlediska svého historického významu. Jejich výsledky nepřinesly nic neočekávaného, vzhledem k výsledkům předchozích voleb do Volkskammer a následně i voleb do nových zemských parlamentů na území NDR. Ani předvolební průzkumy neukazovaly na zásadní změny v rozložení voličské podpory.

Hlavním tématem voleb byla pochopitelně znovunabytá německá jednota. V jejím chápání můžeme vystopovat první rozdíly mezi voliči na Východě a na Západě. Zatímco

²⁸ Ne však nemožné, jak si ukážeme později, byla ve volbách 1994 právě alternativní klauzule pro PDS záchrannou parlamentní účastí.

západní Němci považovali otázku německého sjednocení za důležitou, zajímaly východní Němce spíše ekonomické konsekvence sjednocení a dopady na jejich osobní životní úroveň než otázka sjednocení jako taková. (Küchler 1994: 426-428) Přesto nebyla ve své podstatě otázka znovusjednocení zcela novou otázkou volebního boje. Motivace při rozhodování voličů se nijak zásadně neodlišovala od zaběhnutých schémat. „Zajištění dosaženého blahobytu je posvátnou krávou západoněmeckého voliče. Všechno, co tento stav ohrožuje nebo by mohlo ohrozit, spouští negativní reakce.“ (Küchler 1994: 447) Obdobně byl i východoněmecký volič motivován zejména vlastní ekonomickou situací a očekáváními.

Snad nejpřekvapivějším číslem prvních celoněmeckých voleb je procento volební účasti, která při těchto volbách dosáhla svého do té doby historického minima. Přestože šlo o jedinečnou historickou událost, o definitivní tečku za formálním znovusjednocením, kleslo číslo volební účasti na 77,8%.³⁰ Západoněmečtí voliči byli se 78,6% o poznání „pilnější“ než voliči východoněmečtí, kterých se zúčastnilo jen 74,5%. Výkladů tohoto faktu je několik. Východoněmečtí voliči měli za sebou během devíti měsíců již několikrát volby (Volkskammer, komunální volby, volby do zemských parlamentů), přičemž vliv předchozí de facto povinné volební účasti v dobách NDR postupně vyprchával. Kromě jistého „přesycení“ volbami, může k nízké volební účasti přispívat i fakt, že v době konání voleb, oproti volbám do Volkskammer, byla všechna zásadní rozhodnutí ve smyslu další existence NDR již učiněna a realizována v podobě německého sjednocení. Úpadek volební účasti na západě země lze chápat jako pokračování započatého trendu „normalizace“³¹ volební účasti, i důsledek předpokládaného výsledku³². Ještě týden před volbami slibovaly předvolební průzkumy jasné vítězství vládní koalice, čemuž ostatně odpovídala i celospolečenská nálada. (Forschungsgruppe Wahlen 1994: 616)

²⁹ Toto schéma připomíná francouzskou „bipolární čtverylku“.

³⁰ Což samozřejmě v porovnání s jinými demokratickými zeměmi není nijak katastrofické číslo, dá se říct, že je dokonce stále nadprůměrné.

³¹ Tato teze se odvíjí od chápání poklesu volební účasti, jako projevu určité spokojenosti voličů. Pokud volby nejsou zásadním rozhodováním o osudu demokracie, je přirozené, že někteří voliči využijí možnosti nevolit.

³² Vzájemné korelaci předvídatelnosti výsledku, či na druhou stranu jeho očekávané těsnosti, a výše volební účasti se věnuje zajímavá studie Gebharda Kirchgässnera a Anne Meyer zu Himmern, která se ovšem týká pouze výsledků ve volebních krajích, tedy prvních hlasů. Empiricky dokazují tezi, že čím vyšší je očekávaná těsnost souboje, tím vyšší je volební účast. Signifikace vlivu tohoto „efektu těsnosti“ byla u voleb 1990 podstatně vyšší než u voleb předchozích. Tento vliv se prokázal na Západě. Výsledky testu vztaheného na území býv. NDR (s přihlédnutím k faktu, že lze porovnávat jen dvojice volby) byly značně překvapivé. Efekt těsnosti se projevil ve volbách 1990 i zde, ovšem v opačném směru – čím těsnější se očekával výsledek, tím nižší byla volební účast. (Kirchgässner/ Meyer zu Himmern 1994: 257-259)

Tabulka č.4: Vývoj volební účasti ve Spolkové republice 1949-1990

1949	1953	1957	1961	1965	1969	1972	1976	1980	1983	1987	1990Z	1990V	1990C
78,5	86,0	87,8	87,7	86,8	86,7	91,1	90,7	88,6	89,1	84,3	78,6	74,5	77,8

Zdroj: Forschungsgruppe Wahlen 1994: 619

Pokles volební účasti v Německu tradičně zvýhodňuje menší strany. Nízká volební účast může být proto zároveň vykládána jako projev neschopnosti velkých stran mobilizovat své voliče. Tento trend potvrdily i první celoněmecké volby, ve kterých zaznamenaly obě největší strany v krajích s největším poklesem volební účasti i největší ztráty, Zelení naopak v těchto krajích ztratili méně hlasů než byla jejich průměrná ztráta v ostatních obvodech.

Tabulka č.5: Výsledky voleb do Bundestagu z 2.prosince 1990 (zisk druhých hlasů, v procentech)

	CDU/CSU	SPD	FDP	Zelení	B90/Zelení	REP	PDS	Ost.
Celkem	43,8	33,5	11,0	3,8	1,2	2,1	2,4	2,2
Západ	44,3	35,7	10,6	4,8	-	2,3	0,3	2,0
Východ	41,8	24,3	12,9	0,1	6,2	1,3	11,1	2,4

Zdroj: Forschungsgruppe Wahlen 1994: 616

Přestože se Unionistické strany staly jednoznačným vítězem voleb, utrpěly i ony oproti předchozím volbám hlavně ztráty. Na Západě zaznamenaly nejhorší výsledek od roku 1953, na Východě si na druhou stranu CDU dokázala oproti březnovým volbám do Volkskammer polepšit o jedno procento hlasů. V západní části byla Unie již tradičně nejúspěšnější v Bavorsku, i tam však CSU zaznamenala faktický propad hlasů o 3,2%, její podíl na voličských hlasech se tak v přepočtu na celorepublikovou úroveň snížil z 9,8% na 7,1%. V její neprospěch pochopitelně působilo i zvětšení Bundestagu o 160 východoněmeckých poslanců. Na Východě byla CDU se 49,5% hlasů nejúspěšnější v Sasku. Unionistický východní partner DSU díky nemožnosti kandidovat společně s CSU se ziskem pouhého jednoho procenta hlasů ve volbách úplně propadl.

Jak již bylo řečeno profitují z nízké volební účasti obvykle menší strany, což byl v těchto volbách případ FDP, která si jako jediná strana připsala zisky jak na Východě, tak na Západě. S výsledkem FDP zcela kontrastují výsledky Zelených. Ti se nakonec do parlamentu dostali jen díky společné východní kandidátce s Bündnis 90, která získala přízeň 6,2% voličů, kdežto na Západě nedokázali Zelení překročit hranici pěti procent.

Oddělená platnost klauzule umožnila vstup do parlamentu ještě PDS. Zisk 11% hlasů jí pasoval do role fakticky jediného poraženého. SPD totiž oproti ztrátám na Západě, dokázala v porovnání s březnovými volbami vylepšit svou pozici na Východě, kde posílila z 21,9% na 24,3%. Nutno zdůraznit, že celkově se přesto přiblížila svému nejhorsšímu výsledku z roku 1957.

První celoněmecké volby znamenaly další prohlubování dekoncentrace německého stranického systému. Podíl dvou největších stran na voličských hlasech se stále zmenšuje. Nejen nižší volební účast, ale především oslabení pozic tradičních milieu *Volksparteien*, tj. dělnictva v případě SPD a praktikujících katolíků v případě Unie, jsou hlavními důvody tohoto vývoje. Zelení v těchto volbách doplatili na vlastní zdrženlivost v otázce sjednocení a také na zatlačení otázky ekologie do pozadí, právě aktuálními otázkami týkajícími se německého znovusjednocení. Unionistické strany naopak dokázaly těžit ze své popularity, z euforie ze sjednocení a (z pohledu voličů) i větší kompetentnosti v otázkách dalšího vývoje nové Spolkové republiky.

Před prvními celoněmeckými volbami byl také dokončen sjednocovací proces většiny politických stran. Jako první požadovala rychlé sjednocení východních liberálů se západními FDP. Tento proces se jí povedlo dokončit už v srpnu 1990, kdy v Hannoveru společný název FDP zastřešil jak Východní- a Západní-FDP, tak Svaz Svobodných demokratů (BFD, tedy zejména zástupce NDPD, LDP). Sjednocovací sjezd CDU se konal 1.-2. října v Hamburku, přičemž již předtím došlo k fúzi Východní-CDU s DA, DBD a částí NF. Sjednocovací sjezd SPD se konal těsně předtím 27.-28.září 1990 a započal další fázi vývoje východní SPD, tedy její integraci do struktur své západoněmecké „sestry“. Jedinou stranou, která sjednocovací sjezd odkládala až na období po prosincových volbách, byli Zelení. Jak následně ukázaly výsledky voleb, byla tato taktika nešťastná a znemožnila jim znásobit své volební zisky. Pokud by totiž kandidovali společně na celém území Německa, byly by k výsledkům východní kandidátky pro rozdělování mandátů připočteno i oněch smolných 4,8% západní kandidátky.

Volby do Bundestagu z 2.prosince 1990 potvrdily trendy, jak západní, tak trendy z předcházejících voleb roku 1990 na Východě. Konstituce stranického systému v nových spolkových zemích téměř kopírovala západní vzor, což je pochopitelně dáno obrovským vlivem západních stran. Ty se ve snaze urychlit strukturaci východního stranického systému výrazně podepsaly na konečném výsledku tohoto procesu, který znamenal „zmrazení“ vlastní dynamiky systému a faktický úpadek všech prvotních katalyzátorů

pokojné revoluce v NDR. První celoněmecké volby představují startovní pozici nového východoněmeckého stranického systému, teprve další vývoj ukáže, zda je pouhým rozšířením toho západoněmeckého na území bývalé NDR, či jaká jsou jeho specifika.

3. Vzniká na Východě odlišný stranický systém? Od voleb 1990 k volbám 1994

Jistě jednou z nejzajímavějších úrovní systémové tranzice, resp. konsolidace je v bývalé NDR meso-rovina, tedy rovina intermediárního systému. Ta si oproti makro-rovině dokázala i přes značný vliv Západu uchovat velkou část vlastní dynamiky. Je to dáno samozřejmě i samotným charakterem meso-roviny, jejíž podobu významně ovlivňují vnější faktory, tedy občané a jejich zájmy na straně jedné a aktéři ústavního systému na straně druhé. Aktéry intermediárního systému jsou pak vedle politických stran i různá občanská hnutí, sdružení, církve, ale i média. (Niedermayer 1996: 156) Nejvýznamnější postavení v oblasti zprostředkování zájmů zaujímají i díky své komplexnosti bezpochyby politické strany, ty však i přestože německý politický systém bývá nazýván *Parteiendemokratie* („demokracie stran“) nemají v žádném případě monopol.

Soutěživý charakter intermediárního systému lze nejnázorněji vysvětlit za využití ekonomické teorie poptávky – nabídky. Makro-rovina ústavního systému vymezuje rámec možností nabídky aktérů meso-roviny. Stranu poptávky naopak představují zástupci mikro-roviny, tedy občané. Poptávka je ovlivněna konkrétním rozložením konfliktů a nálad ve společnosti. Fungující intermediární systém je tedy živoucí sítí vztahů, včetně efektu zpětné vazby.

3.1 Vznik intermediárního systému v nových spolkových zemích

Vznik demokratického intermediárního systému na území bývalé NDR lze podle Niedermayera rozdělit do dvou základních fází (Niedermayer 1996: 165): počáteční fáze fragmentace, která byla dána zejména dominantním působením domácích (východoněmeckých) aktérů, a následné fáze rekoncentrace, doprovázené rostoucí invencí vnějších (západoněmeckých) organizací a elit. Těmito fázemi prošel i nově vznikající stranický systém. Zatímco do Volkskammer se v NDR při volbách v březnu 1990 dostalo ještě 12 stran, příp.volebních uskupení, zmenšil se počet úspěšných stran během dalších zemských a parlamentních voleb v nových spolkových zemích na pět. Nelze samozřejmě opomenout, že svou roli v tom jistě sehrál i odlišný volební systém.³³ Vývoj po roce 1990 přinesl další koncentraci systému, kdy své zastoupení v zemských parlamentech vedle organizací dřívějších občanských hnutí ztratila i FDP.

Jednoduchá nebyla ani pozice obou velkých stran, jež se neustále potýkaly s nedostatkem politického personálu. Nejbolestněji se to projevovalo na komunální úrovni. SPD sice dokázala postupně posilovat své zastoupení na úkor CDU a narušit její výsadní postavení v nových spolkových zemích, tím však na druhou stranu více odhalovala slabiny své členské základny, tj. její nesourodost a nedostatečný počet.

Exkurs: Problémy SPD a CDU při rekrutování politického personálu v nových spolkových zemích

Od samého začátku byla situace obou velkých stran odlišná. Zatímco členská základna a organizace CDU byla na Východě „zajištěna“ sloučením se s východní jmenovkyní z bývalého bloku Národní Fronty, následně zbytku členů dalších malých stran, musela SPD svou organizaci na území nových spolkových zemí budovat de facto „na zelené louce“. Nepříznivá byla pro SPD i tehdejší struktura společenského konfliktu. Historicky je SPD spojena se sociálně demokratickým milieu, tedy převážně s dělnictvem, ideologicky toto milieu těžilo z třídního konfliktu (vlastníci vs. pracující), který se vyvinul už v době císařství. Režim SED však znemožnil přetrvání vazeb dělnictva na sociálně demokratické hnutí, potlačeno bylo i svobodné sdružování se v odborech, identita dělnictva jako voličského i členského jádra SPD byla nenávratně pryč.

To se pochopitelně po změně režimu projevilo. SPD již nemohla automaticky počítat s dělnictvem a s jejich odbory jako svými voliči a příznivci. Státem zřízené odbory zamezily jasnému oddělení dělníků od ostatních pracujících, svobodné zprostředkování jejich zájmů bylo znemožněno. Po roce 1990 získávala SPD vazby na odbory jen těžko, nenapomáhala tomu ani struktura členů strany, kteří reprezentovali hlavně alternativní intelektuální levice bývalé NDR³⁴, mobilizace pracujících jako voličů SPD se ukázala být během na dlouhou trať. Přestože se pozice SPD během volebního období postupně zlepšovala, zůstala i ve volbách 1994 na Východě „dělnickou stranou“ CDU. (Niedermayer 1996: 179) Hlavním cílem SPD v nových spolkových zemích bylo v první polovině 90.let rozšíření členské základny, tedy zatraktivnění stranické politiky. Nedostatek personálu hrozil SPD zejména na komunální úrovni, uvážíme-li že 40% členů

³³ Připomeňme, že pro volby do Volkskammer nebyla uplatňována žádná uzavírací klauzule. Zisk více jak 5% hlasů zaznamenalo už při těchto volbách pouze 5 subjektů.

³⁴ Převládali mezi nimi přírodovědci, církevní představitelé či učitelé. (Tiemann 1993: 419)

zároveň získalo mandát. Poměr členů strany k počtu oprávněných voličů činí v případě SPD na Východě 0,24, kdežto na Západě je to dokonce 1,86.³⁵ (Tiemann 1993: 418-419)

Kromě malé integrační schopnosti, se kterou se na území bývalé NDR po pádu berlínské zdi potýkají všechny politické strany a která je dána zejména nechutí obyvatel podílet se na veřejném životě, musí SPD čelit ještě svým specifickým slabinám. Pro nedostatek výrazných vůdčích osobností byla na počátku 90.let SPD na Východě stále vnímána spíše jako „strana farářů“, což není pro sociálně demokratickou stranu příliš lákavé image. S tím souvisí i paradoxně zdrženlivý přístup zakládající generace k přijímání nových členů, jejich neschopnost využít nespokojenosti občanů s transformační politikou vlády a motivovat je k aktivní spolupráci s opozicí, tedy s SPD. Organizační slabost se projevila mimo jiné nedostatečnou prezentací v médiích, která by straně případně mohla přidat na atraktivitě.

Tabulka č.6: Hustota členů³⁶ SPD a CDU v nových spolkových zemích (r.1991)

	voliči	SPD		CDU/CSU	
		členové	<i>hustota</i>	členové	<i>hustota</i>
Západ bez Berlína	46 555 052	865 750	1,86	809 032	1,74
Berlín	2 537 310	26 907	1,07	16 935	0,67
Východ b.B.	11 344 198	27 214	0,24	109 709	0,97
Braniborsko	1 956 684	6 858	0,36	13 713	0,71
Meklenbursko-Př.P.	1 432 336	3 287	0,23	14 707	1,03
Sasko-Anhaltsko	2 237 790	6 897	0,31	22 224	1,00
Sasko	3 707 677	4 713	0,13	32 082	0,87
Durynsko	2 009 711	5 459	0,28	26 983	1,35

Zdroj: podle Tiemann 1993:418

CDU se v nových spolkových zemích potýkala zejména se svou vnitřní nejednotou, danou spory mezi členy dřívější k SED loajální CDU a členy nově příchozími. Odlivu voličů napomohly rovněž četné skandály a aféry, které vedly k odstoupení několika předsedů zemských vlád, či jejich ministrů. „Obzvláště zajímavé byly změny na špici zemských vlád v Sasku-Anhaltsku, Durynsku a Meklenbursku-Předním Pomořansku, kde padali ministerští předsedové na přelomu let 1991/92 jako kameny domina. Stejně jako předtím v Sasku, byly zemské vlády, částečně i vedení strany, teď také v Sasku-Anhaltsku a v Durynsku stabilizovány transferem elit ze

³⁵ viz tabulka č.6.

³⁶ Vypočítá se jako podíl počtu členů k celkovému počtu voličů, vynásobený 100, tedy počet členů na 100 oprávněných voličů.

Západu.“ (Schmidt 1997: 346-347) Další konflikt je nasnadě – političtí nováčci (amatéři) z Východu versus západní političtí profesionálové. Jinak lze tuto situaci charakterizovat jako střet idealismu apolitické politiky s realitou západního politického stylu. Politika se přenesla z ulic do kanceláří zemských organizací, vliv na směřování stranické politiky si uchovala jen úzká skupina lidí, navíc často spíše lobbyistické skupiny podnikatelů než skutečně zvolení zástupci. Důsledkem je neatraktivita stranické politiky pro širokou veřejnost, která jen prohlubuje problém nedostatku elit.

Jiným problémem CDU v nových spolkových zemích byla faktická neexistence meziregionální spolupráce, zejména na úrovni zemí. Zemské organizace spolu nijak nespolupracovaly ani na spolkové úrovni. Jediným spojovacím článkem, který dokázal překlenout hranice spolkových zemí, byla osobnost kancléře Helmuta Kohla. (Schmidt 1997: 357)

Tabulka č.7: Vývoj členské základny CDU a SPD v porovnání Východ – Západ v letech 1991-1994

		1991	1992	1993	1994	1991/94
CDU	Východ	109 709	94 267	83 794	77 800	-29,1%
	Západ	641 454	619 579	601 549	593 697	-7,5%
	<i>celkem</i>	751 163	713 846	685 343	671 497	-10,6%
SPD	Východ	27 214	25 744	26 000	27 725	+1,9%
	Západ	892 657	860 214	835 480	821 649	-8,0%
	<i>celkem</i>	919 871	885 958	861 480	849 374	-7,7%

Zdroj: podle Niedermayer 1996: 222

3.2 Transformační šok

Náladu ve společnosti po volbách 1990 lze asi nejlépe charakterizovat jako opadnutí euforie ze sjednocení. Dominantním tématem se pro občany opět stala ekonomická situace země, resp. ekonomické dopady sjednocení. Zklamání z ekonomického vývoje, důsledků ekonomické transformace a rostoucí nespokojenost ze samotného vývoje transformačního procesu nejvíce pocítila vládnoucí Unie, přesto osobnost kancléře Kohla nedovolila SPD z dané situace významněji profitovat. Naopak značně rostly sympatie obyvatel k postkomunistické PDS. Ta se musela nejprve vyrovnat s velkými voličskými i členskými ztrátami, ještě na konci roku 1991 jí mnozí komentátoři předpovídali zánik, rok 1992 však pro ni znamenal opětovnou recepci voliči a rostoucí volební zisky. V následujících volbách se pak PDS podařilo etablovat se na území

nových spolkových zemí jako třetí nejsilnější strana. Vývoj naopak jasně vyvrátil předchozí obavy z možného návratu „výmarských poměrů“ do německé politiky, tedy posun od umírněného k polarizovanému pluralismu, místo toho přinesl posílení regionálních rozdílů, daných federálním uspořádáním Německa, o dimenzi Východ – Západ. (Niedermayer 1996: 180-188)

Opadnutí euforie ze sjednocení mělo i jinou tvář – integrační problémy. Přistoupení NDR k SRN ztělesňovalo pro mnohé občany NDR naději na lepší životní standard, zlepšení ekonomického vývoje země, ale zároveň možnost zachování některých elementů socialistického sociálního systému, to vše v co nejkratší době. Ekonomický vývoj v nových spolkových zemích a zejména situace na pracovním trhu přinesly už v roce 1991 zklamání. Území bývalé NDR se stalo centrem politické nespokojenosti obyvatel. „Zatímco na konci roku 1991 ve starých spolkových zemích udávalo cca. 85% dotázaných, že se ve Spolkové republice cítí vysloveně nebo vcelku dobře, tvořila tato skupina v nových spolkových zemích jen asi polovinu všech dotázaných.“ (Dittrich 1992: 35) S celkovou nespokojeností je samozřejmě spojena i nespokojenost s politickými stranami. Pouhých 36% nových spolkových občanů se domnívalo, že zájmy každé skupiny obyvatel reprezentuje minimálně jedna politická strana, naopak až 64% jich mělo pocit, že politické strany svou reprezentační funkci plní velmi nedostatečně. Nespokojenost s politickými stranami vede k mizivé sebeidentifikaci východních Němců s novým politickým systémem, k pocitu znevýhodňování vůči obyvatelům starých spolkových zemí, k označení sebe sama jako „občanů druhé kategorie“. Nedůvěra k politickým stranám jako reprezentantům zájmů voličů není tak úplně problémem ve vztahu ke konkrétním stranám, mnohem více jde o komplexní problém nedostatečné (v extrémním případě dokonce neexistující) integrace občanů bývalé NDR do západoněmeckého politického a ekonomického systému.

Exkurs: *Dá se voličské chování předvídat?*

Přechod k politice „všedního dne“ s sebou voličům na Východě přinesl první reálnou zkušenost se „svou“ stranou. Carsten Bluck a Henry Kreikenbom ve svém článku zpochybňují tezi o hodině nula. (Bluck/Kreikenbom 1991: 495-502) Tato teze, která se patrně hodí na většinu transitivity zemí³⁷, není v případě Německa tak úplně přesná.

³⁷ Situace Německa byla opravdu velmi specifická, zatímco voliči v ostatních postkomunistických zemích volili v prvních volbách de facto pouze mezi starým režimem (bývalou státostranou) a demokracií (její

Přestože dominantním faktorem pro rozhodování východoněmeckých voličů byl bezpochyby přístup dané strany k otázce německého sjednocení, nebyl to faktor jediný. Východoněmecký občan se na politické scéně Spolkové republiky Německo díky dostupnosti západoněmeckých médií orientoval již před pádem komunistického režimu. Lze podle nich hovořit o jakési „kvaziidentifikaci“³⁸ občanů NDR se svým západoněmeckým favoritem, nešlo však v žádném případě o identifikaci závaznou. Z hlediska ideologie byla východním Němcům bližší a snad i sympatičtější SPD, Kohlova politika druhé poloviny 80.let naopak z pohledu většiny z nich vykazovala větší kompetentnost k ekonomickým změnám, které s sebou přineslo německé sjednocení. Pocit blízkosti k CDU byl také silnějším motivem pro její volbu než podobný pocit vůči SPD. Teprve první volební období ve sjednoceném Německu mohlo ukázat případnou sílu, či slabost těchto vazeb. Kvaziidentifikace se stranou je identifikací nepravou, tudíž mnohem snáze otřesitelnou. V konečném efektu znamená nestabilitu voličských vazeb, v případě nenaplnění očekávání například volbu strany z opačné části spektra.

Přistoupení NDR k SRN s sebou přineslo spekulace o dalším politickém vývoji, jak na Východě, tak na spolkové úrovni. S tezí o hodině nula do značné míry souvisí i pojem „propůjčeného stranického systému“ Franze Urbana Pappiho. (Schultze 1994: 486-487) Ten před sjednocením předpokládal, že na Východě vznikne stranický systém identický s tím západoněmeckým. Na první pohled by se toto očekávání vzhledem k míře působení západoněmeckých stran mohlo jevit jako oprávněné. Opomíjí ale zásadním způsobem socializaci východních Němců. Připustíme-li že první volby jsou svým způsobem výjimečné a další vývoj povede k normalizaci vazeb mezi určitými skupinami obyvatel a politickými stranami, můžeme dát Pappimu částečně za pravdu. Specifické postavení PDS ve východoněmeckém stranickém systému ale vysvětlit nedokáže, to je totiž determinováno hlavně onou socializací.

Sociálně-psychologický model výkladu voličského chování, vycházející zejména z teorie společenských štěpení, je založen na vzájemném vztahu a působení několika faktorů, jimiž jsou: stranická identifikace, orientace na téma (issue), orientace na kandidáta. Poslední dva jmenované jsou faktory s krátko- či střednědobým působením,

opozicí, v drtivé většině sruženou do strany typu fóra), mohli východní Němci díky vlivu západoněmeckých stran vybírat z téměř „hotových“ politických stran. K (ne-)specifičnosti východoněmeckého přechodu viz Wiesenthal 1995.

³⁸ Ani jejich teze není úplně bezproblémová, pokud by totiž tato kvaziidentifikace měla být dlouhodobým faktorem ovlivňujícím voličské chování, nahrávala by především SPD, což ale první volby nepotvrdily. Je však zajímavou součástí vášnivých debat o vysvětlení příčin překvapivých výsledků prvních demokratických voleb do Volkskammer a předvídatelnosti dalšího vývoje voličského chování na Východě.

kdežto stranická identifikace je faktorem dlouhodobým. Na základě pozdějších zkušeností byla k výše jmenovaným faktorům zapracována i hodnotová orientace, resp. ideologická dispozice voliče, která v konečném efektu znásobuje sociálně-strukturální determinanty. (Gabriel 1996: 296-297) Správné pochopení voličského chování by mělo usnadnit i jeho předvídatelnost. Použití tohoto modelu na transformační východoněmeckou společnost je problematické právě z hlediska stranické identifikace.

3.3 Supervolební rok 1994

Rok 1994 byl rokem „supervolebním“. Konaly se volby do Evropského parlamentu, Bundestagu, vedle zemských voleb ve všech nových spolkových zemích³⁹ ještě zemské volby v Bavorsku, Dolním Sasku, Sársku a na četných místech i volby komunální. Celkem 18 voleb se koncentrovalo do sedmi dnů. Podívejme se krátce na výsledky druhých voleb do zemských parlamentů. Sasko-Anhaltsko určilo termín voleb jako jediný na první polovinu roku, resp. na 26.června 1994. Následovaly volby v Braniborsku a Sasku 11.zář 1994 a řadu zakončily 16.října volby v Meklenbursku-Předním Pomořansku a v Durynsku, které tak připadly na stejný termín jako volby do Bundestagu. Nálada ve společnosti nevěstila před volbami pro CDU nic dobrého. Zatímco získala Unie v prvních celoněmeckých volbách na tomto území 43% hlasů, připisovaly jí průzkumy v roce 1991 již jen 33% a o dva roky později dokonce pouhých 26% hlasů. (Schmitt 1995: 271) Hospodářský vývoj začátku volebního roku přinesl vládním stranám kýžený zvrat, oznámený konec recese naplnil voliče očekáváním a vrátil CDU do pozice ekonomicky a politicky kompetentnější strany, oproti opoziční SPD.

Ve čtyřech z pěti nových spolkových zemí vyhrála CDU. Přesto se musela, s výjimkou Saska, smířit se ztrátami. SPD naopak dokázala obhájit svou vítěznou pozici v Braniborsku, dokonce díky zisku téměř sta tisíc nových voličů dosáhla nadpoloviční většiny a nemusela se zabývat otázkou případného koaličního partnera. Úspěch zaznamenala i v Sasku-Anhaltsku, když stáhla náskok CDU z 13% na pouhých 0,4% hlasů, nakonec také sestavila menšinovou vládu se Zelenými za tiché podpory PDS. Tzv. „Magdeburský model“ se stal terčem kritiky opoziční CDU a tématem následných voleb v dalších zemích. Hlavním vítězem zemských voleb v nových spolkových zemích byla bezesporu postkomunistická PDS. Ve všech pěti zemích její podpora vzrostla o 5-8%,

nešlo jen o procentuální zisky, nýbrž o zisky absolutní. PDS se ve všech zemských parlamentech etablovala jako třetí nejsilnější strana, díky čemuž ve třech zemích⁴⁰ zbyly pro sestavování vlády jen tři možné scénáře: Velká koalice CDU a SPD, menšinová vláda SPD za podpory PDS, nebo koalice SPD a PDS. Pět procentní uzavírací klauzuli totiž dokázali kromě CDU, SPD a PDS překonat pouze Zelení v Sasku-Anhaltsku, ostatní malé strany o své zastoupení v zemských parlamentech nových spolkových zemí přišly.

Druhé zemské volby v nových spolkových zemích přinesly několik zajímavých výsledků. Před spolkovými parlamentními volbami se vylepšila pozice Kohlovi CDU, svou pozici si na Východě dokázala vylepšit i SPD. Hlavním překvapením však byl úspěch PDS, která potvrdila pozici regionální, východoněmecké strany. Nesporným úspěchem pro ni byla i povolební situace v Sasku-Anhaltsku, která vedla k sestavení menšinové vlády s podporou PDS, což znamenalo prolomení určité mentální bariéry. Přestože v ostatních zemích politici SPD „Magdeburský model“ odmítli následovat, přestala být PDS striktně *tu, se kterou se nespolupracuje*.

3.4 Situace před volbami a výsledky voleb 1994

Politika po pádu železné opony ztratila jednu ze základních ideologických dimenzí, kterou s sebou bipolární svět přinesl, v tehdejší západní Německu našla své vyjádření především v německo-německé politice jednotlivých stran. Sjednocení Německa⁴¹ zatlačilo ideologii do pozadí, rozdíly mezi oběma velkými stranami se stále více zmenšovaly. Dostředivost politiky do značné míry znesnadňuje rozlišování mezi stranami, naopak usnadňuje mobilitu voličů. Významným faktorem při rozhodování se pro voliče stává aktuální politika.

Hlavním tématem politické agendy roku 1994 byla shodně v obou částech Německa nezaměstnanost. Ještě do poloviny roku 1993 se nejdůležitější problémy politiky z hlediska obyvatel na Východě a na Západě lišily. Zatímco pro východní Němce byla nezaměstnanost od sjednocení konstantně nejvýznamnějším tématem, dominovala na Západě od poloviny roku 1991 otázka azylového práva a cizinců. (Roth 1994:5-6)

³⁹ Po volbách 1990 platilo pro všechny zemské parlamenty nových spolkových zemí jednotné a to čtyřleté volební období. V budoucnu už se zemské volby nebudou konat takto pohromadě, neboť Braniborsko, Sasko a Durynsko stanovily délku volebního období parlamentu na 5 let.

⁴⁰ Situace v Braniborsku a v Sasku byla jednoznačná díky nadpoloviční většině vítěze voleb, tedy SPD, resp. CDU.

⁴¹ Právě rozdělení Německa posilovalo roli ideologie v západoněmecké stranické soutěži, přestože sociálně-strukturální změny, zejména posilování střední třídy, nahrávaly spíše deideologizaci politiky. Důsledky těchto změn se naplno mohly projevit až po pádu berlínské zdi.

Příčinou byly četné útoky pravicových radikálů namířené vůči žadatelům o azyl, s každým dalším útokem rostla solidarita Němců s cizinci a vůle akceptovat cizince žijící v Německu. Uklidnění situace a dohoda politických stran o novém azylovém právu odsunuly téma cizinců z centra pozornosti západoněmeckého voliče. První místo pak stejně jako na Východě zaujala problematika rostoucí nezaměstnanosti jako jednoho z dopadů sjednocení. Tématem číslo jedna se tedy pro volební kampaň 1994 stala ekonomická situace v Německu, resp. dopady sjednocení na ni a její další vývoj.

Tabulka č.8: Výsledky voleb do Bundestagu z 16.října 1994 (v %)

	Celkem	Západ	Východ
<i>vol.účasť</i>	79,0	80,6	72,9
CDU/CSU	41,4	42,1	38,5
SPD	36,4	37,5	31,5
FDP	6,9	7,7	3,5
B90/Zel.	7,3	7,9	4,3
PDS	4,4	0,9	19,8
Ost.	3,6	3,9	2,4

Zdroj: podle Jung/Roth 1994

Tabulka č.9: Složení 13. Bundestagu

	<i>mandáty(z toho převislé)</i>
CDU/CSU	294(12)
SPD	252(4)
FDP	47(-)
B90/Zelení	49(-)
PDS	30(-)
celkem	672(16)

Zdroj: podle Nohlen 2004: 316 a 324

Strany vládní koalice, CDU/CSU a FDP, svou pozici dokázaly obhájit, i když se jejich náskok proti ostatním parlamentním stranám ztenčil na pouhých 0,4%. Většinu dvou křesel však vládní strany navýšily na deset díky zisku 12 převislých mandátů pro CDU, SPD naproti tomu získala jen čtyři. Většina v Bundestagu tentokrát vládě nezaručovala pohodlné vládnutí, Bundesrat byl totiž ovládán většinou opoziční SPD, pozici CDU nezlepšily ani troje zemské volby⁴² konané souběžně s parlamentními, naopak stabilizovaly převahu SPD. Výsledkem obou východoněmeckých voleb byla sice Velká

⁴² Kromě již zmiňovaných Meklenburska-Předního Pomořanska a Durynska se konaly ještě volby v tradičně sociálně-demokratickém Sársku.

koalice CDU a SPD, zástupci CDU jsou však v takovém případě přednostně vázáni koaliční smlouvou a vláda se na jejich podporu nemůže spoléhat.⁴³

Co se týče tzv. *splittingu*, prokázaly voliči CDU opět své koaliční preference. Jen třetina těch, kteří svým druhým hlasem volili FDP, volila jejího kandidáta i prvním hlasem, oproti 55 procentům těch, kteří podpořili prvním hlasem kandidáta Unie. (Jung/Roth 1994: 13) Dá se předpokládat, že většinu těchto voličů nelze považovat za příznivce FDP, nýbrž „racionální splittery“ z řad voličů CDU/CSU. Jediným větším rozdílem mezi *splittingem* na Západě a na Východě, byla podpora kandidátů PDS ze strany voličů SPD. Celých sedm procent voličů, kteří dali druhý hlas SPD, se na Východě rozhodla pro volbu kandidáta PDS. Ti měli nakonec zásadní vliv na skladbu nového Bundestagu, jelikož právě jejich hlasy dopomohly PDS k získání čtyř přímých mandátů ve východním Berlíně a překonání tzv. alternativní klauzule pro účast ve skrutiniu.

Unie dokázala své vítězství obhájit zejména díky svému kandidátu na kancléře, jímž byl dosavadní kancléř Helmut Kohl. Ten v průběhu volebního roku opět prokázal své vůdcovské schopnosti, využil každou sebemenší příležitost zlepšit na veřejnosti image své strany a dotáhl volební boj do vítězného konce. Jeho vyzyvatel Rudolf Scharping z SPD podle názoru voličů prokazoval menší vůdcovské schopnosti, akceschopnost i zodpovědnost. Helmuta Kohla dokázal v očích občanů převýšit pouze v otázkách sociálního citění a upřímnosti, což „zřejmě v politice příliš mnoho neznamenaá“. (Jung/Roth 1994: 8) Rozhodující vliv na výsledek celých voleb měli stále ještě západoněmečtí voliči, protože podíl voličů v nových spolkových zemích tvoří jen asi pětinu z celkového voličstva. Větší mobilita východoněmeckých voličů oproti těm západoněmeckým, daná malou vazbou na politické strany, resp. neexistencí milie, může do budoucna význam nových spolkových zemí pro výsledky voleb značně posílit.

Součástí volební kampaně byla i vládní mobilizační kampaň na podporu volební účasti, která probíhala pod heslem: „Volby '94: Všichni o tom mluví – tam půjdu.“ Mottem celé akce bylo „Společně pro demokracii.“ (Feist 1994:35) Bez nároku na honorář se do ní zapojilo na 200 prominentů ze všech možných sfér společenského života. Přes značné množství voleb v supervolebním roce 1994 si parlamentní volby

⁴³ Článek 51 odst.3 GG totiž stanovuje, že „...Hlasy jedné země mohou být odevzdány pouze jednotně a pouze přítomnými členy nebo jejich zástupci.“ (Hesselberger 2003:260) Odevzdala-li by jedna země různé hlasy, budou všechny považovány za neplatné. Problematika povinné jednotnosti hlasování v Bundesratu je předmětem častých debat, zejména v době opačných většin v Bundestagu a Bundesratu. Případné hlasování obvykle určuje ministr daného resortu, konfliktní situace řešila dopředu koaliční smlouva, v Durynsku to byla neúčast na hlasování, v případě Meklenburska-Předního Pomořanska zdržení se hlasování. (Schmitt 1995:293)

dokázaly udržet pozici hlavních, nejvýznamnějších voleb a těšily se proto nejvyšší volební účasti. Ta na Západě oproti volbám 1990 vzrostla o necelá dvě procenta, na území nových spolkových zemí naopak o dvě procenta poklesla, dosáhla tak minima, které nebylo na Západě při parlamentních volbách zaznamenáno ještě nikdy, tj. 72,9%.

3.5 Netradiční vzorce voličského chování?

Voličské chování některých velkých sociálních skupin na Východě se v prvních celoněmeckých volbách značně lišilo od tradičních vazeb mezi voliči a stranami na Západě. Příčiny je třeba hledat zejména ve výjimečnosti podmínek, za kterých se první celoněmecké volby v roce 1990 konaly. Jak se na voličském chování východních Němců odrazila čtyřletá zkušenost s konkrétní politikou stran? „Mezi prvními a druhými volbami do Bundestagu se voličské chování sociálních skupin ve východním Německu zřetelně přiblížilo vzorům známým ze Západu, přesto původně vzniklá specifika zcela nevytizela.“ (Gabriel 1996:304) Nejzajímavější jsou rozdíly mezi skupinami vyjadřujícími klasické štěpení vlastníci vs. pracující.

Tabulka č.10: Stranické preference samostatně výdělečně činných a dělníků ve volbách 1990 a 1994 v porovnání Východ – Západ (v procentech)⁴⁴

		1990		1994	
str.preference		NBL	ABL	NBL	ABL
živnostníci a zemědělci	<i>CDU/CSU</i>	32	56	52	49
	<i>SPD</i>	27	20	23	21
	<i>FDP</i>	19	10	5	9
	<i>B90/Zelení</i>	13	8	1	14
	<i>PDS</i>	8		18	2
dělníci	<i>CDU/CSU</i>	45	28	41	35
	<i>SPD</i>	29	55	35	50
	<i>FDP</i>	10	3	3	4
	<i>B90/Zelení</i>	8	6	3	5
	<i>PDS</i>	7		15	1

Zdroj: podle Gabriel 1996:301 a Jung/Roth 1994: 11

Stranou dělníků na Východě zůstala i ve druhých volbách CDU, přestože se SPD podařilo její náskok o šest procent stáhnout. Svou pozici si u východoněmeckých dělníků vylepšila i postkomunistická PDS. Výrazně v těchto volbách zabodovala CDU na Východě u své tradiční voličské skupiny, tedy živnostníků a také zemědělců, svůj podíl u nich dokázala oproti předchozím volbám navýšit o 20%. Dokázala tak, že její postavení u

⁴⁴ Resp. nové spolkové země (Neue Bundesländer – NBL) a staré spolkové země (Alte Bundesländer – ABL)

této skupiny není podmíněno jen relativně malým počtem živnostníků v nových spolkových zemích.

Volby 1994 potvrdily rovněž nastupující trend poklesu významu tradičních milieu, který je dán faktickým poklesem příslušníků těchto skupin, tj. dělníků organizovaných v odborech (v případě SPD) a praktikujících katolíků (v případě CDU). Celkově se výsledky voleb v Německu staly hůře předpověditelnými a obě velké strany se jak na Východě, tak na Západě stále více musejí zaměřovat na potenciální nerozhodnuté, případně fluktuující voliče.

Podobně jako v zemských volbách ukázala PDS svou sílu v nových spolkových zemích i ve volbách parlamentních. Nejlepší výsledky zaznamenala PDS ve větších městech, obecně v oblastech s vyšší hustotou osídlení, vysokým podílem zaměstnanců ve službách a úředníků státní správy, naopak špatně si vedla v tradičních dělnických oblastech nových spolkových zemí. Nejpopulárnější je PDS ve východním Berlíně, kde získala až 35% hlasů a čtyři přímé mandáty, které umožnily 30 jejím poslancům zasednout v Bundestagu. Odlišný třístranický východoněmecký stranický systém se tak odrazil i na podobě toho celoněmeckého, západoněmecký systém čtyř stran byl na spolkové úrovni doplněn o zástupkyni Východu, o PDS⁴⁵.

⁴⁵ Analýze strany samotné a možnosti jejího trvalého etablování se na celoněmecké politické scéně se budeme podrobně věnovat v následující kapitole.

4. Produkt NDR-Nostalgie? PDS v kontextu postkomunistických stran v České republice, Polsku, Maďarsku a na Slovensku

PDS je jednou z nejkontroverznějších stran ve sjednoceném Německu. Na jejím posuzování se nejčastěji odráží kritikův původ (ve smyslu Východ – Západ) a nezřídka i politická orientace. V rámci německé politologické literatury bývá většinou posuzována její demokratičnost v kontextu spolkového stranického systému. V literatuře zabývající se postkomunistickými zeměmi a jejich tranzicí většinou ale také chybí.⁴⁶ Je tedy PDS výjimečným případem jak v podmínkách Západu, tak v podmínkách Východu?

4.1 Přerod SED v PDS

Historické události poklidné revoluce přiměly SED změnit svůj název postupně⁴⁷ na Stranu demokratického socialismu (PDS), možnost seberozeptění a následného opětovného znovuzaložení pod jiným jménem byla tehdy ze strategických důvodů zamítnuta, ani tak ale nedokázala strana zabránit masivnímu úbytku členů, který na konci roku 1990 činil až 90%.(Segert 1995:459) Jednou z hlavních otázek nového působení bývalé vládnoucí strany se pochopitelně stala její minulost. Programová debata počátku 90.let rozdělila členskou základnu na tři skupiny. Jednu představovaly radikálně reformní síly, jimž oponovala tzv. Komunistická platforma, mezi nimi pak zůstala nevyhraněná většina členů. V zájmu strany bylo tyto rozdíly překonat nebo je alespoň před veřejností utajit.

První program PDS se jasně distancoval od stalinistických struktur a odsoudil také tradiční způsoby myšlení, tedy zejména staré, dogmatické chápání strany. Naproti tomu bylo deklarováno přijetí pojmu socialismu v novém smyslu – ve smyslu demokratického socialismu. Ve snaze profilovat se jako strana zastřešující různé levicově orientované subjekty i jednotlivce a etablovat se jako důvěryhodná opozice nejen k pravici, ale i tradičním levicovým stranám, nakonec PDS ve své programatice resignovala na konkrétní definici demokratického socialismu, vyloučila zároveň jeho chápání jako úzce ohraničeného světónázoru. (Gerner 1994:237) Cílem bylo oslovit levicové voliče

⁴⁶ Za všechny jmenujme Johna T. Ishiyamu, který si pro komparaci vybíral nástupnické strany dřívějších státostran podle tří podmínek: ve sledovaném období proběhly alespoň jedny svobodné volby, tranzice nebyla přerušena válkou a konečně postkomunistická strana čelí novým soutěživým podmínkám vznikajícího stranického systému. Třetí podmínkou vylučuje z ohniska svého zájmu právě PDS. (Ishiyama 1999;2001) Dle mého názoru tím značně zjednodušuje stranickou soutěž na území nových spolkových zemí a nadhodnocuje význam transferu institucí pro podobu stranického systému. Přestože by se dalo očekávat, že německí vědci, resp. německá tranzitologická literatura bude výjimkou, není tomu tak.

⁴⁷ Geneze přejmenování se ze SED na SED-PDS a následně jen PDS byla připomenuta již dříve. (viz 2.4)

nespokojené s dostředivou politikou sociální demokracie. PDS sama sebe chápala jako reprezentantku NDR a zájmů jejích občanů. Ve svém programu, který vznikl ještě před sjednocením, tak de facto odmítala vznik jednotného německého státu, který podle ní nemohl přinést skutečné řešení hospodářské krize NDR. Následné události však odhodily NDR i nový program PDS na smetiště dějin.

Skutečná programová debata začala teprve po sjednocení. Nejprve se PDS musela vyrovnat se socialistickým režimem bývalé NDR. „Zdrceně a uváženě vzhledem k omylům, chybám a zločinům, které se děly ve jménu socialismu, tážeme se kriticky s vědomím naší odpovědnosti za znetvoření socialistické myšlenky po vlastní duchovní a politické tradici. Zároveň se však stavíme proti rezignující a vzpomínky postrádající kapitulaci před samozvanými vítězi dějin.“(Dietzel/Ihme 1995:103-104)

Podobné postoje „jak-tak“ jsou pro PDS typické dodnes a lze je považovat za vyjádření určité schizofrenní situace, ve které se ocitá většina postkomunistických stran. Proces reformy marxisticko-leninského myšlení starých NDR-elit je procesem dlouhodobým s nejistým výsledkem. PDS se ocitla pod dvojnásobným tlakem – na jednu stranu se musela nějak důvěryhodně a kriticky vyrovnat s dějinami NDR, aby v očích svých konkurentů získala na demokratičnosti a stala se tak koalice schopnou. Hranice sebekritiky na druhou stranu představovali její vlastní členové, podíl bývalých členů SED se na počátku 90.let pohyboval kolem 95%, v roce 1995 to bylo stále až 90%.(Neu 2004:37) Jejich tehdejší činnost proto nemohla být nekompromisně odsouzena jako špatná.

Exkurs: Typy komunistického režimu jako determinanty vývoje postkomunistických stran

Vznik nových stranických systémů v postkomunistických zemích byl bezpochyby jedním z nejpozoruhodnějších fenoménů své doby. Herbert Kitschelt je autorem zajímavé koncepce rozdělení komunistického způsobu vlády v zemích východního bloku do tří typů, které měly zásadní vliv na průběh procesu vedoucího ke změně politického režimu, následně na vznik a vývoj společenských štěpení, stranických systémů a vývoj bývalých státostran.(Kitschelt 1995;1999)

Prvním typem je tzv. *patrimoniální komunismus*, v němž je politická moc charakterizována vysokou koncentrací v rukou jednotlivce, či úzké skupiny, často také kultem osobnosti. Vládce netoleruje žádnou opozici, nebo spolupracuje s odpůrci

poskytováním určitých materiálních či jiných výhod. Typický je tento typ pro země se slabou střední třídou, již nebylo pro komunistickou stranu problém zničit. Následná industrializace zajišťovala režimu díky větší efektivitě počáteční „kvazi-“ legitimitu. Patrimoniální komunistické režimy nečelily ani těsně před svým pádem žádné jasné, sdružené opozici, došlo proto obvykle jen k odstranění zdiskreditované elity z čela strany a státu, jejímu nahrazení novou elitou z vlastních řad za minimálního přispění demokratické opozice. Změní se tedy hlavní ideologie, případně symboly, nikoli však skutečný způsob vlády. Jako příklady patrimoniálního komunismu uvádí Kitschelt Rumunsko, Rusko, Ukrajinu a hlavně středoasijské republiky bývalého Sovětského svazu. Stranický systém těchto zemí je charakterizován vysokou personalizací stranické soutěže, populismem, silnou levicí, v jejímž středu je bývalá zřídka reformovaná vládnoucí strana, a slabostí antikomunistických sil.

Druhým typem je tzv. *národní komunismus*⁴⁸, jenž se vyznačuje zejména rozvinutou byrokratizací za částečného oddělení vládnoucí strany a státní administrativy. Tyto režimy připouštěly jistou míru občanských svobod a částečnou soutěž na úrovni elit. Ve snaze obhájit vládu jediné strany a získat podporu u širší veřejnosti se komunistická elita pokoušela zavádět drobné ústupky ve směru politické a ekonomické liberalizace, zároveň toleroval určitou míru působení disentu, relativně silnou pozici si dokázala zachovat i církve. V těchto zemích došlo k rozkladu komunistické ideologie nejdříve, pád režimu je spojen s kulatými stoly, u kterých vládnoucí elity vyjednávaly s demokratickou opozicí. Komunistická strana se po sjednaném přechodu buď sama rozpustila, nebo přejmenovala a vydala se směrem transformace v sociálně demokratickou levici, svou ochotou vyjednávat a umožnit tak nastolení demokratického režimu si zajistila plně akceptovanou pozici v nové stranické soutěži a brzy se stala pro voliče plnohodnotnou alternativou k vládě stran bývalého disentu. Stranický systém se pohybuje okolo tří pólů: socialistický – liberální – křesťansko-nacionalistický tábor. Příklady národního komunismu jsou především Polsko a Maďarsko.

Třetím typem je *byrokraticko-autoritářský komunismus*. Postupuje stejně tvrdě proti opozici jako patrimoniální režim, ovšem z jiných důvodů. „Byrokraticko-autoritářský komunismus se nejvíce přiblížil k totalitárnímu modelu státu jediné strany s všemocnou, pravidla určující byrokratickou mašinerií, ovládanou plánující technokracií

⁴⁸ Kitschelt pro tuto kategorii používá různé označení – national, national consensus, nebo national-accomodative. Zvolila jsem využití kompromisního termínu národní, který myslím dostatečně vyjadřuje záměr autora, tedy zdůraznit vliv „vlastního, národního pojetí“ režimu.

a disciplinovanou, hierarchicky uspořádanou komunistickou stranou.“(Kitschelt 1999:26) Byrokraticko-autoritářský komunismus vznikl v silně industrializovaných zemích, s rozvinutým štěpením práce vs. kapitál a určitou demokratickou zkušeností. Pokusy o oživení ekonomické situace technokratickými reformami jsou odsouzeny k neúspěchu, protože znovu oživují vlnu nevole proti komunistickému režimu jako takovému, navíc reformisté čelí ve straně ortodoxnímu jádru, které jejich reformistické nadšení nesdílí. Příkladem je Pražské jaro 1968. Tvrdost režimu v sobě nese silný opoziční potenciál, který se projeví ve chvíli slabosti režimu, způsobem přechodu se v tomto případě stává kolaps režimu, během něhož opozice rychle nabývá na síle a získá dominantní pozici při vyjednávání. Komunistická strana projevuje jen málo vůle k vlastní reformě, což ovlivňuje i její pozici v nově vznikajícím stranickém systému. Země po pádu byrokraticko-autoritářského komunismu tendují k rychlému rozvoji programových stran⁴⁹ a vzniku bipolární struktury stranické soutěže levice-pravice. Jak již bylo naznačeno je hlavním příkladem Česká republika, dále právě NDR.

4.2 Komunistické státostrany v procesu tranzice

Úpadek, rozpad a opětovný vzestup – tak lze stručně charakterizovat situaci většiny komunistických stran, resp. jejich nástupkyň, v bývalém Východním bloku. Dieter Segert vytyčuje čtyři možné scénáře vývoje bývalé státostrany⁵⁰ (Segert 1995:460-462):

1. Byla-li vládnoucí strana hlavní hybnou silou transformace, dokázala si svou vůdčí pozici zpravidla uchovat i při dalších volbách, opozice naopak hraje jen podřadnou roli.
2. Konaly-li se první volby ještě před pádem režimu, na základě dohod mezi komunistickou stranou a opozicí, zaznamenala komunistická strana v těchto prvních volbách drtivou porážku. Vítězné reformní křídlo v rámci strany pak ale dokázalo stranu konsolidovat a později těžít z vlastní organizační síly, na úkor dřívějších anti-komunistických sil.

⁴⁹ Kitschelt rozlišuje tři ideální typy stran, které jsou charakteristické pro postkomunistické stranické systémy – **charismatické** (důraz je kladen na silnou vůdčí osobnost, nikoli na program; jsou časté po pádu patrimoniálního režimu), **klientelistické** (úzká skupina lidí s dobrými styky, strany s poměrně malou členskou základnou; svými praktikami významně podkopávají důvěru voličů v demokratické instituce) a konečně **programové**, resp. programově orientované strany (vykazují značnou stabilitu a jsou nejvhodnějším typem z hlediska konsolidace demokracie). (Kitschelt 1995: 449-451)

⁵⁰ Jeho rozdělení v podstatě odpovídá logice Kitscheltovy koncepce, zabývá se hlavními příčinami vzestupu nástupkyň komunistických stran, které jsou dány zejména způsobem přechodu.

3. Po kolapsu režimu je postkomunistická společnost postojem k němu značně polarizována. Zpočátku je bývalá státostrana v izolaci, jak voličské, tak politické. Postupně si získává zpět své voliče, pro které se stala symbolem „lepších časů“. Důvodem úspěchu postkomunistické strany je v tomto případě hlavně neschopnost a neochota politických aktérů integrovat komunisty do demokratického systému⁵¹.
4. Poslední variantou je rozpad státostrany v průběhu změny režimu. Její příslušníci se často stávají členy jiných politických stran a nezřídka zastávají vysoké politické funkce v rámci nového režimu.

Obecně lze říci, že větší schopnost přizpůsobit se demokratickým podmínkám stranické soutěže mají nástupnické strany vzešlé z režimů připouštějících jistou míru artikulace zájmů, tedy v zemích, kde došlo ke sjednanému přechodu k demokracii, tj. například v Polsku a v Maďarsku. (Ishiyama 2001:847) Co se týče velikosti stran, ve smyslu členské základny, dalo by se vyvodit pravidlo: „Čím větší strana zůstala, tím menší bude míra její obnovy.“ (Segert 1995:469) Jinými slovy, čím víc má strana členů v porovnání s ostatními relevantními stranami v zemi, tím menší je pravděpodobnost, že bude nějak významně reformovaná.

4.2.1 Postkomunistické strany v Polsku, Maďarsku, na Slovensku a v Česku

Jak v Polsku, tak v Maďarsku se dokázaly reformní síly ve vládnoucí komunistické straně prosadit už v prvních fázích přechodu a staly se jedním z jeho motorů. Polská sjednocená dělnická strana (PZPR) se po volebním debaklu v prvních polosvobodných volbách sama rozpustila a následně byla založena Sociální demokracie Polské republiky (SdRP), která sdružovala právě umírněné reformisty⁵² z PZPR. Pro první plně demokratické volby v roce 1991 se SdRP spojila s dalšími menšími levicově orientovanými stranami a vytvořila volební blok Svaz demokratické levice (SLD). Od roku 1993 zaznamenávala kontinuální přírůstky hlasů, v roce 1993 ve volbách tento blok

⁵¹ Izolace nenutí nástupkyni bývalé vládnoucí strany se nějak výrazně reformovat, následný vzrůst voličské podpory její pozici naopak posiluje, voliči tlačí na zrušení izolační bariéry, přestože strana jako taková nemusí být vůbec reformovaná. Je-li dominantním motivem pro její volbu opravdu nostalgie, byla by případná reforma v duchu sociální demokracie pro stranu zřejmě handicapem. Nemožnost podílet se na politické odpovědnosti navíc posiluje protestní pozici strany a zvyšuje její šance na úspěch v době rostoucí nespokojenosti voličů s etablovanými stranami.

⁵² Kromě umírněných reformistů se součástí této strany stali ale i představitelé konzervativního proudu odpůrců reformy, naopak reprezentanti radikálně reformního proudu do strany vstoupit odmítli a založili Polskou sociálnědemokratickou unii (PUS). (Antoszewski/Herbut/Sroka 2003:108)

zvítězil a následně sestavil vládní koalici společně s (převážně postkomunistickou) Polskou rolnickou stranou (PSL), která vládla až do roku 1997. Přestože volby 1997 přinesly SLD další úspěch, přešel pro následující volební období do opozice. V roce 1999 se původní volební blok přeměnil na politickou stranu se stejným názvem. Od svého vzniku byl SLD, jehož hlavní pilíř představovala SdRP, významným hegemonem levé části stranického spektra. Nesporným úspěchem bylo zvolení jejího předsedy, Aleksandra Kwasniewského, prezidentem (1995, 2000 znovuzvolen). Po vítězství ve volbách 2001 se znovu ujala vládní odpovědnosti, následovaly však četné korupční skandály, strana procházela dlouhodobou krizí, která vyústila v odštěpení Sociální demokracie Polska (SDPI)⁵³ a drtivou porážku ve volbách 2005.

Vývoj v Maďarské socialistické dělnické straně (MSZMP) byl obdobný, během roku 1988 sílili uvnitř strany radikální reformisté, kterým se dařilo prosazovat se i v užším vedení strany, a přispěli tak k politice ústupků. (Benda 2003: 59-60) Po povolení systému více stran, přistoupení na vyjednávání s opozicí, postupném uvolňování a liberalizaci pod taktovkou stranických reformistů se strana v říjnu 1989 sama rozpustila. Okamžitě po jejím rozpuštění byla založena Maďarská socialistická strana (MSZP), jako nástupkyně MSZMP, zároveň se však distancovala od její politiky. Někteří představitelé tvrdého jádra se s novým reformním kurzem odmítli ztotožnit a proto znovuzaložili MSZMP, ta však v antikomunistickém klimatu voleb roku 1990 zcela propadla. Přesto první svobodné volby díky předchozímu vývoji neměly čistě pro postkomunistické země typický charakter hlasování proti starému režimu. MSZP i přes značné členské ztráty, nebo spíše právě díky nim, dokázala plně využít příležitosti, které jí skýtal transformační proces. Přeměna v moderní sociálně demokratickou stranu jí zajistila pozici nejsilnější strany levicového spektra, podařilo se jí etablovat se jako věrohodná reprezentantka zájmů pracujících a bodovat v tradičních (do roku 1947) dělnických baštách. Svůj program navíc dokáže flexibilně přizpůsobovat novým tématům, díky čemuž se její početná voličská základna oproti jiným stranám vyznačuje nebývalou stabilitou, navíc se jí daří oslovovat další skupiny voličů. Významným aspektem působení MSZP je její vnímání jako postkomunistické strany, za jejím úspěchem stojí v neposlední řadě právě nostalgie po „starých časech“ Kádárova režimu jako důsledek nespokojenosti s ekonomickými dopady transformace. (Benda 2002: 229; Segert/Machos 1995:95)

⁵³ SDPI ve volbách 2005 nepřekonala klauzuli, získala jen 3,9 %, v součtu se ziskem SLD (viz Tabulka č.11) však postkomunisté i v těchto volbách oslovili více jak 15 procent voličů, což není zanedbatelné číslo.

Hraničním případem z hlediska Kitscheltovy typologie je Slovensko. Díky společnému federativnímu státu s Českem se nabízí možnost hodnotit oba státy stejně, přesto to není úplně přesné⁵⁴. Komunistická strana Slovenska se od KSČ odtrhla v průběhu roku 1990 a započala ve vlastních řadách reformní proces pod vedením Petera Weisse⁵⁵. Vrcholem reformu bylo rozhodnutí o zrušení komunistické strany a založení Strany demokratické levice (SDL), změna byla doprovázena masivním úbytkem členské základny a podobně jako v Maďarsku pokusem stranického „betonu“ zachránit původní stranu s původní ideologií. Přestože stejně jako v Maďarsku nemusela slovenská nástupkyně státostrany čelit silné znovukonstituované sociální demokracii, její situaci na politické scéně komplikovala Mečiarova HZDS. SDL nedokázala ve volbách 1994 napodobit úspěchy polských a maďarských postkomunistů, jen těsně se dostala do parlamentu a stala se jednou z představitelk anti-Mečiarovské opozice. Nepodařilo se jí tedy stát se hegemonem v levé části spektra, jako tomu bylo v případě Polska a Maďarska. Špatné volební výsledky navíc zapříčinily vnitrostranickou krizi, která vedla o dva roky později k odvolání reformního předsedy Petera Weisse a zvolení radikálního socialisty Jozefa Migaše.(Kopeček 2003: 165) Ani další volby a vládní účast stranu nijak nezachránily, navíc po odstoupení Vladimíra Mečiara ztratila na významu i její role v rámci zmiňované opozice. Další politický vývoj znamenal pro SDL definitivní pád. V roce 1999 stranu opustil populární místopředseda Robert Fico, který si založil vlastní stranu Směr, a dokázal SDL připravit o značnou část nespokojených voličů. Nadále stranu zmítal spor mezi socialisty a modernisty, kteří se nakonec od SDL v roce 2002 odštěpili a založili Slovenskou demokratickou alianci (SDA). Svou pozici si naopak dokázala ve volbách 2002 vylepšit „znovuzrozená“ KSS, když ziskem 6% hlasů obsadila 11 mandátů v Národní radě. Její úspěch je třeba chápat především jako protestní volbu slovenské periferie.

Podobnosti lze nalézt i ve vývoji východoněmecké PDS a české KSČM. Obě jsou nástupkyněmi stran, jejichž byrokraticko-autoritářský režim zkolaboval, obě zaznamenaly bolestné členské ztráty (cca 90%)⁵⁶, obě jsou silně ideologické, obě jsou v politické

⁵⁴ Herbert Kitschelt upozorňuje na dominanci Česka, na Slovensku samotném by pravděpodobně vznikl jiný typ komunistického režimu a i způsob přechodu se na Slovensku odehrál spíše vletem událostí. Přestože na přelomu roku 1989/90 existoval na Slovensku byrokraticko-autoritářský režim a k přechodu došlo kolapsem režimu, bylo podle Kitschelta možné vysledovat některé znaky patrimoniálního režimu. Skutečné determinanty se mohly naplno projevit až po roce 1992. (Kitschelt 1995)

⁵⁵ Podrobný rozbor reformního procesu KSS v letech 1989-1991 nabízí Lubomír Kopeček (Kopeček 2000).

⁵⁶ I přes tyto ztráty zůstala členská základna jak PDS tak i KSČM v porovnání s ostatními stranami v rámci stranického systému nebyvale velká. Naproti tomu velikost členské základny polských a maďarských

izolaci. KSČM je přímou pokračovatelkou bývalé KSČ, která se po odtržení KSS konstituovala pouze na území Čech a Moravy. Počátkem 90.let se ve straně, pod vedením předsedy Jiřího Svobody, pomalu rozbíhal diferenciační proces a s ním spojená debata o budoucí identitě strany. Vnitrostranické referendum, konané v roce 1992, o případné změně názvu a ideového směřování však tento proces zcela zmrazilo. Většina členů se v něm vyslovila pro zachování názvu „komunistická“ a stejně tak pro zachování stávající ideologie. Posledním impulsem, který přiměl zbytek (už tak slabých) reformistů k odchodu ze strany, bylo v roce 1993 zvolení Miroslava Grebeníčka, kandidáta ortodoxního křídla, předsedou strany. Proreformně orientovaní členové, kteří stranu opustili, vytvořili dvě politické strany: Levý blok a Stranu demokratické levice. Jejich odštěpením zbylo v poslaneckém klubu KSČM pouze 10 členů, strana Levý blok naopak disponovala před volbami 1996 23 poslanci. Ve volbách 1996 ale Levý blok získal pouze 1,4% hlasů a stal se bezvýznamným subjektem na české politické scéně. (Mareš 2002:128-130)

Pod vedením Miroslava Grebeníčka zaznamenávala KSČM permanentní růst voličské podpory, ve volbách 2002 se stala třetí nejsilnější stranou v zemi. V průběhu následného volebního období jí průzkumy veřejného mínění v době krize vládní sociální demokracie přisuzovaly dokonce druhé místo za pravicovou ODS. Zisk 41 mandátů v Poslanecké sněmovně nastolil otázku možné spolupráce KSČM s ostatními stranami. Stabilní voličská podpora strany by po příštích volbách mohla vést k patové situaci, nebo dokonce k detabuizaci spolupráce s komunisty. Po odstoupení Miroslava Grebeníčka v průběhu roku 2005 byl prozatím Ústředním výborem strany zvolen novým předsedou Vojtěch Filip. Změna předsedy nevedla doposud ke změně ideologického směru strany, otázka případné reformy je díky současnému složení členské základny v podstatě nepředstavitelná, manévrovací prostor by případným reformátorům navíc ztěžovala ČSSD.

postkomunistů se od velikosti ostatních stran odlišuje jen minimálně. Jak již bylo zmíněno výše, je velikost členské základny jednou z determinant vnitrostranické transformace, přičemž masovost ji značně ztěžuje.

Tabulka č.11: Volební zisky nástupkyň bývalých státůstran (v %)⁵⁷

	1.volby	2.volby	3.volby	4.volby	5.volby
Polsko (SLD)	11,9	20,4	27,1	41,0	11,3
Maďarsko (MSZP)	10,9	33,0	32,9	42,1	-
Slovensko (SDL)	10,4	14,7	1,4	-	-
Česko (KSČM)	14,1	10,3	11,0	18,5	-

Zdroj: zpracováno podle Kubát 2004:295, Benda 2004:235, Kopeček 2004:380, <http://www.volby.cz> a <http://www.wybory2005.pkw.gov.pl>

4.3 Otázka reformovatelnosti v případě PDS

Výchozí pozice PDS byla tedy více méně stejná jako výchozí pozice KSČM. Zcela rozdílná je ale základní charakteristika stranické soutěže, jejíž součástí tyto strany jsou. PDS jako jediná nástupnická postkomunistická strana musí čelit stranám s dlouholetou demokratickou tradicí, minimálně na spolkové úrovni. Díky tomu je její demokratičnost posuzována podstatně kritičtěji a tlak na její zásadní reformu je rovněž o poznání silnější. Jaká tedy PDS vlastně je?

Odpověď na tuto otázku by mohl nastínit rozbor procesu vyrovnávání se s minulostí. Již dříve bylo řečeno, že PDS na počátku projevovala snahu se nějak věrohodně vyrovnat s diktaturou SED. I zde politická izolace strany působí opačným směrem než by se dalo očekávat, postupně se strana stále více snaží vyjít vstříc zejména svým vlastním členům, navíc podpoření celospolečenským rozčarováním z průběhu transformace snaží se představitelé PDS glorifikovat výdobytky socialistického zřízení a přiživovat pocity NDR-nostalgie. PDS sugeruje svým voličům, že na nejpalcivější problémy východoněmecké společnosti jako jsou oblasti politiky zaměstnanosti a bydlení dokázala NDR odpovědět lépe. „PDS se snaží v širokých společenských kruzích zasívat nedůvěru vůči Spolkové republice a její právní kultuře, tím, že zostrňuje odpor proti západu.“(Neu 2004:216) Příkladem protizápadní logiky PDS může být kritika Dietmara Kellera, který se ve svém projevu v Bundestagu veřejně (sám za sebe) omluvil obětem komunistické diktatury, což se v členských řadách PDS setkalo s vlnou nevole a námitkou, že stejným způsobem by se pak musel omluvit i obětem studené války, tedy komunistům pronásledovaným ve Spolkové republice. Snaha postavit NDR naroveň

⁵⁷ V případě Polska jsou jako první volby brány volby 1991, pak 1993, 1997, 2001 (společná kandidatura SLD s Uníí práce) a 2005. V Maďarsku odpovídají prvním volbám volby 1990, následují 1994, 1998 a 2002. Na Slovensku jsou první volby 1994, kdy SDL kandidovala s dalšími třemi malými stranami pod názvem Společná volba, druhé 1998 a třetí 2002. U České republiky odpovídají prvním volbám výsledky z roku 1992, kdy KSČM kandidovala společně s Levým Blokem, pak už volby 1996, 1998 a 2002.

Spolkové republiky, hodnotit ji jako pouhý produkt doby⁵⁸, který byl motivován dobrým ideálem, ale vinou jednotlivců pokřiven, je dalším typickým projevem záměrné idealizace komunistického režimu. Označení konkrétních viníků, tedy tehdejších elit, kultu osobnosti „malých Stalinů Ulbrichta nebo Honeckera“, zatlačuje do pozadí otázky kritického zhodnocení podstaty režimu, kterou je právě diktatura. (Neu 2004: 211)

Svůj v podstatě odmítavý postoj k současné podobě zastupitelské demokracie ve Spolkové republice dala PDS jasně najevo svým návrhem nové ústavy z ledna 1994, která by byla podle článku 146 Základního zákona dána ke schválení občanům v referendu jako nová spolková ústava⁵⁹. (Neu 2004:176-184) Už v preambuli navrhla PDS spojit termín reprezentativní demokracie s termínem demokracie přímé. Celkově požadovala rozšíření využití prvků přímé demokracie, doplnění parlamentarismu o působení tzv.rad, s právem na spolurozhodování v legislativním procesu. Rady však na rozdíl od parlamentu nemají být obsazovány na základě všeobecných voleb, nýbrž nepřímo dosazovány. Jejich funkční období by bylo delší než funkční období parlamentu, což by jim zaručilo delší kontinuitu a větší rezistenci vůči společenským změnám. Rozšíření vlivu přímé demokracie na zákonodárny proces ztělesňuje v koncepci PDS hojně využití referend a lidových iniciativ bez stanovení kvót účasti a při posunutí hranice aktivního volebního práva na 16 let. Celý návrh nové německé ústavy z dílny PDS by zásadním způsobem narušil dosavadní fungování demokratického parlamentního systému a minimálně některé návrhy, zejména zavedení dosazovaných (!) Rad s prodlouženým funkčním obdobím oproti Bundestagu, lze považovat za odporující pravidlu svrchovanosti lidu.

4.4 Členská a voličská základna PDS

Budoucnost strany se odvíjí především od dvou hlavních faktorů – členské základny a voličské základny. Členská základna zaznamenala podobně jako u ostatních postkomunistických stran rapidní úbytek, zatímco v lednu 1989 měla SED přes 2,3 miliónu členů, klesl jejich počet během následujícího roku na 200 000, do roku 2000 pak pokles pokračoval poněkud pomalejším tempem na tehdejších zhruba 83 tisíc členů,

⁵⁸ V programu z roku 1993, ze kterého notně čerpal i program i roku 2003, je NDR interpretována jako pokus miliónů lidí o vybudování spravedlivější socialistické společnosti, která svou mírumilovností dokáže překonat odkaz fašismu. To samo o sobě není nic, za co by bylo třeba se omlouvat. (Neu 2004: 205)

Použitá rétorika má záměrně bagatelizovat historický význam NDR a je podporována zejména reformisty ve straně, zda se s ní skutečně ztotožňuje většina členů už je otázka jiná. (Dietzel/Ihme 1995: 110)

⁵⁹ Ve smyslu po sjednocení.

přesto zůstává PDS s necelými 57 tisíci⁶⁰ na území nových spolkových zemí stranou se zdaleka největším počtem členů. Nejčastějším důvodem ztráty člena je v současné době úmrtí.⁶¹ To napovídá mnohé o věkové struktuře členů strany, podíl členů starších 60 let se mezi lety 1991 až 2002 zdvojnásobil ze 40 % na 80 procent. Praktickým důsledkem „přestárnutí“ strany může být nedostatek politického personálu, zejména v komunální politice, jako tomu bylo při komunálních volbách 2000 v Durynsku, kdy PDS kvůli věkovému omezení kandidátů na starostu nemohla žádného svého kandidáta nominovat. Sociální struktura členů strany z hlediska zaměstnání se přechodem od SED k PDS⁶² významně změnila, zatímco v SED dominovali dělníci s 42,6%, klesl jejich podíl v PDS na 26 procent, nejpočetnější skupinou se naopak stali úředníci 45,2% (oproti předchozím 22%), většina z nich je však v současné době již v důchodu. (Neu 2004:43) Celkově patří členové PDS spíše k těm vzdělanějším společenským vrstvám.

Věková struktura voličů se výrazně liší. Skoro polovinu tvoří voliči do 45 let, relativně dobře si postkomunisté vedou i u voličů do 25 let. Odchytky zastoupení jednotlivých věkových skupin mezi voliči PDS od jejich podílu ve společnosti jsou minimální a proto nelze PDS z voličského hlediska posuzovat jako generační stranu. Sociálně jsou mezi voliči PDS nejsilněji zastoupeni zaměstnanci ve službách a to zejména vedoucí pracovníci, nezaměstnaní a důchodci jsou naopak mezi jejími voliči zastoupeni jen průměrně. Typickou vlastností voliče PDS je faktická, nebo zdánlivá příslušnost k lidem, kterých se německé sjednocení dotklo spíše negativně (např. ztráta prestiže), či případná obava z budoucího vývoje tímto směrem. Původně byla určující skupinou pro charakteristiku členské i voličské základny bývalá elita NDR, resp. SED, s rostoucí voličskou podporou PDS se vlastnosti voličské základny začaly odlišovat a sociální struktura voličů PDS se přiblížila více struktuře voličů tradičních *Volksparteien* (SPD a CDU).

Na Západě zůstává PDS pouze marginální stranou. Přestože tam dominují přírůstky členů nad úbytky, vykazuje členská základna na Západě vysokou míru fluktuace. Ve starých spolkových zemích měla PDS na konci 90.let necelé 4 000 členů, jejichž věková struktura byla opakem složení členů v nových spolkových zemích - 60% západní členské základny PDS tvořili lidé do 50ti let. Věková i vzdělanostní struktura západoněmeckých voličů PDS se tedy mnohem více (než na Východě) blíží i struktuře

⁶⁰ K prosinci 2004.

⁶¹ Odhaduje se, že se současné úbytky členů dějí téměř bez výjimky právě z důvodu smrti, ročně tedy PDS zemře asi 10 000 členů. (Neu 2004:40)

⁶² Jde o porovnání dat z roku 1989 a 1991.

členské základny ve starých spolkových zemích. Hlavní oporou PDS se na území bývalé Spolkové republiky stali členové a přívrženci Německé komunistické strany (DKP)⁶³ a další extrémně levicové skupiny. Pokus stát se na Západě alternativou SPD a Zelených se PDS nezdařil, sama si ale uvědomovala, že rozšíření působnosti na celé území sjednoceného Německa, tj. nárůst podpory ve starých spolkových zemích alespoň na hranici pěti procent, je důležitou součástí procesu úspěšného etablování se ve spolkovém stranickém systému. (Neu 2000a; Neu 2004: 45-55)

Exkurs: Jsou východní Němci etnická skupina?

Tento exkurs je věnován provokativní studii Marca A. Howarda (Howard 1995), která se zabývá východoněmeckou zvláštností a tím, zda ji lze považovat za základ východoněmecké etnické identity. Charakteristika východních Němců jako etnické skupiny má napomoci lepšímu pochopení složité sociální situace, kterou s sebou sjednocení přineslo. Pro naše účely poslouží k přiblížení se k fenoménu NDR-nostalgie, nebo chcete-li Ostalgie.

Howard rozlišuje v pojmu etnicity dva možné přístupy – chápání pojmu v přísném slova smyslu jako základní charakteristiku skupiny lidí, danou jejich původem, nerozlišuje tedy etnikum od národa a v širším (volnějším) slova smyslu ho pak vymezuje jako skupinu lidí, která má společnou kulturní tradici a vlastní identitu, kterou se vymezuje proti ostatní společnosti, jíž je sama součástí. Max Weber ve své definici etnika zdůrazňuje víru ve společnou identitu jako jeden z nejdůležitějších elementů etnicity – „víra ve společný původ skupiny je rozhodující, i pokud je evidentně nesprávná.“(Howard 1995:120)

Termíny spojené s debatou o východoněmecké identitě jsou zejména „Ostalgie“ a „zed' v hlavách“. Pět let po sjednocení se podle průzkumů většina nových spolkových obyvatel vyjádřila kladně k samotnému faktu německého sjednocení, na druhou stranu jich až dvě třetiny měly pocit, že „zed' je sice pryč, ale zed' v hlavách roste“.(Howard 1995: 124) Nejčastěji bývá jako klíč k pochopení vnitřní nejednoty sjednoceného Německa brána hospodářská situace. Předpokládá se tedy, že pokud se ekonomické poměry obou částí země vyrovnají, východoněmecká identita v ten okamžik vymizí. Skutečný vývoj zřejmě nasvědčuje opaku – přestože se hospodářské poměry na Západě a

⁶³ Ta vznikla v roce 1968. Činnost (beztak zkomírající) poválečné Komunistické strany Německa (KPD) byla v roce 1956 Ústavním soudem zakázána.

na Východě stále přibližují, pocit východoněmecké odlišnosti se mezi novými spolkovými občany dále rozšiřuje a prohlubuje.

Teritoriální integritu východním Němcům zajišťuje pět nových spolkových zemí. Mohla by být federativní struktura Německa jedním z faktorů znesnadňujících jejich integraci do Spolkové republiky? Problémy nových spolkových zemí jsou více méně identické a zásadně se liší od problémů jedenácti starých spolkových zemí, mohly by tedy představovat významné komunikační a interakční pole⁶⁴. Sami obyvatelé cítí hranice mezi Východem a Západem stále jasně, až 80 procent východních Němců by nechtělo žít na území starých spolkových zemí, sňatky mezi východními a západními Němci byly v první polovině 90.let také spíše raritou. Jediné územní sjednocení Východu a Západu proběhlo samozřejmě v Berlíně, i tam (právě tam) jsou rozdíly mezi jeho obyvateli a jejich chováním značné, nejmarkantněji se to projevuje na voličském chování, ke kterému se vrátíme později.

Dalším integrujícím prvkem je pro východní Němce snaha obhájit svou morální hodnotu. Tlak Západu na kritické zhodnocení působení NDR upevňuje negativní vymezení se nových spolkových občanů vůči těm starým⁶⁵. Nepochota vypořádat se zásadně se svou minulostí, snaha udržet si nějaký smysl vlastní minulosti, vede k rozšíření vyjádření typu: ne všechno bylo špatné, měli jsme i spoustu dobrých věcí. Identita dodává lidem orientaci a pocit kontinuity, to je to, co východní Němci sjednocením ztratili. Kontinuita společných dějin s obyvateli Spolkové republiky byla nenávratně pryč, dlouho trvajícím rozdělení se na kultury obou částí projevilo zásadním způsobem, zánik NDR a sjednocení připojením k SRN narušil i možnou kontinuitu vlastních dějin. Východní Němci se v novém státě začali cítit dezorientovaní a nejistí, proto se obracejí k minulosti. Projevem ale i příčinou vznikající východoněmecké etnicity je úspěch PDS. Ta dokázala využít pocit rozčarování východních Němců z průběhu transformace a podporovat jejich pocit znevýhodnění vůči západním Němcům. Vybuďovala si na náznacích východoněmecké identity pozici mluvčí východoněmeckých zájmů a posilovala ve volebních kampaních konstituci východních Němců jako zvláštní etnické skupiny. Díky tomu považuje většina nových spolkových občanů (tedy i voličů

⁶⁴ Tady dodejme, že Howardův předpoklad se ve skutečnosti nepotvrdil, pokus o vzájemnou spolupráci všech pěti zemí na spolkové úrovni, tedy v jakýsi „Ossi-tandem“ v Bundesratu, zkrachoval.

⁶⁵ Pro pochopení vzájemného odlišení východních a západních Němců zmiňme jeden na Západě oblíbený vtíp: „Was bedeutet DDR? Der Dumme Rest.“ Co to znamená NDR? Hloupý zbytek. Slovní hříčka, která naráží na poněkud snazší pozici východoněmeckých emigrantů, ti měli (oproti jiným emigrantům z Východního bloku) možnost žít v zemi se stejným jazykem, stejnou kulturou ale demokratickým zřízením.

jiných stran) za dobré, že je PDS jako zástupkyně Východu v parlamentu. Úspěch PDS, lepší integrace nových spolkových občanů, a hlavně čas jsou nejvýznamnější faktory ovlivňující možné přetrvání specifického východoněmeckého „my“.

4.5 Fenomén NDR-nostalgie

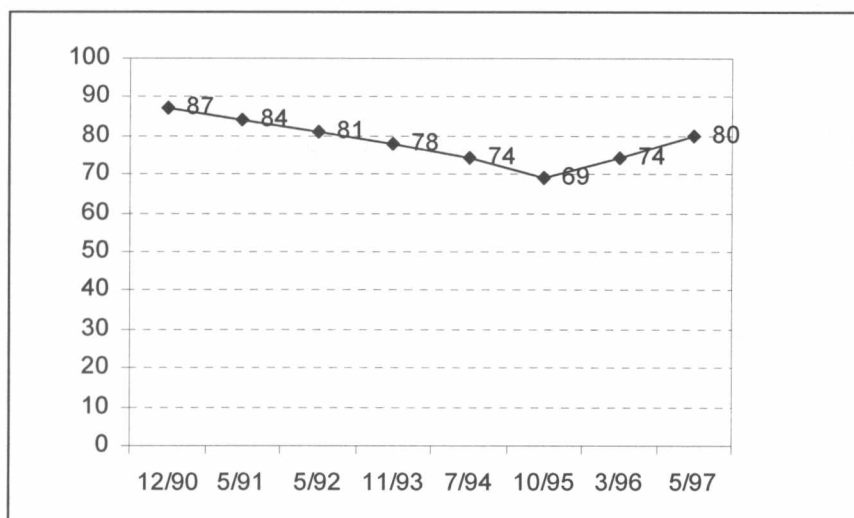
Hlavním motivem pro volbu PDS je pocit artikulace východoněmeckých zájmů touto stranou. S rostoucí podporou PDS se stále více mluvilo o NDR-nostalgi. Pojem NDR-nostalgie v sobě zahrnuje „pozitivní retrospektivní zhodnocení dřívější NDR (...), které se zakládá částečně na racionálním porovnání působení NDR a SRN a částečně na afektivní idealizaci, která v nostalgických příkrášlených představách opomíjí dobře známé negativní aspekty režimu NDR (jako např. sledování Stasi, nemožnost svobodně cestovat, hospodářský nedostatek).“ (Neller/Thaidigsmann 2002:425) Ostalgie je celý komplex pocitů nových spolkových občanů, NDR v něm platí jako „protisvět“ ke Spolkové republice. Stavebním kamenem NDR-nostalgie jsou sociální a hospodářské dopady sjednocení, resp. ztráta sociálních jistot. Ostalgie a její podstata jsou předmětem sociálně-vědeckých sporů, NDR-nostalgie je totiž překážkou v nastolení vnitřní jednoty⁶⁶. Zastánci hospodářské koncepce předpokládají, že NDR-nostalgie je pouze projevem nespokojenosti východních Němců s ekonomickou situací v nových spolkových zemích, pokud se jejich životní standardy a hospodářská situace vyrovnají těm západoněmeckým, pocit NDR-nostalgie vymizí. Nastolení vnitřní jednoty je tedy jen otázkou nastolení jednoty hospodářské. Naopak zastánci socializační koncepce považují fenomén ostalgie za produkt socializačního procesu, resp. ideologizace občanů NDR, a jeho překonání bude dlouhodobou záležitostí. (Neller/Thaidigsmann 2002:425) Výzkumy dokazují, že svou roli hrají obě složky, přičemž hospodářská situace lehce dominuje. (Walz/Brunner 1997:19)

Fenomén ostalgie není, jak by se mohlo zdát, pouze generační záležitostí. Nostalgie po dobách NDR je hojně zastoupena i mezi mladými východními Němci, kteří většinu svého dosavadního života prožili už ve sjednoceném Německu. (Rausch 1999) Mizivé vyhlídky na možnost uplatnění se na trhu práce vedou k pochybám, zda se výměna sociálních jistot za svobodu vůbec vyplatila. Stejně tak mladí Němci postrádají pospolitost východoněmecké společnosti, organizaci volného času v mládežnických

spolcích. Další předností NDR oproti SRN byla podle účastníků tohoto výzkumu otázka bezpečnosti a veřejného pořádku, ke které přispělo i masivní omezení přistěhovalectví, konsekvencí prezentovaného názoru může být rostoucí rasová nesnášenlivost na Východě, podhoubí pravicového extremismu⁶⁷. Hlavní příčinu problémů nových spolkových zemí neviděli mladí východní Němci v hospodářsko-strukturálním dědictví NDR, nýbrž v zavedení západoněmeckého modelu na jejich území.

Podstata NDR-nostalgie přispívá k budování specifické východoněmecké identity, v jejím důsledku tedy dochází ke vzniku odlišné politické kultury. Ostalgie v nových spolkových zemích nehraje roli jen integrující regionální odlišnosti jako je tomu třeba v případě katolicismu v Bavorsku, ovlivňuje totiž vztah východních Němců k politickému systému jako takovému, nabourává zásadním způsobem možnost politické integrace nových spolkových občanů, jejich ztotožnění se s demokratickými hodnotami. Východní Němci sami sebe cítí jako občany 2. kategorie, hlavním důvodem je podle nich nerovnost životních podmínek, za něž může jak dědictví NDR, tak sama spolková vláda, která zastupuje zejména zájmy starých spolkových zemí. V neposlední řadě je příčinou tohoto pocitu intelektuální diskriminace, neustálá kritika východní společnosti těmi „lepšími Wessis“. (Walz/Brunner 1997:14-15)

Graf č. 1: Vývoj sebe-označení občanem 2. kategorie (NBL,1990-97,v %)

Zdroj: Walz/Brunner 1997:13

⁶⁶ Potřebná míra vnitřní jednoty je však také sporná, někteří autoři tvrzení o stále existující „vnitřní zdi“ rezolutně odmítají a považují stávající míru identifikace za dostačující (př. Veen 1997), většina jich ale upozorňuje na odlišné chápání demokratických principů východními Němci.

⁶⁷ Otázce pravicového extremismu v nových spolkových zemích se budeme ještě věnovat v 7.kapitole.

4.6 Pocit identifikace s PDS a její bašty

Lidé, kteří se cítí být občany druhé kategorie a kteří přiznávají NDR více těch dobrých stránek, jsou nejhojněji zastoupeni mezi voliči PDS. Zároveň voliči PDS hodnotí současnou hospodářskou situaci obvykle negativněji než ostatní skupiny obyvatelstva a vykazují vysokou míru identifikace se stranou. (Neller/Thaidigsmann 2002:430-431) Pocit identifikace s PDS je nepřímo úměrný pocitu spokojenosti s demokracií a důvěrou v demokratické instituce, jinými slovy čím méně důvěřuje volič institucím a čím hůře hodnotí stávající podobu demokracie, tím větší je pravděpodobnost, že svůj hlas dá ve volbách právě PDS. Rovněž problém integrace vnímají voliči PDS i jako problém Západu, až tři čtvrtiny z nich by si přáli zavedení některých sociálních aspektů plánovaného hospodářství do sociálně tržní ekonomiky Spolkové republiky. (Neller/Thaidigsmann 2002:441) Na závěr se podívejme na regionální rozložení voličů PDS v nových spolkových zemích.

Tabulka č.12: Volební zisky PDS 1990-1998/9

	Braniborsko	Mekl.-Př.P.	Sasko-Anh.	Sasko	Durynsko	Berlín-Vých.
BTW 90	157 022	141 906	149 053	251 217	125 154	179 279
%	11,0	14,2	9,4	9,0	8,3	24,8
BTW 94	264 239	231 835	270 212	427 694	245 084	258 160
%	19,3	23,6	18,0	16,7	17,2	34,7
BTW 98	313 090	257 464	337 393	577 764	338 200	230 862
%	20,3	23,6	20,7	20,0	21,2	30,0
LTW 90	170 804	140 397	169 319	269 420	136 098	170 666
%	13,4	15,7	12,0	10,2	9,7	23,6
LTW 94/5	200 628	221 814	225 243	339 619	235 556	221 731
%	18,7	22,7	19,9	16,5	16,6	36,6
LTW 98/9	257 309	264 299	293 475	480 317	247 906	235 890
%	23,3	24,4	19,6	22,2	21,3	39,5

Zdroj: podle Neu 2004:60 a 61

Tradiční baštou PDS je východní Berlín, zpočátku byla strana také znatelně úspěšnější na severu (Meklenbursko-Přední Pomořansko, a také Braniborsko), nejhorší výsledky naopak zaznamenávala na jihu, v nových baštách CDU, Sasku a Durynsku. Ve volbách 1994 a ještě výrazněji ve volbách 1998 ztratilo toto štěpení sever-jih téměř na významu. V zemských volbách si PDS ve sledovaném období kontinuálně připisovala jak procentuální, tak absolutní zisky, podobně tomu bylo i ve volbách parlamentních, s výjimkou ztráty necelých 30 000 berlínských voličů v roce 1998.

Voliči PDS se z hlediska integrace do demokratických struktur Spolkové republiky nacházejí někde mezi NDR-nostalgií a protestem. Byla-li by PDS čistě

protestní stranou, tedy pokud by sdružovala pouze voliče momentálně nespokojené se stávající politickou reprezentací, bylo by její voličstvo značně heterogenní a nestálé. Pokud by PDS byla reprezentantkou zájmů Východu, byla by její pozice ve stranickém systému z dlouhodobého hlediska také nejistá, neboť by o část svých voličů přišla ve chvíli, kdy by se těmto zájmům začaly věnovat i jiné strany, případně za podmínek dovršení hospodářské a sociální integrace Východu a tedy i vymizení specifických východoněmeckých zájmů. (Neugebauer/Stöss 1996: 238-239)

Otázka integrace nových spolkových občanů je bezesporu z tohoto pohledu pro další působení PDS na spolkové úrovni zásadní. Integrace má dvě složky – *akceptace*, tj. uznání daného hospodářského i ústavního systému, a *identifikace*, tj. ztotožnění se s tímto systémem, jeho tradicí a hodnotami. (Gensicke 1998: 23) Hlavními deficity integrace východoněmeckých občanů je nízká důvěra ve státní instituce, zejména důvěra v policii, justici a v Bundestag je v porovnání s obyvateli starých spolkových zemí velice nízká. Ani celková míra podpory současné podoby demokracie není u nových spolkových občanů nijak uspokojivá. Na otázku: „Věříte, že demokracie, jakou ve Spolkové republice máme, je nejlepší státní formou, nebo existuje jiná forma, která je lepší?“, odpovědělo ještě v roce 1990 41% dotázaných nových spolkových občanů ve prospěch současné podoby demokracie v Německu, 19% si myslelo, že existuje jiná lepší forma státního zřízení a 40% dotázaných tvořilo nerozhodnutí. Podpora současné podoby demokracie klesla v roce 1997 na 33%, nerozhodnutých zůstalo 40% a 27% věřilo, že jiná státní forma je lepší. S prezentovanými daty koresponduje i nárůst upřednostňování sociální rovnosti před svobodou, zatímco v době sjednocení ještě těsně v důležitosti zvítězila svoboda (46% ku 43% pro rovnost), porazila ji v roce 1997 sociální rovnost s 54% více než s přehledem (svobodě připisovalo větší význam už jen 30% dotázaných). (Gensicke 1998: 177-185)

Jednou z hlavních podmínek úspěšné integrace občanů⁶⁸ je v podmínkách zastupitelské demokracie pocit, že je a jejich zájmy ve veřejném životě nějaká, minimálně jedna, politická strana zastupuje a zasazuje se o jejich uspokojení. Opačný pocit naopak zapříčiňuje odcizení a ohrožuje v očích těchto voličů legitimitu režimu. Nepůsobí však fakt, že strana, kterou se cítí být zastoupeno až 40 procent východních Němců, je na spolkové úrovni odsouzena k izolaci, jako katalyzátor pocitů odcizení a identifikace s východoněmeckou identitou?

⁶⁸ Z hlediska stranického systému.

5. Volby 1998 a několik německých „poprvé“

Volby 1998 byly dalším zásadním zlomem ve vývoji sjednoceného Německa a v mnoha aspektech byly jedinečné i z hlediska poválečné západoněmecké demokracie. Poprvé v poválečné historii Německa došlo k výměně vládní koalice na základě výsledku voleb⁶⁹, tedy z rozhodnutí voličů, poprvé byl voliči „odvolán“ úřadující kancléř, poprvé se součástí vládní koalice stali Zelení a poprvé v krátké historii sjednoceného Německa dokázala PDS jako reprezentantka Východu překonat celoněmeckou klauzuli pěti procent hlasů. Nejprve se ale vraťme k situaci před volbami samotnými a k volebnímu boji.

Nálada ve společnosti nebyla po těsném volebním vítězství roku 1994 pro vládní strany nijak příznivá. Hospodářský vývoj v průběhu volebního období oslaboval pozici CDU jako nejkompetentnějšího řešitele ekonomických problémů země. Kohlův slib snížit nezaměstnanost o polovinu byl mnohými od samého začátku vnímán jako nereálný, zcela opačný vývoj na trhu práce však definitivně pošramotil důvěru voličů ve správnost vládní hospodářské politiky. CDU citelně oslabovala i na území nových spolkových zemí, jednak kvůli neustálým vnitrostranickým sporům a jednak proto, že byla východoněmeckými voliči stále více vnímána jako strana reprezentující především zájmy Západu. Sama CDU se svou nedostatečnou orientací na východoněmecké voliče, ve smyslu artikulace specifických východoněmeckých zájmů, začala zabývat až v průběhu tohoto druhého volebního období a to zejména v důsledku upevňující se pozice PDS jako východoněmecké regionální strany. (Schmidt 1997:354) V ještě větší krizi se nacházela koaliční FDP, jejíž jediný volební úspěch za poslední dobu bylo přestání parlamentních voleb 1994, který však zaznamenala jen díky podpoře příznivců Unie. FDP se pro voliče stala pouze prostředkem k dosažení parlamentní většiny, tato pozice byla však do budoucna velmi nejistá. Stála tedy před těžkým úkolem budování nové věrohodné identity, které musela předcházet vnitřní konsolidace strany. (Vorländer 1999:104)

5.1 Stranický systém v krizi?

Přes možná očekávání nedokázala opozice z nepopularity vládních stran nijak významně těžit, rok po volbách oblíbenost Rudolfa Scharpinga dramaticky poklesla a SPD se opět musela potýkat s hledáním vhodného kandidáta na kancléře pro volby 1998.

⁶⁹ Ke změně vlády došlo v roce 1966 od křesťansko-liberální koalice k Velké koalici CDU/CSU-SPD. Po volbách 1969 nebyla změna vynucena voliči, neboť pokračování Velké koalice už bylo nepředstavitelné. Podruhé, resp. potřetí, v roce 1982, tentokrát byla ale změna dána změnou orientace koaličního partnera SPD, konstruktivním věttem nedůvěry byl za pomoci hlasů FDP sesazen Helmut Schmidt a novým kancléřem zvolen unionistický kandidát Helmut Kohl.

Další neúspěch by znamenal páté volební období v opozici, což strana po nadějně jen těsné prohře v uplynulých volbách nehodlala dopustit. Voliči paradoxně nepřipisovali opozici větší kompetentnost v ekonomických otázkách, stále více se jich domnívalo, že lék na hospodářské problémy země nemá ani jedna z velkých stran. Stranická soutěž ve sjednoceném Německu byla v první polovině 90. let charakterizována zejména termínem „*Parteienverdrossenheit*“, který je do češtiny asi nejlépe přeložitelný jako znechucenost stranami. Celkově rozšířený pocit nespokojenosti s politickými poměry obecně ve spojení s integračními a organizačními nedostatky obou velkých stran jsou hlavními příčinami krize důvěry v politické strany, tedy vzniku zmiňovaného fenoménu znechucenosti stranami. (Rieger 1994) Jeho důsledkem je pokles členských základů politických stran, neatraktivita politiky pro mladé lidi, rostoucí počet nerozhodnutých voličů a nárůst počtu nevoličů. Přesto nikdy nedošlo k předpovídanému konci stran, politické strany byly ale danou situací donuceny změnit samy sebe. Rostoucím vlivem médií ztratily politické strany některé ze svých funkcí, už poválečné *Volksparteien*⁷⁰ nebyly ve společnosti tak hluboce zakořeněny jako dřívější masové strany. Ideologie byla pro *Volksparteien* stále důležitá, k artikulaci postojů však začalo mnohem více než v rámci strany docházet v kontrastu k ostatním stranám, což posílilo konkurenční charakter volebního boje. Strany s velkou členskou základnou, která měla rozhodující slovo ve vývoji politiky strany, se pro takový boj ukázaly být nedostatečně flexibilní. V průběhu 90.let 20.století došlo k posilování pozice parlamentní frakce a profesionalizaci stranického vedení. Německý politolog Klaus von Beyme používá pro nově vzniklý typ stran Panebiancův termín profesionalizované voličské strany („*professionalisierte Wählerparteien*“).(von Beyme 2000:35) Na úrovni volebního boje se tato změna projevuje zejména profesionalizací a medializací volební kampaně, které jsou přirozenou reakcí na rostoucí fluktuaci voličů, případně na rostoucí počet nevoličů. Naopak na úrovni stranické organizace umožňuje posílení pozice parlamentní frakce na úkor masové základny značnou flexibilitu a deideologizaci volebních programů. (von Beyme 2000) Von Beyme vychází z konceptu R.Katze a P.Maira, jimi zavedený termín kartelová strana, resp. kartel stran, mu však pro daný fenomén vzájemného prorůstání státu a stranického aparátu připadal málo výstižný. Oba termíny postihují jen jednu stránku věci, zatímco pojem kartelová strana klade důraz na stranu státu, v případě von Beymem preferovaného termínu profesionalizovaná

⁷⁰ Fenomén *Volkspartei* popsal a nazval německý politolog Otto Kirchheimer (blíže viz např. Novák 1997:33), v angličtině používaný termín „catch-all party“ se v německém prostředí téměř neužívá. Německé všelidové strany jsou specifické svou vazbou na sociální milieu, proto je v tomto textu zachováno používání německého pojmu.

voličská strana je důraz na straně změn ve stranickém aparátu samotném, ty jsou ale jen důsledkem celkového vývoje stran a stranické soutěže.

Exkurs: Amerikanizace volebního boje?

Volební kampaň roku 1998 byla zaměřena na média tak jako předtím ještě žádná jiná. Kromě medializace byla v nezvyklé intenzitě i personalizována. Lví podíl na tom měla SPD se svou nejistotou ohledně kandidáta na kancléře, dvojí špice⁷¹ byla pochopitelně „soustem“ pro média. Překvapivě totiž na Mannheimském sjezdu v roce 1995 na post předsedy kandidoval Oskar Lafontaine a byl zvolen. Tím se ale SPD dostala do složitého dilematu, v Lafontaineovi sice měla dynamického předsedu, který ovšem díky svému kladnému postoji ke klasickým levicovým sociálně demokratickým hodnotám státního intervencionismu polarizoval nejen vlastní stranu, ale i voliče. Navíc byla jeho osoba spojena s volebním neúspěchem prvních celoněmeckých voleb 1990, kdy ho drtivě porazil právě Helmut Kohl. Silnou pozici zejména v otázkách koncepce hospodářské politiky měl v SPD Gerhard Schröder, který se krátce po zvolení Lafontaine postavil do čela „modernizátorů“ a i prostřednictvím svých dobrých vztahů s médii prezentoval své kancléřské ambice. Oskar Lafontaine si zpočátku ponechal své přednostní právo předsedy strany na kandidaturu na kancléře, připustil však, že konečné rozhodnutí ohledně kancléřského kandidáta SPD padne až před volbami, pochopitelně s ohledem na větší šance na vítězství.

Gerhard Schröder svou kandidaturu nakonec podmínil úspěchem v zemských volbách v jeho domovském Dolním Sasku. Dolnosaské zemské volby z března 1998 definitivně vyřešily otázku Lafontaine nebo Schröder. SPD tamní volby vyhrála s více než přesvědčivými 47,9 % hlasů, což znamenalo přírůstek 3,6 % hlasů oproti předchozím volbám a náskok 12 procent před CDU. Krátce na to byl Gerhard Schröder oficiálně SPD nominován kandidátem na kancléře pro nadcházející volby. Mediální inscenaci dvojí stranické špice pod heslem „Jsme připraveni“⁷² dokázala SPD přes veškerá rizika využít ve svůj prospěch a ani po tomto rozhodnutí nezmizel Oskar Lafontaine zcela ze scény, svou pozici integrujícího stranického šéfa si dokázal udržet po zbytek volebního boje.

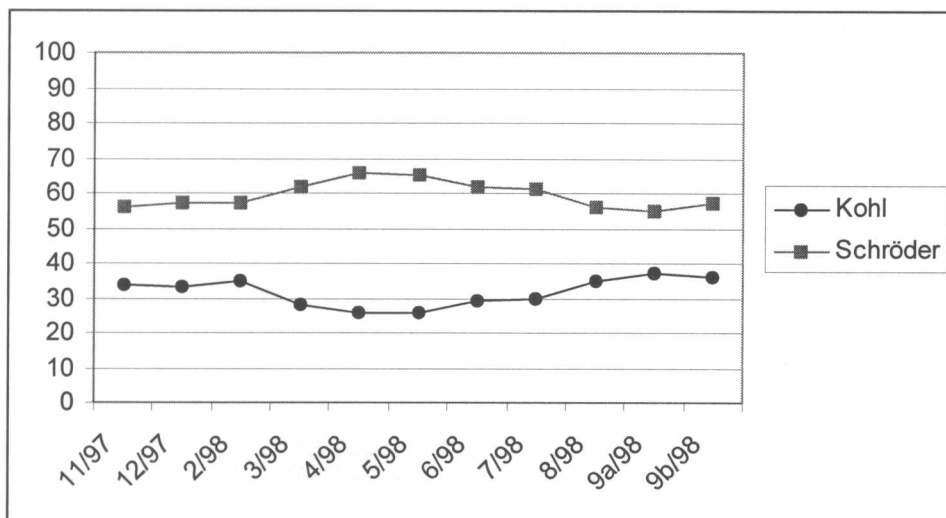
⁷¹ Záměrně je použit tento překlad německého výrazu „Doppelspitze“. Stranických špiček může být několik, ale na špici může být jen jeden. Termín „dvojí špice“ více zdůrazňuje netradiční rozdvojení stranického vrcholu.

⁷² „Wir sind bereit“.

(von Alemann 1999:41-43) V čele s Gerhardem Schröderem vedla SPD moderní volební kampaň, organizovanou profesionály, založenou na třech pilířích: medializace, personalizace, věčnost (zejména pod heslem sociální spravedlnost).

CDU naproti tomu poněkud naivně založila svou volební kampaň podobně jako při předchozích volbách zejména na kancléři Kohlovi a ostrém vymezení se vůči soupeři. Předpoklad, že na vítězství bude podobně jako doposud stačit závěrečný sprint kancléře Kohla a zlepšení hospodářských výsledků, se ukázal jako chybný. Nominace Gerharda Schrödera a nikoli Oskara Lafontaine byla pro CDU šokem, se kterým se, jak se později ukázalo, nedokázala vyrovnat. (TPCG 2000:59-60) Místo mediální kampaně se CDU soustředila spíše na osobní kontakt s voliči během kancléřovy „volební tour po náměstích“, tu pak chtěla využít ke zlepšení vlastního mediálního obrazu. Sázka na Kohlovy státnické kvality a vládní úspěchy v oblasti evropské a zahraniční politiky se rovněž spíše minula účinkem, otázka zahraniční politiky nakonec ve volebním boji hrála z pohledu voličů jen podřadnou roli.

Graf č.2: Preference kandidátů na kancléře 1997/1998⁷³

Zdroj: podle Gabriel/Brettschneider 1998: 23

⁷³ Odpovědi na otázku: „Koho byste si raději přáli jako kancléře: Helmuta Kohla nebo Gerharda Schrödera?“

5.2 Volební kampaň a výsledky voleb 1998

Hlavním tématem voleb 1998 byla opět nezaměstnanost a ekonomické otázky obecně. V průběhu končícího volebního období se důvěra ve vládní strany postupně vytrácela, voliči už nepřipisovali Unii schopnost řešit situaci na pracovním trhu, zpočátku však v tomto směru příliš nedůvěřovali ani opoziční SPD. Během volebního roku přece jen dokázala SPD vzbudit ve voličích pocit, že ona svou politikou podpoří vznik nových pracovních míst, kdežto CDU tuto schopnost připisoval jen málokdo. Po šestnácti, resp. osmi letech vlády křesťansko-liberální koalice by většina voličů uvítala změnu, této nálady dokázala bravurně využít SPD. Odideologizovaná, věčná hesla⁷⁴ sociálních demokratů přesvědčovala voliče, že případná změna vlády nebude znamenat totální změnu politiky. Deklarace připravenosti k inovacím, ale zároveň ujištění, že nechtějí „všechno dělat jinak, ale mnohé lépe“, zatraktivnily SPD pro středové voliče. (Niedermayer 1999: 14)

Zcela v kontrastu k SPD vedla svou kampaň CDU. Nenabízela sice podobně jako její protivník žádná propracovaná řešení aktuálních problémů, rozhodla se však proti SPD mobilizovat s pomocí ideologie, varovat voliče před možným nebezpečím nové rudozelené koalice, která se navíc na zemské úrovni neštítí ani spolupráce s postkomunisty. Od kampaně „rudých rukou“⁷⁵, od inscenace boje o osud stability a kontinuity bonnské republiky se ale většina představitelů zemských organizací nových spolkových zemí distancovala. Celkově byla volební kampaň CDU charakterizována pouze svou absolutní orientací na kancléře Kohla a nabízela voličům „málo nového a nedostatečnou alternativu k SPD“. (Schmid 1999:68)

Tabulka č.13: Výsledky voleb do Bundestagu z 27.září 1998 (v %)

	vol.účasť	CDU/CSU	SPD	FDP	B90/Zel.	PDS	Ost.
celkem	82,2	35,1	40,9	6,2	6,7	5,1	6,0
<i>Východ</i>	80,2	27,3	35,1	3,3	4,1	21,6	8,6
<i>Západ</i>	82,8	37,0	42,3	7,0	7,3	1,2	5,2

Zdroj: podle Niedermayer 1999:25 a Veen 2000: 21

Absolutním vítězem těchto voleb byla bezpochyby SPD, která ziskem 40,9% hlasů porazila strany Unie o rekordních 5,8 procenta a podruhé v poválečné historii

⁷⁴ Například okřídlené Schröderovo vyjádření: „Není sociálně demokratická hospodářská politika, jen moderní hospodářská politika.“ (von Alemann 1999:42)

⁷⁵ Někdy se používá i termín „rudých ponožek“. („Rote-Hände Kampagne“, nebo „Rote-Socken Kampagne“)

Německa se stala nejsilnější stranou.⁷⁶ Zrcadlově obrácené je zhodnocení výsledků CDU/CSU, která zaznamenala jeden z nejhorších výsledků ve své historii vůbec, poprvé od roku 1953 klesl její volební zisk pod hranici 40 procent. Výše volební účasti, která oproti minulým volbám vzrostla o 3 procenta, ukazuje na důležitost těchto voleb v očích voličů. Výsledek povolebních koaličních vyjednávání byl pro mnohé voliče nechtěný, většina se jich totiž kladně vyjadřovala ke vzniku Velké koalice pod vedením Gerharda Schrödera. Více jak polovina voličů ale dala svůj hlas levici a podle tohoto vzorce také vznikla nová koaliční vláda, s historicky první účastí Zelených.

Svou pozici v Bundestagu si SPD vylepšila ziskem 13 převislých mandátů, tj. všech, o které v tomto volebním období Bundestag zvětšoval, z nichž pouze jeden získala na území bývalé spolkové republiky, konkrétně v Hamburku. Nárůst počtu převislých mandátů po německém sjednocení znovu rozvířil debatu o možných úpravách volebního systému, či dodatečné kompenzaci jimi zapříčiněné disproporce. Na území nových spolkových zemí se vytvořily mimořádně výhodné podmínky pro vznik převislých mandátů⁷⁷ a to zejména díky malému počtu oprávněných voličů v jednomandátových obvodech, podpořeným navíc nižší volební účastí a třístranickým systémem se silnou třetí stranou, PDS. Pravděpodobnost rozdělení více přímých mandátů než je polovina celkových mandátů pro danou zemi⁷⁸ se značně zvyšuje, naopak splitting hraje v nových spolkových zemích v tomto ohledu jen zanedbatelnou roli. (Grotz 2000:726-728)

5.2.1 Historický úspěch PDS

Pro PDS byly volební výsledky historickým úspěchem. Poprvé dokázala na spolkové úrovni překročit hranici 5 procent hlasů, i když jen těsně, oproti předchozím volbám zaznamenala přírůstek téměř půl milionu voličů. Po volbách 1994 a hlavně díky vzniku tzv. Magdeburského modelu, změnila PDS svou celkovou strategii. Do té doby totiž sama sebe prezentovala jako opoziční stranu, poté připustila účast na vládě, ať už přímou či nepřímou, za podmínek příznivých pro prosazení vlastních programových cílů. Stále hojněji se objevovala i otázka zásadní programové reformy, která by zvýšila koaliční potenciál strany, té však stála v cestě vnitřní rozpolcenost a silná pozice ortodoxních komunistů ve straně. Přesto se PDS před volbami 1998 podařilo svůj mediální obraz vylepšit a alespoň navenek projevy napětí mezi oběma křídly

⁷⁶ Poprvé porazili sociální demokraté CDU/CSU ve volbách roku 1972, tehdy však o pouhých 0,9% hlasů.

⁷⁷ Podrobněji se celému fenoménu vzniku převislých mandátů a jejich vlivu na výslednou proporci, resp. disproporci věnuje ve své zajímavé studii Florian Grotz. (Grotz 2000)

⁷⁸ Viz kapitola 2, exkurz o volebním systému.

minimalizovat. Vnitrostranický kompromis – ustoupení z pozic systémové opozice a integrace do mocenského systému s vidinou alespoň částečného prosazení programových záměrů, přinesl své ovoce hned po zemských volbách v Meklenbursku-Předním Pomořansku téhož roku. PDS se stala poprvé ve své historii členem zemské koaliční vlády po boku SPD. (Neu 2000b:295-302)

5.2.2 „Velké potíže malých stran“

FDP ve volbách 1998 doplatila na své dříve tak výhodné image strany, která rozhoduje o parlamentní většině, strany, bez které nelze vytvořit většinovou vládu⁷⁹. Posílení Zelených a ochota SPD k vládní spolupráci s nimi nutily FDP jasněji se profilovat. Nový generální sekretář strany, Guido Westerwelle, otevřel cestu prezentace FDP jako moderní liberální strany, zejména ve smyslu ekonomických otázek. Úspěchy v zemských volbách 1996 ve Šlesvicku-Holštýnsku, Porýní-Falci a Bádensku-Wirtenbersku zdánlivě potvrdily správnost tohoto směřování, navíc povolební koalice dokazovaly koaliční flexibilitu strany, když vznikla jak koalice CDU-FDP, tak koalice SPD-FDP. (Vorländer 1999:105)

Prosazování snižování daní v rámci debaty o daňové reformě celkovému hodnocení strany v očích voličů příliš nepomohlo, spíše negativně bylo vnímáno i vládní působení FDP. Zisk pouhých 6,2% hlasů, který byl pro FDP druhým nejhorším výsledkem v parlamentních volbách za celou dobu existence, nebyl v kontextu společenské nálady voleb 1998 žádným překvapením. Parlamentní účast liberálům zajistil výsledek ve starých spolkových zemích, naopak v žádné z nových spolkových zemích nepřekročila FDP hranici pěti procent. Ani tentokrát nebyla FDP v zisku druhých hlasů soběstačná, za záchranu své parlamentní účasti vděčila splittingu. Rozdíl počtu prvních a druhých hlasů činil 3,2 procenta, většinou šlo o hlasy voličů, kteří svým prvním hlasem volili kandidáta CDU/CSU. (Vorländer 1999:109) Společenské změny a následná eroze tradičních milieu má v případě FDP fatální důsledky a to dnes už faktickou absenci kmenového voličstva.

Situace FDP na úrovni spolkových zemí byla koncem 90.let ještě kritičtější než na úrovni spolkové. V roce 1999 měla FDP zastoupení pouze ve čtyřech zemských parlamentech, kromě tří již výše zmiňovaných se dostala ještě do parlamentu v Hesensku. Zatímco na zemské úrovni zůstala FDP, i když značně oslabená, ryze západoněmeckou stranou, na komunální úrovni byla FDP úspěšnější v nových spolkových zemích. Ze

všech starostů za FDP jich 85 procent spadá právě na území východního Německa. „Z tohoto pohledu je FDP na Východě Německa jako komunální strana nezvykle úspěšná, naproti tomu na Západě své komunální kořeny téměř zcela ztratila.“ (Vorländer 1999:112) Příčinou je zřejmě silná personalizace východoněmecké politiky, úspěch je mnohem více redukován na lokálně známé osobnosti, jejichž příslušnost k FDP je až druhořadá. Komunální úspěchy FDP proto nelze považovat za vytváření podmínek předznamenávajících její budoucí „revitalizaci“ v nových spolkových zemích, na úrovni zemských či spolkových parlamentních voleb.

Atmosféra pocitu potřeby mocenské změny by bývala mohla být výhodná pro další malou stranu – pro Bündnis 90/Die Grünen. Chaotická volební kampaň Zelených však na první pohled utrpěla jejich organizační neschopností a nezkušeností. Šlo zejména o nejednotné vystupování různých představitelů strany a absolutně nevhodnou volbu témat kampaně (např. návrh drastického zvýšení ceny benzínu v zájmu snižování spotřeby), které je bezpochyby připravily o řadu potenciálních voličů. Na druhou stranu Zelení poprvé postavili svou volební kampaň na jedné osobnosti, kterou byl populární Joschka Fischer, přestože výslovná personalizace by odporovala stranickým stanovám.

Z pohledu předchozích očekávání byl pro Zelené zisk 6,7% hlasů, tedy ztráta 0,6 procent oproti volbám 1994, velkým zklamáním. Kromě vlastních chyb doplatili Zelení i na dominanci hospodářských témat ve volebním boji, která zatlačila tradiční ekologická témata Zelených do pozadí. Baštami Zelených byla jako obvykle velká univerzitní města, typickým voličem Zelených se po těchto volbách stala mladá západoněmecká žena, s vyšším vzděláním a příslušností k nové střední třídě. (Poguntke 1999:90) Transformační východoněmecká společnost je charakteristická mimo jiné nedostatečně rozvinutým společenským štěpením materialismus vs. postmaterialismus a tedy i slabou střední třídou, v důsledku toho mají Zelení jako strana reprezentující toto štěpení problémy se na území nových spolkových zemí věrohodně etablovat. Zisk 47 mandátů v Bundestagu (z toho jen osm zástupců nových spolkových zemí) přinesl Zeleným vládní účast a pasoval tak z pohledu B90/Grüne volby 1998 na historický okamžik. Zároveň vládní účast ukázala na slabiny v organizaci strany, přinutila ji k mnohým ústupkům z jejích stěžejních témat a k následné zásadní reformě a profesionalizaci stranického aparátu.

⁷⁹ Díky tomu byla FDP často označována jako „jazýček na vahách“.

5.3 Východ volil jinak než Západ

Volby 1998 potvrdily tezi o dvou odlišných elektorátech na Východě a na Západě. (Arzheimer/Falter 1998; Pollack/Pickel 2000) Přes určitou „normalizaci“ voličského chování určitých sociálních skupin nových spolkových občanů, tedy přiblížení se tradičním západoněmeckým vzorcům, lze stále vyzorovat významné rozdíly zejména na úrovni voličského stranického systému. Stejně jako obhájila PDS svou pozici regionální východoněmecké strany, zůstaly obě další malé strany Bündnis 90/Die Grünen a FDP regionálními západoněmeckými stranami. Ani jedna už před parlamentními volbami nebyla zastoupena v některém ze zemských parlamentů nových spolkových zemí, ani jedna nedokázala při těchto volbách překročit na území bývalé NDR hranici pěti procent hlasů, Zelení se zde navíc museli potýkat s vážnými organizačními problémy, danými žalostně nízkým počtem členů.⁸⁰ Celkově vykazuje východoněmecký stranický systém na voličské úrovni větší roztržitost než ten západoněmecký, podíl hlasů pro „ostatní“ strany zde tvoří 8,6% oproti západoněmeckým 5,2 procentům. Rovněž podíly zisků hlasů pro obě velké strany leží s 62,4 procenty hluboko pod západoněmeckým průměrem⁸¹, což je dáno zejména silnou PDS a lehce vyšším počtem nevoličů. Obecně lze říci, že východoněmečtí voliči jsou mnohem více mobilní než voliči na Západě, rozložení voličské podpory se v každých po sobě jdoucích volbách značně liší, pozice levice se zlepšuje, naopak ztráty CDU a FDP⁸² jsou na Východě větší než na území bývalé spolkové republiky. Ze ztráty důvěryhodnosti CDU však, jak už bylo naznačeno dříve, nedokáže SPD nijak významněji těžit, proto by mohla být chápána jako jeden z projevů „celkového odmítnutí CDU“ velkou částí východoněmeckých voličů. (Pollack/Pickel 2000:88)

Onou zmiňovanou „normalizací“ voličského chování jsou myšleny převážně změny ve volebním chování dělníků. Zatímco na Západě jsou dělníci, hlavně ti organizovaní v odborech, tradičně jádrem voličstva SPD, dalo na Východě, kde tvoří dokonce větší část obyvatel než ve starých spolkových zemích, více dělníků přednost SPD před CDU teprve v těchto volbách. Přírůstek 20 procent voličů ve skupině dělníků oproti předchozím volbám jasně potvrzuje přizpůsobení se západoněmeckým vzorcům.

⁸⁰ Zatímco v roce 1998 čítala členská základna Zelených na území bývalé spolkové republiky přes 46 000 členů, bylo to na Východě pouhých 3 672 členů. (Arzheimer/Falter 1998: 35) Což znamená, že zatímco na Západě připadá na tisíc voličů zhruba jeden člen B90/Grüne, je to na Východě jeden člen na více než tři tisíce voličů.

⁸¹ Poprvé a naposledy doposud ležel součet hlasů pro CDU/CSU a SPD pod úrovní 70 procent při prvních poválečných volbách v roce 1949.

⁸² Ve smyslu vývoje zisku hlasů ve všech celoněmeckých volbách do roku 1998, tedy od roku 1990.

(Jung/Roth 1998:16) Součet zisků SPD a PDS v této sociální skupině se přibližně rovná zastoupení voličů SPD mezi západoněmeckými dělníky.

V žádném případě ale nelze tento výsledek chápat jako obnovu původních sociálních milieů. SPD sice dokázala v nových spolkových zemích oslovit více dělníků než CDU, zároveň zabodovala u nerozhodnutých voličů, její schopnost připoutat si voliče dlouhodoběji nadále zůstala malá. Identifikace se stranami, která umožňuje trvalé vazby mezi voličem a stranou, je u nových spolkových občanů velmi nízká. Většina východoněmeckých dělníků se necítí být vázána na žádnou stranu a dělníci jsou hojně zastoupeni i mezi nevoliči. Důsledkem nízké identifikace se stranami je vysoká volatilita. Míra fluktuace voličů mezi jednotlivými volbami představuje hlavní rozdíl mezi voliči na Západě a na Východě: zatímco méně jak jedna třetina západoněmeckých občanů se necítí být vázána na některou z politických stran, činí podíl „stranicky nevázaných“ voliči mezi východními Němci téměř polovinu. Východoněmečtí voliči jsou tedy ve svém rozhodování mnohem více ovlivňováni krátkodobými faktory, jako je aktuální politika, či otázky personální. Značná mobilita východoněmeckých voličů může posiluje jejich význam při rozhodování voleb.

Exkurs: Jsou východoněmecké strany jiné?

Podobně jako jsou odlišní voliči na Východě a na Západě, jsou odlišné i strany a celý stranický systém. Nejmarkantnějším rozdílem mezi oběma stranickými systémy jsme se věnovali již několikrát, je však možné, aby se pod stejnými jmény skrývaly různé strany? V čem jsou východoněmecké strany jiné než jejich západoněmecké sestry, resp. matky? Ursula Birsl a Peter Lösche ve své studii vyjmenovávají sedm hlavních bodů, které v této souvislosti nutí k zamyšlení a které vymezují odlišnost západoněmeckých a východoněmeckých stran. (Birsl/Lösche 1998)

1. Jiný stranický systém

Na území nových spolkových zemí vznikl systém tří zhruba stejně silných stran, CDU, SPD a PDS. Největší podporu nachází PDS mezi východoněmeckými úředníky, což lze chápat jako relikv NDR, zároveň ji to v očích nových spolkových občanů zpočátku stavělo do pozice východoněmecké FDP, tj. strany pro ty, co lépe vydělávají. (Schmidt 1998:51) Obě západoněmecké malé strany o svou podporu na východě Německa prakticky přišly, i přestože Bündnis 90

vzniklo právě na tomto území jako produkt „poklidné revoluce 1989“. Nebo právě proto...?

2. Specifický původ

Východoněmecké strany pocházejí buď z občanských hnutí podílejících se na revoluci 1989 (SPD, Bündnis 90/Die Grünen), nebo jsou pozůstatky režimu SED, resp. stran participujících na tomto režimu (CDU, FDP a PDS). Tento fakt se do vývoje stran promítá dodnes, ať už spory mezi novými členy a starými „kádry“, příp. reformátory a „betonem“, nebo heterogenitou členské základny a od Západu zcela odlišných společenských vazeb.

3. Méně členů, multifunkcionáři a politici na plný úvazek

Neochota nových spolkových občanů aktivně se podílet na stranické politice je dána zejména historickou zkušeností s totalitním režimem, způsobuje stranám nemalé obtíže s nedostatkem politického personálu. To vede ke kumulaci funkcí na různých úrovních organizace strany, k větší pravděpodobnosti zisku mandátu a celkově většímu počtu stranických úředníků. Obecně jsou východoněmecké strany, s výjimkou PDS, mladší (z hlediska věkového průměru členské základny) než jejich západoněmecké protějšky. Tento zdánlivý nedostatek ale přinutil východoněmecké strany vyrovnat se s danou situací po svém a v jistém smyslu jsou východoněmecké strany modernější než strany západoněmecké⁸³. Malá, ale o to aktivnější, členská základna, více profesionálů, slabá organizační struktura přibližují strany na Východě profesionalizovaným voličským stranám, které dokáží flexibilněji reagovat na aktuální politickou poptávku. Význam východoněmeckých stranických organizací proto nelze do budoucna podceňovat.

4. Jiné chápání mandátu

Nízká identifikace se stranami paradoxně na Východě platí i mezi členy stran. Východoněmečtí straníci se podle vlastních slov cítí více zavázáni svým voličům než straně, což vede k častějšímu porušování stranické disciplíny než je obvyklé na Západě.

5. Rozdílné voličské chování

Této otázce už jsme se také několikrát věnovali, připomeňme, že hlavní odlišností je malá identifikace se stranami, která vede k vyšší fluktuaci voličů.

⁸³ Na nutnost reformovat západoněmeckou SPD po vzoru té východoněmecké, profesionalizovat ji a personalizovat mediální prezentaci strany bylo poukázáno ve vizi strany pro nové milénium už v roce 1993. (Grönebaum 1997:420)

Východoněmečtí voliči jsou ovlivňováni spíše středně- až krátkodobými faktory, tedy aktuálními politickými otázkami a konkrétními kandidáty. Personalizace voleb hraje na území nových spolkových zemí nejen při parlamentních volbách významnou roli.

6. „Přímá“ demokracie

Zavedení elementů přímé demokracie (např. lidová iniciativa či referendum) je v ústavách nových spolkových zemí častým jevem. Zároveň by východoněmečtí voliči spíše než ti západoněmečtí uvítali zavedení podobných praktik i na spolkové úrovni. Díky tomu jsou východoněmecké strany podobným metodám otevřenější.

7. Podobnost s Východní Evropou

Svou malou zakořeněností ve společnosti a nízkou schopností vytvářet pevné vazby s voliči, malou členskou základnou a důrazem na parlamentní frakci se východoněmecké strany mnohem více než svým západoněmeckým polovičkám podobají východoevropským stranám ostatních postkomunistických zemí.

Východoněmecké strany jsou jiné. Jsou jiné právě proto, že jsou východoněmecké. I přes mocný vliv západoněmeckých stran na proces formování stran a stranického systému po pádu komunistického režimu SED se na jejich vývoji projevila zcela odlišná doba a odlišné podmínky vzniku. Východoněmecké strany vznikaly v době, kdy se ty západoněmecké také začínaly měnit vlivem celospolečenských změn směrem od tradičních *Volksparteien* s velkou členskou základnou k profesionalizovaným voličským stranám. Společnost v poválečném Německu se zásadně lišila od společnosti postkomunistického Německa; dědictví mnohaletého přerušení demokratických tradic musejí teď vstřebávat východoněmecké strany. To je zásadně odlišuje od těch západoněmeckých.

6. Bilance rudo-zelené koalice a volby 2002

První funkční období rudo-zelené vládní koalice bylo provázeno četnými změnami, jak uvnitř stran samotných, tak na vnitropolitické scéně a v neposlední řadě i na mezinárodněpolitickém poli. Koaliční vyjednávání vedl za SPD její šéf Oskar Lafontaine a nikoli Gerhard Schröder, stále však „dvojí špice“ strany vystupovala navenek jednotně. SPD musela nějak vyvážit mocenské vztahy mezi Schröderem, Lafontainem a dosavadním předsedou parlamentní frakce Scharpingem. Pozice Schrödera jako nového spolkového kancléře byla nezpochybnitelná, Scharping, přestože chtěl zůstat předsedou frakce, nakonec získal post ministra obrany, Lafontaine přes veškerá očekávání zaujal pozici ministra financí, s výrazně posílenými pravomocemi na úkor ministra hospodářství. Logičtější se totiž zdála varianta dosazení Lafontaine na uvolněné místo předsedy parlamentní frakce, čímž by se stal Schröderovým přirozeným protipólem. (von Alemann 1999:58) Podobně překvapivě vyřešili personální otázky Zelení, kteří kromě Joschky Fischera na postu ministra zahraničí a zároveň vicekancléře, nominovali jako nového ministra životního prostředí Jürgena Trittina. Trittin přitom ve straně představuje spíše Fischerův levicový protipól. Toto rozhodnutí bylo o to překvapivější, že narušovalo onu, pro Zelené „posvátnou“, kvótu pro rovné zastoupení obou pohlaví. Třetím zástupcem Zelených v nové koaliční vládě se stala ministryně zdravotnictví Andrea Fischer, v rámci zachování parity byla Zeleným přislíbena i pozice budoucí EU-Komisaře(-ky)⁸⁴.

6.1 Personální změny ve stranách

Stodenní bilance rudo-zelené vlády v podobě zemských voleb v Hesensku byla více než výmluvná. Volby sice vyhrála SPD s přírůstkem 1,4 procenta hlasů oproti minulým volbám, zcela však propadli Zelení a vládní koalici vytvořila CDU s FDP. Spolková vládní koalice tak ztratila absolutní většinu v Bundesratu. Pouhé čtyři týdny po hesenských volbách se 11.března Oskar Lafontaine nečekaně vzdal všech svých funkcí, tedy funkce předsedy SPD, postu ministra financí a konečně i poslaneckého mandátu. Zejména pro samotnou SPD byl útek jejího předsedy od odpovědnosti obrovským překvapením a hlavně pro tradicionalisty ve straně těžkou ranou. Vedení SPD převzal po Lafontainovi kancléř Schröder, ani jeho pozice ve straně však nebyla na první pohled příliš snadná. Správnost svých reforem koncipovaných v duchu tzv. Nové levice musel

Schröder obhajovat nejen před opozicí a svými voliči, ale především i před mnohými členy své strany.

Změny se nevyhnuly ani opozici. Předseda CDU a poražený kancléř Helmut Kohl převzal odpovědnost za volební debakl a vzdal se předsednictví, spolu s ním na své funkce rezignovalo ještě několik předních členů strany, mimo jiné i Kohlův generální sekretář a místopředseda Christoph Bergner. „Ještě nikdy v historii CDU/CSU neodstoupilo tolik představitelů najednou.“ (Schmid 1999:72) Kohlovým nástupcem byl již 7.listopadu zvolen na sjezdu v Bonnu Wolfgang Schäuble, generální sekretářkou křesťanských demokratů se stala „žena z Východu“ Angela Merkelová, která dokázala svou příležitost plně využít a dala postu generálního sekretáře nový význam. (Bösch 2000:14) První měsíce nového vedení však naznačovaly, že i CDU po Kohlovi bude do značné míry stále v režii čestného předsedy. Přestože se Helmut Kohl stáhl do ústraní, i na již zmiňovaný sjezd dorazil až druhý den⁸⁵, byl jeho vliv na dění ve straně nadále značný.

Vedení křesťanských demokratů se opravdu změnilo až po vypuknutí skandálu ohledně financování strany v listopadu 1999. Šlo o odhalení několika nevykázaných darů v rozpočtu strany, mnohdy s neznámými či podezřelými dárci, celkově vyplavala napovrch dlouholetá praxe „šedého financování strany.“ Největší rozruch vzbudily tzv. Kohlovy miliony, tedy asi 2 miliony DM, které do stranické kasy přitekly během Kohlova kancléřství a jejichž dárci odmítl Helmut Kohl zveřejnit, dále pak „záhadných“ 17 milionů DM v kase hesenské CDU, a konečně dar 100 tisíc DM od lobbyisty Schreiberera, který nakonec stál předsednické křeslo novopečeného předsedu Wolfganga Schäubleho. Vedle neuvedení jmen dárců budily i další časové a skutkové nesrovnalosti dojem, že se jednalo o úplatky. Rychle a radikálně na vzniklou situaci zareagovala Angela Merkelová, když vyzvala představitele strany, aby se od Helmuta Kohla distancovali a jeho samotného, aby se vzdal čestného předsednictví. Toto gesto po odstoupení Wolfganga Schäubleho značně vylepšilo její pozici a Angela Merkelová se stala novou spolkovou předsedkyní CDU. Velkou obměnou prošlo i celé prezidium strany, vedle personálních změn odráželo nové složení prezidia mnohem více federální

⁸⁴ Mimo jiné i ve snaze předejít možnosti nároku Zelených na postavení vlastní kandidátky pro volbu nového spolkového prezidenta, resp. prezidentky.

⁸⁵ Sám Kohl totiž kdysi kritizoval přítomnost tehdejšího čestného předsedy Adenauera na sjezdech a při setkáních vrcholných orgánů strany, podle něj se v přítomnosti čestného předsedy většina členů nechová tak otevřeně a kriticky, jako by tomu bylo bez Adenauerovi prezence. (Bösch 2000:13)

strukturu strany než tomu bývalo doposud. CDU začala novou etapu svého vývoje, její předsedkyní se stala žena, navíc bezdětná protestantka z Východu.

Paradoxně nestála velká finanční aféra CDU až tolik, strana získala podnět k vnitřní reformě a díky Merkelové se se skandálem dokázala rychle a věrohodně vyrovnat. Důsledky aféry pocítila CDU snad jen při zemských volbách ve Šlesvicku-Holštýnsku a částečně i při volbách do düsseldorfského zemského parlamentu⁸⁶. Výsledky zemských voleb roku 2001 a 2002 však pro CDU již znamenaly určitou stabilizaci, ztráty naopak zaznamenávaly především strany vládní koalice.

Exkurs: Vliv spolkové politiky na výsledky zemských voleb

Německá politologie pro tento fenomén používá termín „*Zwischenwahleffekt*“, který by se česky dal nahradit pojmem „efekt vedlejších voleb“⁸⁷. I přes federální strukturu zůstává v Německu dominantní vliv na životní úroveň německých domácností na straně spolku. Omezená rozhodovací práva zemí v otázkách financí se odrážejí i ve voličském chování a ve stranické soutěži samotné, aspekty spolkové politiky hrají v zemské politice stále větší roli. (Decker/von Blumenthal 2002:144) Zájmy spolkové a zemské politiky se pak vzájemně střetávají v Bundesratu, už sama podstata německého „kooperativního“ federalismu totiž znemožňuje striktní oddělení obou rovin politiky, tedy roviny zemské a roviny spolkové. Nejmarkantněji se propojení zemské a spolkové politiky projevuje v období opačných většin v Bundestagu a Bundesratu.

Míra významu spolkové politiky na průběh a výsledky zemských voleb je ovlivňována několika faktory. (Decker/von Blumenthal 2002:145-148) Detailněji se podíváme na dva nejdůležitější:

1. Termín konání zemských voleb ve vztahu k parlamentnímu volebnímu cyklu. Ten lze rozdělit do tří hlavních fází – prvních sto dní, tj. zhruba tři měsíce po volbách, mezidobí zahrnující i polovinu cyklu, a období asi šest měsíců před dalšími volbami. V první a třetí části cyklu zaznamenávají vládní strany v porovnání s mezidobím zpravidla menší voličské ztráty. V první části cyklu působí ještě tzv. ochranná doba, vládní strany se proto obvykle snaží učinit nepopulární kroky co nejdříve. Platí, že čím blíže jsou zemské volby volbám

⁸⁶ Pouze částečně lze považovat výsledek CDU v Severním Porýní-Vestfálsku za neúspěch proto, že tato spolková země je tradiční baštou SPD.

⁸⁷ Případně také „mezivolební efekt“ pro zachování zamýšleného důrazu na období kolem poloviny funkčního období spolkové vlády.

parlamentním, tím více se jejich výsledky podobají, naopak čím se zemské volby konají blíže polovině volebního období Bundestagu, tím odlišnější jsou výsledky vládních stran. (Kropp/Sturm 1999:39) Ztratí-li vládní koalice hodně voličů i ve třetí části volebního cyklu, dá se předpokládat, že spolkové parlamentní volby povedou k alternaci moci.

2. Velikost spolkové země. V malých, popř. městských, spolkových zemích častěji volebnímu boji dominuje místní politika, charakter těchto voleb se blíží komunálním volbám. Naopak ve velkých spolkových zemích hrají témata spolkové politiky obvykle významnější roli než zemská politika. Výjimkou jsou státy se silnou tradicí a dlouholetou dominancí jedné politické strany (zejména Bavorsko, částečně i Bádensko-Wirtenbersko), kde si představitelé této politické strany mohou dovolit vyhranit se proti spolkové politice své strany. Aktuální události zemské politiky, ať už pozitivní či negativní (skandály či naopak vládní úspěchy stran), mohou její význam pro průběh zemských voleb také posílit.

Dominance spolkových témat v zemských volbách mění jejich charakter na jakýsi barometr voličských nálad. Němečtí voliči stále více využívají zemské volby k vyjádření svého názoru na politiku spolkové vládní koalice, zejména však největší vládní strany. Důsledkem jsou stále častější opačné většiny v Bundestagu a Bundesratu. Vládní koalice je voliči nucena ke konsenzuálnějšímu stylu politiky, její opoziční rival v Bundestagu se na půdě Bundesratu stává jejím partnerem pro vyjednávání. Pozice opozice je z tohoto pohledu výhodná, úspěchy v zemských volbách jí umožňují ovlivňovat vládní politiku, za kterou bude ale v konečném efektu odpovědná jen vláda. Proti své vůli ale opozice přispívá ke stabilizaci vládní koalice tím, že její kroky koriguje, voliči zároveň svůj nesouhlas s vládní politikou vyjádří právě protestní volbou v zemských volbách a nemají tak potřebu „svou“ stranu trestat v následujících parlamentních volbách. Kromě stran opozice z efektu vedlejších voleb profitují i malé, na spolkové úrovni nevýznamné, strany. Menší důležitost připisovaná zemským volbám dává prostor pro experimenty, volič dá často hlas straně, kterou by na spolkové úrovni nevolil. Příkladem může být občasný úspěch extrémní pravice v podobě překonání klauzule pro vstup do zemského parlamentu, který je z velké části protestní volbou vůči etablovaným stranám. Větší spektrum politických stran v zemských parlamentech vede i k odlišným koaličním formátům, než jaké jsou obvyklé na spolkové úrovni (např. vládní koalice SPD-PDS v Meklenbursku-Předním Pomořansku). Na koaliční vyjednávání na zemské úrovni má

zejména v době „těsných spolkových většin“ vliv i možná zásadní změna rozložení sil v Bundesratu. (Kropp 2001:356)

Mezinárodněpolitická situace příliš nenahrávala Zeleným. Strana původně vzešlá z mírového hnutí se hned po nástupu do vlády musela zabývat otázkou nasazení jednotek Bundeswehru na operace v Kosovu, tedy první účasti německých vojáků na válečných operacích od doby druhé světové války. Případná podpora vládního návrhu však vedla k dosud největším vnitrostranickým sporům. (Poguntke 2003:91) Za četné ústupky ze svých stěžejních témat, které si vládní účast od Zelených vyžádala, musela strana přijímat v zemských volbách jednu porážku za druhou. Během celého volebního období zaznamenávali Zelení ztráty v rozsahu 1 až 4 procent hlasů v porovnání s posledními zemskými volbami v dané spolkové zemi, teprve volby v Meklenbursku-Předním Pomořansku konané souběžně s volbami do Bundestagu jim v roce 2002 přinesly určitou stabilizaci. Už tak pošramocený obraz strany ještě zhoršovala nevděčná role menšího koaličního partnera, u Zelených umocněná mnohdy protichůdnými cíli. (Wiesenthal 2000:22) Celkově byly významné události přelomu tisíciletí spíše noční můrou ekologické, antimilitaristické strany – po vojenských operacích v Kosovu přišly teroristické útoky na New York a Washington z 11. září 2001 a účast německých jednotek na válce v Afghánistánu. Na počátku roku 2001 navíc rezignovala ministryně zdravotnictví Andrea Fischer v souvislosti s aférou kolem BSE. (Poguntke 2003:93)

Personální krize se nevyhnula ani PDS. Přestože ve východoněmeckých zemských volbách následujících po parlamentních volbách 1998 i ve volbách do Evropského parlamentu si PDS připisovala zisky, byl její úspěch spíše důsledkem slabosti SPD než důkazem vlastní síly. (Neugebauer/Stöss 2003: 127) Vedení strany si dobře uvědomovalo, že budoucí úspěchy na spolkové úrovni jsou možné jen zatraktivněním PDS pro širší spektrum voličů, tedy jen na základě vlastní zásadní reformy. Modernistické návrhy reformátorů v čele strany, Lothara Biskyho a Gregora Gysiho, narazily na odpor ortodoxního jádra. Jejich cílem bylo přeměnit image strany ztracených iluzí v image moderní levicové strany, která pod heslem „Spravedlnost je moderní“ zaplní prostor na levici, vzniklý posunutím Schröderovy SPD směrem ke středu. (Neugebauer 2000:44) Personální spory vyvrcholily odstoupením Biskyho z čela strany a Gysiho z postu předsedy parlamentní frakce na začátku roku 2000. Nově zvolená

předsedkyně Gabriele Zimmer sice měla zájem následovat proreformní linii svého předchůdce, proti stranickým tradicionalistům však mnoho nezmohla.

Kritická byla povolební situace FDP, po velmi špatném volebním výsledku roku 1998 se volební zisky liberálů v zemských volbách roku 1999 ještě více ztenčily. Dalo by se říci, že liberální demokraté už jsou na neustálý existenční boj zvyklí, tentokrát však byla situace o to kritičtější, že jim chyběla záruka mediální prezentace díky účasti ve vládě. (Vorländer 2003:109) Tradičně nejhorší, kromě prvních celoněmeckých voleb, byly výsledky FDP v nových spolkových zemích. Přejít do opozice byl pro FDP nezvyklou situací, která ji v zájmu přežití nutila zcela nově, originálně se profilovat. Pozitivní trend ve vývoji voličské podpory předznamenaly již šlesvicko-holštýnské zemské volby v únoru 2000, ve kterých si FDP připsala zisk 7,6 procent hlasů. Nový politický směr dal FDP až v květnu 2001 zvolený předseda Guido Westerwelle, který na sjezdu překvapivě porazil svého protikandidáta Jürgena Möllemanna. Möllemannova pozice ve straně zůstala silná i po této neúspěšné kandidatuře, měl na svém kontě totiž úspěch v zemských volbách v Severním Porýní-Vestfálsku, který znamenal nejen návrat do parlamentu, ale hlavně zdvojnásobení předchozího volebního zisku na famózních 9,8 % hlasů. Strategie budování image mladé, moderní, samostatné strany se FDP oplátila v podobě vlny úspěchů v sedmi po sobě jdoucích zemských volbách, včetně zisku 13,3 % hlasů v Sasku-Anhaltsku v dubnu 2002. Další vizitkou vnitřní konsolidace strany byl fakt, že FDP jako jediná parlamentní strana evidovala od roku 2000 nominální přírůstky členů. (Vorländer 2003:113)

6.2 Otázka kancléřského kandidáta

Volební kampaň podobně jako v roce 1998 začala otázkou opozičního kandidáta na kancléře. Po velkých personálních změnách stála CDU před nelehkým úkolem výběru vhodného kandidáta pro souboj o Schröderovo kancléřské křeslo. Nová předsedkyně Angela Merkelová neměla v tomto ohledu příliš velkou podporu jak v řadách vlastní strany, tak v řadách voličských. Média spekovala o možné kandidatuře bavorského premiéra a předsedy CSU Edmunda Stoibera, ten však minimálně do konce roku 2001 tuto variantu odmítal. Přestože později oba potenciální kandidáti projeví svou odhodlanost se tohoto úkolu zhostit, nedošlo nikdy k otevřené konfrontaci, což bylo bezpochyby výhodné pro image strany. Konečné rozhodnutí padlo během osobního rozhovoru Stoibera a Merkelové při mediálně známé „Wolfratshausenské snídani“ ve Stoiberově sídle. Angela Merkelová se vzdala své kandidatury na kancléřku a oficiální

nominaci Edmunda Stoibera už nestálo nic v cestě. V otázkách politické kompetence získala CDU/CSU v podobě Edmunda Stoibera kandidáta s velkým kreditem. (Roth/Jung 2002:6)

Díky slabosti opozice, která musela řešit vlastní problémy a neplnila proto svou opoziční roli nijak důsledně, byl přelom tisíciletí pro SPD relativně klidným obdobím. Svými úspěchy v zemských volbách dokázala opět posílit svou pozici v Bundesratu, když po vyhraných volbách ve Šlesvicku-Holštýnsku převzala vládní odpovědnost, přes ztráty při volbách v Severním Porýní-Vestfálsku se nemusela vzdát vládní účasti a další zisky si připsala i při zemských volbách roku 2001 v Bádensku-Wirtenbersku a Porýní-Falci. Rozhodnutí unionistických stran nominovat do volebního boje jako lídra Edmunda Stoibera bylo pro Gerharda Schrödera spíše výhodou než výzvou, přestože spořádaný Stoiber na první pohled téměř neskýtal SPD možnost útoku. (Roth/Jung 2002: 3-5)

Během volební kampaně se přízeň voličů stále více přelévala na stranu vládní koalice. V souboji o kancléřské křeslo vedl Schröder před Stoiberem od samého začátku, po malém zaváhání nakonec těsně před volbami přesvědčivě zvýšil svůj náskok na rozdíl 24 procent. Zatímco Stoibera by jako nového spolkového kancléře rádo vidělo 34 % voličů, měl tehdejší kancléř Schröder podporu 58 % voličů. Důležitější pro volbu je však pro většinu voličů to, která strana vytvoří po volbách vládu, nikoli osoba budoucího kancléře. (Roth/Jung 2002:14) K radosti Unie se zdálo, že dominantním tématem voleb 2002 bude opět otázka nezaměstnanosti a hospodářské situace v Německu. Schopnost řešit hospodářské problémy země byla i tentokrát připisována spíše CDU/CSU, ve prospěch unionistických stran hovořily i hospodářské výsledky Stoiberem vedeného Bavorska. Nejpalčivější byla i nadále situace na východoněmeckém pracovním trhu a východoněmečtí voliči se v tomto ohledu od západoněmeckých lišili. Většina východních Němců se domnívala, že žádná z obou velkých stran nedokáže hospodářské problémy nových spolkových zemí účinně řešit, po zkušenosti s Kohlovou politikou však o něco víc důvěřovali vládní SPD.

6.3 Jiní voliči, jiná strategie

Rostoucí počet nerozhodnutých voličů přiměl strany ke změně předvolební strategie: volební kampaně je sice v poslední době celkově delší, největší důraz je ale kladen na její závěrečnou fázi, tedy na období těsně před volbami. Volební kampaně 2002 pokračovala amerikanizace, resp. personalizace a medializace volebního boje. Poprvé v historii německé stranické soutěže se volební lídři dvou největších stran utkali

v televizním duelu, a to dokonce dvakrát. SPD navíc vsadila na popularitu kancléře a vicekancléře, deklarovala před volbami připravenost obnovit koaliční spolupráci se Zelenými, na předvolebních plakátech se pak Gerhard Schröder a Joschka Fischer objevili bok po boku. Předvolební politickou agendu zvrátily nečekané události - zejména srpnové katastrofální povodně ve východním Německu. Schröderovi se podařilo získat si přízeň voličů i v další žhavé otázce, a sice v otázce případné účasti německých vojáků na válce v Iráku. Unionistická kampaň selhala na neschopnosti flexibilně a hlavně jednotně reagovat na nová témata.

6.4 Hodnocení výsledků voleb 2002 z hlediska stranické soutěže

Volby vyhrála SPD o pouhých 6 027 hlasů. Obnovení vládní koalice tak bylo možné především díky skvělému výsledku Zelených. Nově byla země pro volby 2002 rozdělena na 299 jednomandátových obvodů, počet mandátů v Bundestagu (bez převislých mandátů) se tedy snížil z 656 na 598. Záměr zmenšit od 15. funkčního období počet křesel v Bundestagu byl odsouhlasen již v polovině roku 1995, za tímto účelem zřízená komise nakonec vypracovala návrh nových hranic jednomandátových obvodů s co nejpodobnějším počtem voličů (odchylka od průměrného počtu voličů by neměla v žádném obvodě přesahovat hranici 25 %). Návrh komise byl Bundestagem v dubnu 1998 schválen. (Korte 2000:46-47) Zmenšením počtu jednomandátových obvodů se dosáhlo i snížení pravděpodobnosti vzniku převislých mandátů, zejména v nových spolkových zemích. Po volbách 2002 se Bundestag na základě této reformy rozrostl jen o 5 křesel (oproti 16 převislým mandátům v roce 1994, či 13 ve volbách 1998).

Tabulka č.14: Výsledky voleb z 22.9.2002 (v procentech)

	vol.účasť	CDU/CSU	SPD	FDP	B90/Zel.	PDS	Ost.
celkem	80,6	38,5	38,5	7,4	8,6	4,0	3,0
<i>Východ</i>	73,1	28,3	39,7	6,4	4,7	16,9	4,0
<i>Západ</i>	79,7	40,8	38,3	7,6	9,4	1,1	2,8

Zdroj: podle Niedermayer 2003:16 a Hartenstein/Müller-Hilmer 2002:19

K těsnému vítězství dopomohly SPD především zisky v nových spolkových zemích. Celkově si SPD ve východním Německu připsala o 4,6 % více než v předchozích volbách. Přírodní katastrofa zatlačila v poslední fázi volebního boje hospodářské otázky do pozadí, na významu získala ekologie, solidarita a v důsledku mezinárodněpolitické

situace i mírová politika. „Schröder v holínkách“ dokázal využít výhodné pozice exekutivy a jednat. V krizových situacích mají občané obvykle tendenci postavit se za svou vládu a ta je v případě povodní neklamala. I otázku možné války v Iráku prožívali východoněmečtí voliči velmi emociálně, Schröderův odmítavý postoj přinesl sociální demokracii další body. PDS ztratila na Východě svého mediálního vůdce Gregora Gysiho, mnoho nespokojených a nejistých levicových voličů tak raději dalo svůj hlas vládní SPD.

Na Východě zaznamenala SPD svůj doposud nejlepší výsledek a CDU porazila o téměř jedenáct a půl procenta. Rozdíly ve výsledcích mezi Východem a Západem se potvrdily i tentokrát, zatímco SPD na Západě oproti minulým volbám ztratila 4 % hlasů, na Východě si naopak v porovnání s rokem 1998 polepšila o 4,7 % hlasů. CDU sice přibyli voliči v obou částech Německa, ale ve starých spolkových zemích činil nárůst oproti posledním volbám 3,8 %, kdežto na území nových spolkových oslovila CDU jen o jedno procento více voličů než v roce 1998. (Roth/Jung 2002:9) Tradiční jsou i rozdíly mezi zisky a ztrátami obou velkých stran na ose Sever-Jih, tentokrát umocněné zisky unionistických stran, resp. CSU, v Bavorsku. V podstatě bylo v těchto volbách pravidlem, že čím více na jih, tím větší byly ztráty SPD a tím větší byly zisky CDU/CSU. Kandidatura Edmunda Stoibera na post spolkového kancléře mobilizovala voliče Křesťansko-sociální unie, kteří dopomohli své straně vylepšit poslední zisk o 10,9 % hlasů. Zároveň vzrostla v Bavorsku i volební účast. (Hartenstein/Müller-Hilmer 2002:19)

Zlepšení o téměř dvě procenta hlasů zaznamenali nečekaně vládní Zelení. Po sérii neúspěchů v zemských volbách, která trvala skoro celé funkční období, dokázalo B90/Die Grünen profitovat z oživení ekologických témat v důsledku srpnových povodní na území nových spolkových zemí, mírových témat v souvislosti s Irákem a především z popularity svého hlavního kandidáta Joschky Fischera. Tentokrát již Zelení nezaváhali a svou volební kampaň zacílili právě a výhradně na něj. Jejich kampaň probíhala pod heslem „Druhý hlas je hlas pro Joschku“⁸⁸. (Poguntke 2003:98) Za úspěchem Zelených stojí v neposlední řadě splitting, podpořený již zmiňovanými plakáty se Schröderem a Fischerem. Jedna třetina voličů, kteří dali svůj druhý hlas B90/Die Grünen, volila prvním hlasem kandidáta SPD a považuje se za přívržence sociálních demokratů. Jsou to racionální splitteři, kteří hlasovali pro setrvání současné rudo-zelené vládní koalice. Šlo o splitting v dosud nepoznané míře. (Roth/Jung 2002:13; Poguntke 2003:100)

⁸⁸ Opět těžko podobně důvtipně přeložitelná věta: „Zweitstimme ist Joschka-Stimme“.

S ambiciózními cíli začala volební kampaň postkomunistická PDS, pouhé překonání klauzule pro vstup do parlamentu (ať už 5% nebo alternativní klauzule tří přímých mandátů) by bylo jako volební cíl příliš málo. Jako by o vstupu do Bundestagu už nikdo nepochyboval, stanovila si PDS za hlavní cíl získat více jak šesti procent hlasů na spolkové úrovni, tedy minimálně čtvrtinu hlasů v nových spolkových zemích a dvě procenta v těch starých. Díky úspěchům na zemské úrovni chtěla PDS⁸⁹ posílit svou pozici v Bundesratu a stát se třetí nejvýznamnější stranou ve spolkovém stranickém systému a nejsilnější stranou na Východě. Po nominaci Edmunda Stoibera očekávali představitelé PDS, že volební boj bude hodně polarizovaný, střet táborů levice a pravice v nich vzbuzoval naději na vylepšení vlastních pozic a požadavek šesti procent hlasů byl sebevědomě navýšen na osm až devět procent doplněný o sedm přímých mandátů. (Neugebauer/Stöss 2003:132-134)

Skutečný výsledek voleb byl pochopitelně velkým zklamáním. Ztráta čtyř procent na Východě a žádný zisk na Západě ostře kontrastovaly se stanovenými metami. PDS nedokázala ani obhájit přímé mandáty ve východním Berlíně z minulých a předminulých voleb, místo čtyř (resp. tří) získala tentokrát pouze dva. Nepodařilo se jí tedy překonat ani jednu z klauzulí a do Bundestagu vyslala po volbách 2002 pouze dvě zástupkyně. V době povodní zcela pozbyla své image reprezentantky východních zájmů ve prospěch stran vládní koalice, z neúspěchu PDS těžila zejména SPD.

Podobně sebevědomou kampaň vedla i FDP. Hlavní strategií bylo vybudovat image nezávislé, soběstačné strany, bez níž nelze sestavit vládu. Plánem FDP bylo rozšířit řady svých voličů, stát se třetí velkou stranou (ve smyslu *Volkspartei*), a tím zásadně změnit mocenské poměry ve stranickém systému. Ve snaze oslovit především mladé voliče se FDP zaměřila na nová média, zároveň se prezentovala velmi nevázaně, jako strana, se kterou je legrace. Snad jen v tomto duchu lze chápat cíl „18“, tedy získat ve volbách 18 % hlasů. Ambiciózní cíl prezentoval předseda Westerwelle, mimochodem oficiální kandidát FDP na kancléře, například číslem 18 na podrážce svých bot, ve kterých přišel do oblíbené televizní debaty se Sabine Christiansen na ARD. (Vorländer 2003:114) Závěr volební kampaně se však nesl ve znamení Möllemannova skandálu. Möllemann, známý svou populistickou rétorikou, přijal do frakce FDP v zemském parlamentu Severního Porýní-Vestfálska bývalého člena Zelených Karsliho, proslulého

⁸⁹ Největší naděje si dělala PDS pochopitelně v Sasku-Anhaltsku, když předpokládala prohloubení tzv. Magdeburského modelu z tiché podpory na koaliční spolupráci. Propad SPD ale její naděje na vládní účast a zastoupení v Bundesratu pohřbil.

antisemitskými a protiizraelskými výroky. Na veřejnosti Möllemannova nabídka Karslimu vstoupit do FDP působila jako záměrná provokace s cílem oslovit i krajně pravicové voliče, čemuž nasvědčovala i pozdější vyhraněná konfrontace Möllemanna a představitele židovské obce Michela Friedmana. (Vorländer 2003:116) Důsledkem neschopnosti stranického vedení se od Möllemannových eskapád distancovat byl prudký pokles stranických preferencí až o jednu čtvrtinu.

Přes nesplnění vlastních, více méně nereálných, cílů je nutno konstatovat, že si FDP ve volbách 2002 polepšila oproti roku 1998 o 1,2 procenta hlasů. Na Východě dokázala svůj podíl takřka zdvojnásobit a poprvé od výjimečných prvních celoněmeckých voleb 1990 překonat pěti procentní klauzuli i na území nových spolkových zemí. „Úctyhodným může být tento výsledek FDP nazván především proto, že FDP šla do voleb bez vyjádření případné koalice.“ (Vorländer 2003:119) Rozdíl prvních a druhých hlasů činil pouhých 1,6 % ve prospěch druhých hlasů, pro kandidáty FDP v jednomandátových obvodech hlasovalo 5,8 % voličů. FDP sice skončila ve volbách čtvrtá, což při těsném volebním výsledku znamenalo setrvání v opozici, zisk 7,4 % hlasů je pro ni ale o to cennější, že splitting v něm nehrál téměř žádnou roli.

6.5 Struktura voličů v dimenzi Východ-Západ

Co se týče voličského chování sociálních skupin, nepřinesly volby 2002 žádné zásadní zvraty. SPD lehce ztratila u dělníků, protože právě dělníci jsou, nebo se cítí být nejvíce postiženi situací na trhu práce. Dělníci nespokojení s vládním působením SPD se pak zařadili většinou mezi nevoliče. CDU nedokázala znovu získat zpět starší ženy, o které přišla při předchozích volbách ve prospěch SPD. U Zelených došlo k dalšímu zestárnutí průměrného voliče, zatímco průměrný volič FDP omládl. PDS zaznamenala největší ztráty mezi voliči středního věku, kteří v těchto volbách dali v naprosté většině přednost Schröderově SPD. (Roth/Jung 2002:15) Stále platí, že východoněmečtí voliči vykazují nízkou míru identifikace se stranami a jsou tak flexibilnější ve svém rozhodnutí, komu odevzdat hlas. Naopak pokles podílu zisku „ostatních“ stran oproti volbám 1998 na polovinu potvrdil stabilitu etablovaných stran a psychologický dopad uzavírací klauzule na východoněmecké voliče. Hlavní rozdíl mezi voliči na Západě a na Východě představují jejich základní hodnotové orientace. Vlivem socializace v komunistickém režimu SED jsou ve svých postojích východní Němci levicovější. (Arzheimer/Falter 2002:35)

Upřednostňování sociální rovnosti před svobodou a silnější sociální cítění vůbec sice vytváří potenciálně výhodné podmínky pro podporu sociální demokracie, přesto ani při hodnocení výsledku voleb 2002 nelze opomíjet regionální sílu PDS a vysokou fluktuaci východoněmeckých voličů. Volby 2002 byly jasným důkazem, že flexibilita nových spolkových občanů je pro konečný výsledek voleb rozhodující.

7. Strany extrémní pravice

Přestože se tato práce zabývá pouze parlamentními stranami v Německu, je třeba pro tentokrát udělat výjimku. Fenomén extrémní pravice nelze opomenout, i když doposud žádná z jeho zástupkyň nedokázala překročit ve volbách do Bundestagu pětiprocentní hranici. Jinak je tomu však na zemské úrovni. Jaké jsou šance extrémní pravice proniknout do spolkového stranického systému? Zejména touto otázkou je motivována následující kapitola.

7.1 Tři vlny pravicového extremismu

Po druhé světové válce zaznamenalo (západní) Německo zatím celkem tři vlny pravicového extremismu. První vlna se váže k době těsně po pádu Hitlerova režimu, resp. po založení Spolkové republiky. Kromě vstupu řady krajně pravicových uskupení do prvního Bundestagu po volbách 1949 zahrnuje i četné úspěchy těchto subjektů v zemských volbách, které lze datovat až do roku 1955. Přízeň si tato uskupení získávala především mezi bývalými příslušníky nacistického režimu, kteří se odmítali smířit s pádem Třetí říše.

Druhá vlna pravicového extremismu spadá do poloviny 60.let. V roce 1964 založená Národnědemokratická strana Německa (*Nationaldemokratische Partei Deutschlands* - NPD) dokázala v sedmi z osmi zemských voleb mezi lety 1966 a 1968 překonat pětiprocentní klauzuli a vstoupit do zemských parlamentů. Ve spolkových parlamentních volbách jí parlamentní účast unikla relativně těsně, když získala 4,3 % hlasů. Příčiny celkového nárůstu mimoparlamentní opozice v této době lze spatřovat hlavně v hospodářské stagnaci, následně i ve vytvoření tzv. Velké koalice⁹⁰ SPD-CDU/CSU, konec druhé vlny je pak datován právě rozpuštěním Velké koalice a opětovným hospodářským růstem počátku 70.let. (Klein/Falter 1996:288)

Koncem 80.let zaznamenalo Německo třetí vlnu pravicového extremismu, která trvá až dodnes. Po úspěších Republikánů (REP) a Německé unie lidu (*Deutsche Volksunion* - DVU) v zemských volbách 1989, přinesly mezinárodněpolitické události další „vodu na mlýn“ krajně pravicové ideologie. Sjednocení Německa navíc otevřelo extrémní pravici nové pole působnosti v podobě pěti nových spolkových zemí. Podívejme se nejprve na stručnou charakteristiku jednotlivých stran, které do této vlny

⁹⁰ Tradičně se v Německu pro koalici dvou největších stran používá termín Velká koalice, velké písmeno na začátku je nutné zachovat i při přepisu do češtiny, aby nedocházelo k záměně s politologickým termínem velká koalice. Z hlediska teorie koalic se totiž o velkou koalici nejedná.

spadají, a poté na případné rozdíly v jejich působení ve starých spolkových zemích a v zemích nových a na příčiny jejich rostoucí podpory.

7.2 Národnědemokratická strana Německa (NPD)

Nejstarší úspěšnou extrémně pravicovou stranou je NPD, jejíž založení spadá ještě do druhé vlny. Po dlouholetém útlumu však v druhé polovině 90.let „vstala z mrtvých“. Po neúspěšném pokusu profilovat se jako konzervativní pravicová strana s populistickou rétorikou a konkurovat tak Republikánům se NPD ocitla v hluboké krizi, která se zdála být jejím koncem. Pod vedením nového předsedy Udo Voigta, bývalého důstojníka Bundeswehru a vystudovaného politologa, však získala novou orientaci, která značně zvýšila mobilizační potenciál strany. Voigt zacílil stranickou rétoriku na území bývalé NDR a otevřel stranu spolupráci s neonacistickými spolky a s přívrženci hnutí Skinheads. Strana tedy nastoupila cestu dvojí strategie – na jedné straně se dále prezentovala jako politická strana usilující o podíl na moci účastí ve volbách (a následně v parlamentech), na druhé straně právě spoluprací s mladými neonacisty přenesla své působení i „na ulici“, aby zdůraznila svou roli systémové opozice. (Jaschke 1999:147)

Počet členů NPD vzrostl od roku 1996 do roku 1998 téměř dvojnásobně, z původních 3500 na 6000, přičemž drtivá většina nových členů pochází z nových spolkových zemí. (Pfahl-Traughber 2000:6) Nejsilnější pozici má NPD v Sasku, Durynsku a Braniborsku. Nová orientace přinesla i ideologické změny, zostril se odmítavý postoj k ústavnímu zřízení Spolkové republiky, rétorika strany byla doplněna⁹¹ o „směs NDR-Nostalgie, nacionalismu, rasismu a odkazu na nacionálně-socialistickou sociální politiku“. (Jaschke 1999:147) Než s ostatními stranami krajně pravicového spektra má NPD více styčných bodů s postkomunistickou PDS.

7.3 Republikáni (REP)

Druhou nejstarší krajně pravicovou stranou jsou Republikáni, kteří vznikli v roce 1983 odštěpením od CSU. I proto je její pozice odlišná, na počátku 90.let měla potenciál stát se nejuspěšnější krajně pravicovou stranou právě díky svému původu. Tím, že nevznikla z extrémně pravicového „podhoubí“, nebyla ze začátku stigmatizována nálepkou „extremistická“, pozitivně v tomto ohledu působil i odpor strany samotné ke spolupráci s neonacistickými a extremistickými hnutími. Mediálně zdatný předseda Franz Schönhuber se snažil Republikánům vtisknout image populistické pravicové strany a

svězt se na vlně evropského pravicového populismu, po boku rakouské FPÖ, italské Legy Nord či Vlámského bloku. Ve straně se však začaly angažovat i osobnosti známé z předchozího působení v NPD nebo DVU a stigma extremismu se Republikánům nevyhnulo.

Programatika Republikánů záměrně neposkytuje téměř žádné argumenty případnému nařčení z protiústavnosti a pravicového extremismu. Možné extremistické postoje jsou cíleně maskovány na první pohled zcela seriózními konzervativními názory. Ve straně však neustále probíhá boj mezi nacionálně-konzervativním křídlem a extremistickým křídlem, které usiluje o otevření se spolupráci zejména s DVU. I pod vedením zástupce konzervativců, Rolfa Schlierera, podepsali Republikáni pod existenčním tlakem v roce 1999 dohodu s DVU o vzájemném nekonkurování si při nadcházejících zemských volbách v Hesensku a Brémách. (Jaschke 1999:152-153)

7.4 Německá unie lidu (DVU)

DVU vznikla v roce 1987 jako politická strana přeměnou z původního stejnojmenného spolku založeného mnichovským nakladatelem Gerhardem Freyem. Frey je hlavním ideologem, poslední, resp. jedinou rozhodovací instancí, předsedou a v podstatě jedinou mediálně známou osobností strany. DVU vykazuje největší organizační slabost ze všech tří doposud zmiňovaných stran, i proto jsou její kampaně vedeny netradičním, finančně náročným způsobem: rozesíláním letáků a vylepováním plakátů. Naopak předvolební mítinky, či jakékoli jiné představování kandidátů veřejnosti se nekoná. Pochybnosti o demokratičnosti stranického zřízení nemohou zvrátit ani občasná setkání příznivců strany, ani její internetové forum.

Národní noviny (*National-Zeitung*) a různé publikace vydávané Freyovým nakladatelstvím našly odbytí především v kruzích bývalých frontových vojáků a funkcionářů a příznivců NSDAP. Hlavním tématem zmiňovaných produktů Freyova nakladatelství byl historický revisionismus, opěvování dobrých stránek nacistického režimu a úspěchů Wehrmachtu, kritika postupu Spojenců a německých úřadů proti válečným „viníkům“. V kontrastu k tomu stojí program strany, který za populistickými hesly ze strategických důvodů skrývá skutečnou podstatu stranické ideologie. (Jaschke 1999:148-149) V porovnání s Republikány však DVU využívá podstatně ostřejší

⁹¹ Vyjádřeno například pod hesly: „My zvládneme práci – Bonn nezvládne nic“, nebo „Práce nejprve pro Němce“. (Jaschke 1999:147)

antisystémová a rasistická hesla, což jí získávalo podporu ve východoněmeckých extremistických kruzích. (Pfahl-Traugber 2000:5)

Exkurs: Model změny stranického systému

Za jakých podmínek může strana úspěšně proniknout do etablovaného stranického systému? V kontextu vlny pravicového populismu v Evropě se touto otázkou začali političtí vědci znovu intenzivně zabývat. Tento exkurs chce přiblížit model faktorů ovlivňujících pravděpodobnost změny stranického systému, vytvořený německým politologem Frankem Deckerem. (Decker 2004:200-210) Posuzujeme-li stranickou soutěž z hlediska teorie poptávky – nabídky, bude na straně poptávky struktura společenských štěpení a na straně nabídky institucionálně-politická struktura moci (politický systém, volební systém, podoba stranické soutěže) a okamžité faktory (struktura příležitostí a faktory ovlivňující jednání nového aktéra).

Změna struktury společenských štěpení sama o sobě neimplikuje změnu stranického systému, nově vzniklé konflikty získají na politické relevanci teprve tehdy, dokáží-li dostatečně mobilizovat určité společenské skupiny, které je reprezentují. Jejich prosazení se pak odvíjí od možností, které skýtá struktura na straně nabídky.

1. Institucionálně-politická struktura moci zahrnuje:

- 1.1. *Politický systém*, tedy typ režimu (pochopitelně se musí jednat o demokratický režim, pro nedemokratický režim tento model nemá smysl).
- 1.2. *Volební systém*, zejména technické faktory usnadňující nebo naopak ztěžující vstup nových stran (uzavírací klauzule, míra proporcionality).
- 1.3. *Podoba stranické soutěže*, čím uzavřenější stranická soutěž je, tím složitější je pro nového aktéra do ní proniknout (tento faktor velmi úzce souvisí i s dvěma výše jmenovanými faktory).

2. Mezi okamžité faktory patří:

2.1 *Struktura příležitostí:*

- 2.1.1 Vládní konstelace – výhodná je z pozice nového aktéra situace, kdy se velké strany levice a pravice sobě programově velmi blíží, nebo spolu dokonce vytvoří vládní koalici, případně pokud dlouhodobě nedochází k alternaci moci (př. Velká koalice v Německu, či v Rakousku).

- 2.1.2 Strategické schopnosti etablovaných stran - tedy jejich schopnost flexibilně reagovat na změny na straně poptávky a zaplnit co největší část politického spektra, čímž zabrání vzniku „vakua“.
- 2.1.3 Veřejné okolí - nejen ochota veřejnosti akceptovat nového aktéra na politické scéně během volebního aktu, ale i reakce širší politické veřejnosti, přístup k médiím, historie a tradice (existence historicky podmíněných pozitivních či negativních předsudků).

2.2 Faktory ovlivňující jednání:

- 2.2.1 Stranické vedení - existence charismatického vůdce.
- 2.2.2 Atraktivita pro voliče - tematizace nových problémů, nebo odlišná, voličsky atraktivní artikulace starých témat.
- 2.2.3 Organizace - dostatečné zázemí a organizační soudržnost strany.
- 2.2.4 Reakce konkurence - reakce etablovaných stran na nového aktéra (přijetí nebo naopak jeho izolace) ovlivňují dlouhodobější setrvání nového aktéra na politické scéně.

Ke změně stranického systému ve prospěch nového aktéra tedy dojde, je-li stranická soutěž otevřená, nahrává-li struktura příležitostí vzniku nové strany a pokud jí nový aktér dokáže plně využít, tj. oslovit dostatečný počet voličů a dlouhodobě si je udržet.

7.5 Schill-Partei

Nejmladší stranou, která v poslední době rozvířila kruhy německého stranického systému, je v roce 2000 založená Strana státoprávní ofenzívy („*Partei Rechtsstaatlicher Offensive*“), známěji Schill-Partei⁹². Strana bývalého hamburského soudce Ronalda Schilla se postarala hned krátce po svém vzniku o volební senzaci, její hvězda však zhasla skoro stejně rychle jako se objevila. Onou volební senzací byl zisk 19,4 procent v hamburských zemských volbách 2001 a následné vytvoření vládní koalice s CDU a FDP. Ronald Schill těžil zejména ze své vlastní popularity, navíc jako soudce působil věrohodně on i jeho hlavní volební slib snížit kriminalitu ve městě na polovinu. Dubnové

⁹² Schillova strana není první populistickou stranou, která v Hamburku uspěla, ve volbách 1993 kandidovala strana založená bývalými členy CDU, nespokojenými se systémem sestavování kandidátních listin, STATT-Partei (tedy MÍSTO-Strana, velká písmena mají zdůraznit odpor k tradiční stranické politice a odlišný charakter této „strany nestrany“). STATT-Partei hned při své volební premiéře získala 5,3% hlasů a vstoupila do koaliční vlády s SPD. Její úspěch vedl k zakládání nových zemských organizací, neexistence

volby 2002 v Sasku-Anhaltsku už podobný úspěch nepřinesly a strana s 4,5 procenty propadla, přesto se členská základna i proti vůli předsedy Schilla usnesla na kandidatuře v následujících volbách do Bundestagu. Ronald Schill nakonec akceptoval rozhodnutí sjezdu a stal se přece jen lídrem strany pro spolkové parlamentní volby 2002⁹³.

Podle očekávání skončila spolková kandidatura Schill-Partei katastrofální prohrou. Celkový podíl hlasů pro „Ronalda Schilla a spol.“ činil pouhých 0,8 %, nejvíce voličů pro ni hlasovalo v domovském Hamburku (4,2 %), v žádné jiné spolkové zemi nepřekročil její zisk hranici dvou procent. Strana Ronalda Schilla kandidovala ve volbách jako strana jednoho muže a jednoho tématu, což je pro volby do Bundestagu žalostně málo. Přestože před volbami odsouhlasila 11 bodový program, projevil se na volební kampani obrovské organizační, finanční i personální nedostatky, v boji proti obnovení rudo-zelené koalice nemohla nijak počítat s podporou svých zemských spolupracovníků CDU a FDP. Schillova strana jako jediná vykazovala jasné znaky pravicového populismu, nikoli extremismu, navzdory tomu byly šance na její celospolkové působení už od počátku mizivé. (Jesse 2003a:161-165) Navíc se hamburská vládní koalice potýkala s neustálými aférami zástupců Schill-Partei, včetně samotného předsedy, který byl dokonce na konci roku 2003 předsednictvem ze své vlastní strany vyloučen. Schillovu vyloučení z Schill-Partei předcházelo jeho vyloučení z vlády starostou von Beustem (CDU) a následné rozvázání koaliční dohody, jenž vedlo k vypsání předčasných voleb. V těchto volbách z 29. února 2004 získala CDU 47,2% hlasů, a nadpoloviční většinu křesel v zastupitelstvu, Schill-Partei naopak se ziskem 3,1 % zcela propadla a ještě tentýž večer oznámil Ronald B. Schill své odhodlání emigrovat z Německa, pravděpodobně do Jižní Ameriky. (Horst 2004: 262) Hamburk svým odlišným charakterem městského státu vytváří příznivé podmínky pro úspěch podobných pravicově populistických stran, jejich vlastní organizační nedostatky však doposud bránily dlouhodobějšímu působení a možnosti stabilizovat se na zemské úrovni, případně rozšířit své působení na spolkovou úroveň.

programu a mocenský boj mezi jednotlivými organizacemi se postaraly o rychlý zánik strany. (von Alemann 2003a: 203-204)

⁹³ Během volební kampaně se Schill postaral o skandál, když během parlamentní debaty v Bundestagu o katastrofálních povodních ve východním Německu využil svou řeč (jako představitel hamburské vlády a člen Bundesratu) ke xenofóbním výpadům, načež byl viceprezidentkou Bundestagu z debaty vyloučen. (Horst 2004:255)

7.6 Krajiní pravice v kontextu stranického systému

Porovnáme-li volební zisky tří největších krajině pravicových stran v období od roku 1990 až po současnost, zjistíme, že zatímco těsně po sjednocení zaznamenali Republikáni dílčí úspěchy v nových spolkových zemích a především DVU hlavně na území bývalé Spolkové republiky, postupně se i společně se silící NPD tento poměr otočil. Příčinou je zejména otevřenost NPD a DVU ke spolupráci s mládežnickými neonacistickými spolky a se Skinheads. Po sjednocení vzrostl i podíl rasově motivovaných násilných činů ze 178 v roce 1990 na dosavadní maximum 1 485 z roku 1992 (nepokoje v Rostocku a Hoyerswerdě), poté nastal opět pokles a situace se stabilizovala zhruba na úrovni 700. (Pfahl-Traugher 2000:11) Rok 2000 znamenal další nárůst a stabilizaci počtu násilných činů se znaky pravicového extremismu na hodnotě kolem 950-1000 za rok. (Edinger/Hallermann 2001:588) Podíl násilných aktů na 100 000 obyvatel je ve všech nových spolkových zemích výrazně vyšší než v těch starých (průměr v NBL je 2,4, kdežto v ABL 0,5). Může být pravicový extremismus důsledkem totalitního režimu SED? Tato otázka motivovala četné studie, zabývající se strukturou extrémně pravicové orientace voličů v nových spolkových zemích⁹⁴.

Historicky je odlišný postoj východních a západních Němců obecně k problematice pravicového extremismu podmíněn odlišným působením vítězných mocností 2.světové války na proces vyrovnání se s minulostí. Oproti Západu neprobíhala na Východě nikdy veřejná debata o důsledcích nacistického režimu, existoval jen oficiální diskurs diktovaný z Moskvy. V komunistické ideologii bylo imperialistické Západní Německo nástupcem Hitlerova režimu a sloužilo jako prostředek k negativní identifikaci NDR. Později přišla komunistická propaganda i s konceptem dvojí německé národnosti, která definitivně odlišila ten dobrý „socialistický národ“ východních Němců od válečných zločinců ze Západu. Diktatura SED však vykazovala mnoho styčných bodů s nacistickou diktaturou, což je dáno zejména nedemokratickým charakterem obou zřízení. Obě se opírala o propracovanou ideologii, jež sloužila jako jakési státní náboženství, podobná je i kolektivistická organizace života veřejnosti a nacionalismus⁹⁵. (Poutrus/Behrends/Kuck 2000:16-19) Socializace v NDR vytvořila větší potenciál pro

⁹⁴ Např. Poutrus/Behrends/Kuck 2000; Pfahl-Traugher 2000; Falter/Jaschke/Winkler 1996.

⁹⁵ I když je komunistická ideologie nositelem myšlenky internacionalismu, byla reálně spolupráce mezi „spřátelenými zeměmi“ vedena v nacionalistickém duchu. Například cizinci, kteří přišli do NDR jako tzv.smluvní dělníci zejména z Vietnamu, Mosambiku či Kuby a jiných zemí komunistického bloku, žili odděleně ve speciálních ubytovnách a kromě pracoviště se s Němci nestýkali. Případné sňatky mezi Němkou/Němcem a některým z těchto dělníků/dělnic byly úřady povolovány jen zřídka, většinou byl smluvní dělník předčasně vrácen zpět do vlasti. (Poutrus/Behrends/Kuck 2000:20)

akceptaci extrémně pravicových myšlenek, který je na Západě díky výrazné stigmatizaci pravicového extremismu takřka nulový. Živnou půdou pro extrémní pravici ale přinesl až proces sjednocení a dopady transformace.

Rostoucí popularita NPD na Východě a opětovný nárůst násilných činů s rasistickým či antisemitským podtextem byl na spolkové úrovni automaticky kauzálně spojován a vedl spolkovou vládu, později i Bundestag a Bundesrat k podání návrhu na zrušení NPD ke Spolkovému Ústavnímu soudu, jemuž tato kompetence podle Základního zákona přísluší⁹⁶. Debata o podání návrhu na zrušení NPD není nová, objevila se už v roce 1968 v souvislosti s jejími úspěchy v zemských volbách těsně po jejím vzniku, tehdy se ale zástupci velkých stran rozhodli porazit NPD na politickém poli. (Jesse 2001b:687) Všechny tři návrhy na zrušení NPD podané v roce 2001 byly neúspěšné, Spolkový Ústavní soud rozhodl v březnu 2003 o zastavení procesního řízení v této věci „pro neodstranitelné překážky“⁹⁷. Nešlo tedy ani o posvěcení činnosti NPD ani o její zakázání. Po přestání hrozícího zákazu v roce 2003 přinesl rok 2004 NPD volební úspěch v Sasku. V zemských volbách z 19.září 2004 ztratila CDU v Sasku poprvé od sjednocení ziskem 41,1% hlasů nadpoloviční většinu. Do parlamentu se dostalo celkem šest stran, vedle CDU, PDS (23,6%) a SPD (9,8%) ještě Bündnis 90/Grüne (5,1%), FDP (5,9%) a NPD s rekordním ziskem 9,2% druhých hlasů. Vládu po dlouhém vyjednávání sestavila CDU společně s SPD, obě strany disponovaly dohromady relativně pohodlnou většinou 68 mandátů (ze 124 poslanců). Kromě Saska vznikla koalice CDU a SPD z nových spolkových zemích ještě v Braniborsku, ani v jedné z těchto zemí však nemohla být nazvána koalicií Velkou, dodržíme-li německý úzus používání termínu Velká koalice pro vládní spojení dvou největších stran. Dohromady mají totiž CDU a SPD v těchto zemích jen těsnou většinu voličských hlasů (50,9% v Sasku, resp. 51,3% v Braniborsku)⁹⁸.

NPD zůstala podobně jako PDS v izolaci. Přestože oproti posledním zemským volbám vzrostl podíl jejích hlasů v Sasku téměř sedminásobně (z 1,4 na 9,2 %) a vykazuje v této zemi nebyvalou sociální zakořeněnost, jsou vyhlídky i této v současné

⁹⁶ Článek 21, odst.2 GG říká, že „Strany, které podle svých cílů nebo chování svých příslušníků usilují o narušení nebo odstranění svobodného demokratického zřízení nebo o ohrožení existence Spolkové republiky, jsou protiústavní. (...)“.

⁹⁷ Podrobněji se krachem žádostí o zákaz NPD zabývá ve své studii Eckhard Jesse (Jesse 2003b). Hlavním důvodem byla podle názoru některých ústavních soudců neslučitelnost využití sledování vnitrostranické činnosti, nasazením informátorů v jejím předsednictvu, s demokratickými hodnotami. Ani v tomto bodu však rozhodovací Senát nebyl zcela jednotný.

⁹⁸ V Sasku je dlouhodobě nejsilnější stranou CDU, za ní následuje PDS, SPD je se svými zisky kolem 10% spíše malou stranou, v Braniborsku je naopak nejsilnější SPD, v těsném závěsu za ní je PDS a CDU je až třetí.

době neúspěšnější krajně pravicové strany na spolkové parlamentní úspěchy jen malé. Obecně je hlavním důvodem neúspěchu krajní pravice v Německu její vlastní neschopnost plně využít svůj voličský potenciál, zejména kvůli roztržitosti a vnitřní nejednotě. Právě z pohledu organizačních schopností strany se NPD jeví do budoucna jako strana s největšími šancemi na trvalou parlamentní přítomnost (na zemské úrovni), což rozhodně není dobrá zpráva pro německou demokracii.

8. Předčasné volby 2005 – naznačují jejich výsledky budoucnost německého stranického systému?

Druhé funkční období rudo-zelené koalice se nakonec přineslo ještě větší výkyvy voličských nálad a větší změny na politické scéně. Počátek druhé rudo-zelené koalice na spolkové úrovni byl ve znamení amerického útoku na Irák a zhoršení jak německo-amerických vztahů, tak mezinárodní ekonomické situace. Gerhard Schröder byl opozicí obviňován, že jeho odmítavý postoj k „preventivnímu útoku“ USA na Irák uvrhne zemi do mezinárodněpolitické izolace, což v neposlední řadě bude mít dopad i na německou ekonomiku. Ani na druhý pokus se vládní koalici SPD a Zelených pod vedením kancléře Schrödera nepodařil nijak oslnivý nástup.(von Alemann 2003b:65) Důsledkem rostoucí kritiky vládní politiky byl prudký pokles preferencí SPD téměř okamžitě po volbách.

8.1 Slabost největší vládní strany při zemských volbách

Zemské volby v průběhu celého funkčního období neoblíbenost SPD jen dokazovaly. SPD jako nejsilnější strana na spolkové úrovni prohrála ve všech jedenácti zemských volbách, které se v období od parlamentních voleb 2002 do května 2005 konaly. Ve volbách v Braniborsku sice byla první, ztratila však více než 7 % hlasů. Prvním šokem byly zemské volby v Hesensku a v Dolním Sasku, kde sociální demokracie zaznamenala propad o více jak 10 procent hlasů a stala se opoziční stranou (resp.v Hesensku zůstala opoziční stranou i nadále). Ze slabosti vládní SPD v drtivé většině případů těžila CDU, výjimkou byly volby v nových spolkových zemích a v Brémách. Oproti předchozímu volebnímu období pak nedopadala nespokojenost voličů s vládní politikou na Zelené, kteří si téměř ve všech zemských volbách polepšili. Opětovný vstup do parlamentu v některé z nových spolkových zemí se jim přesto podařil pouze v Sasku. Neúspěchy SPD na zemské úrovni znemožnily obnovení některé z rudo-zelených zemských koalic, v důsledku čehož neměli Zelení po volbách v Severním Porýní-Vestfálsku již definitivně žádného zástupce v Bundesratu.

Zemské volby přinesly úspěchy i dalším dvěma malým stranám, tedy PDS a FDP. PDS díky četným ziskům obhájila a nadále upevnila svou pozici východoněmecké strany, v Durynsku, Braniborsku i v Sasku obsadila druhé místo. Nikde se jí ale nepodařilo dostat se do vlády a zůstala vládní stranou jen v Meklenbursku-Předním Pomořansku a v Berlíně. FDP si pohoršila pouze v Hamburku, kde byla do té doby vládní stranou, Šlesvicku-Holštýnsku a Severním Porýní-Vestfálsku. Významně posílila v Sasku, kde se

vrátila do zemského parlamentu, v pěti spolkových zemích i přes přírůstky hlasů pětiprocentní klauzuli nepřekonala.

Tabulka č.15: Výsledky zemských voleb od února 2003 do května 2005 (v porovnání s předchozími výsledky)⁹⁹

	CDU/CSU	SPD	PDS	B90/Grüne	FDP
Hesensko	48,8 (+5,4)	29,1 (-10,3)	-	10,1 (+2,9)	7,9 (+2,8)
Dolní Sasko	48,3 (+12,4)	33,4 (-14,5)	0,5 (-)	7,6 (+0,6)	8,1 (+3,2)
Brémy	29,9 (-7,2)	42,4 (-0,2)	1,7 (-1,2)	12,8 (+3,9)	4,2 (+1,7)
Bavorsko	60,7 (+7,8)	19,6 (-9,1)	-	7,7 (+2,0)	2,6 (+0,9)
Hamburk	47,2 (+21,0)	30,5 (-6,0)	-	12,3 (+3,7)	2,8 (-2,3)
Durynsko	43,0 (-8,0)	14,5 (-4,0)	26,1 (+4,8)	4,5 (+2,6)	3,6 (+2,5)
Sársko	47,5 (+2,0)	30,8 (-13,6)	2,3 (+1,5)	5,6 (+2,4)	5,2 (+2,6)
Braniborsko	19,4 (-7,2)	31,9 (-7,4)	28,0 (+4,7)	3,3 (+1,4)	3,6 (+1,7)
Sasko	41,1 (-15,8)	9,8 (-0,9)	23,6 (+1,4)	5,1 (+2,5)	5,9 (+4,8)
Šlesvicko-Holštýnsko	40,2 (+5,0)	38,7 (-4,4)	0,8 (-0,6)	6,2 (0,0)	6,6 (-1,0)
Severní Porýní-Vestfálsko	44,8 (+7,9)	37,1 (-5,7)	0,9 (-0,2)	6,2 (-0,9)	6,2 (-3,7)

Zdroj: podle Jesse 2005:603 a 606

8.2 Rostoucí význam rozložení sil v Bundesratu

Ztráty SPD v zemských volbách komplikovaly postavení vládní koalice v Bundesratu, kde většinu hlasů postupně získala opozice. Dobrá vzájemná spolupráce umožnila vytvoření černo-žluté koalice v opozici a posílení opozičního tlaku na vládu. Stav odlišných většin v Bundestagu a v Bundesratu působí jako významný konsensuální prvek. Své reformy jako byla Agenda 2010, či především reformní balíček ozdravné kůry pro pracovní trh známý jako „Hartz IV“ musela vláda konzultovat s opozicí. Je nutno dodat, že opozice splnila svůj slib nezablokovat úplně všechny vládní návrhy, které podléhají schválení v Bundesratu. Za účelem vyjednávání byl svoláván zprostředkovací výbor, na základě jehož usnesení docházelo ke korekcím vládních návrhů tak, aby Bundesratem prošly. Za celé 15.funkční období Bundestagu byly opoziční většinou v Bundesratu zablokovány pouze dva návrhy. (Jesse 2005:606-607) Výsledný kompromis se přesto často stával terčem kritiky CDU, což v případě Hartz IV platilo dvojnásob.

Gerhard Schröder neztrácel podporu jen u svých voličů, ale i v řadách SPD, což ho na jaře roku 2004 vedlo k poměrně nečekanému kroku odstoupit z vedení strany a nadále zastávat jen post spolkového kancléře. Novým předsedou byl zvolen Franz Müntefering, volební debakly SPD se tím však zastavit nepodařilo. Když byly na jaře

roku 2005 zveřejněny dopady reforem Hartz IV, tedy další nárůst nezaměstnanosti nad hrozivou hranici 5 miliónů nezaměstnaných, bylo jasné, že pozice vlády se po dalších zemských volbách nijak významně nezlepší. Volby se měly konat v posledních dvou zemích, kde vládla koalice SPD a Zelených, tedy ve Šlesvicku-Holštýnsku a v Severním Porýní-Vestfálsku. Jejich výsledky de facto rozhodovaly o další akceschopnosti spolkové vlády, pokud by totiž v obou zemích zvítězila opozice a sestavila vládu, získala by v Bundesratu rozhodující většinu a minimalizovala tak manévrovací prostor spolkové vlády. Dosavadní konsensuální styl politiky v Bundesratu se v období těsně před spolkovými parlamentními volbami jevil dost nepravděpodobný, ostatně byl by pro opozici nevýhodný. Únorové volby na severu Německa připravily vládní strany o většinu, výsledkem složitých povolebních jednání bylo vytvoření Velké koalice. Poslední nadějí SPD byla její dlouholetá bašta, průmyslová a nejlidnatější země ve Spolkové republice, kde SPD vládla nepřetržitě již od roku 1966, Severní Porýní-Vestfálsko. Výsledek zemských voleb z 22. května byl zdrcující, následná reakce obou hlav SPD však vzbudila ještě větší šok. Po zveřejnění předběžných volebních výsledků oznámil Gerhard Schröder své odhodlání docílit předčasných voleb. Z počátku nebylo jasné jak, neboť německá ústava po zkušenostech Výmarské republiky neumožňuje seberozpuštění parlamentu.

8.3 Cesta k předčasným volbám

Opozice Schröderovo gesto uvítala, malé strany včetně vládních Zelených se cítily být předčasnými volbami ohrožené. Nakonec se kancléř rozhodl vyvolat v Bundestagu hlasování o důvěře, bez jeho spojení s konkrétním návrhem zákona. Ve své poválečné historii zažilo Německo pouze čtyři hlasování o důvěře¹⁰⁰, z toho dvakrát vedlo toto hlasování k předčasným volbám. Dala by se tedy nazvat neúspěšnými hlasováními o důvěře, ve své podstatě se ale jednalo o hlasování úspěšná, neboť byla vyvolána záměrně za účelem vypsání nových voleb, ve kterých voliči stávajícího kancléře potvrdili. V roce 1972 byla jádrem sporů mezi vládní SPD a opoziční CDU Brandtova východní politika. Vyslovit nedůvěru kancléři Willymu Brandtovi se nepodařilo, opoziční kandidát Rainer Barzel nezískal nadpoloviční většinu hlasů¹⁰¹, Willy

⁹⁹ Tučně jsou vyznačeny země, v nichž po těchto volbách došlo ke změně vlády, tučně kurzívou pak země, kde došlo k výměně rudo-zelené koalice ve prospěch jiného koaličního formátu. Pořadí zemí v tabulce odpovídá pořadí konání voleb.

¹⁰⁰ 1972 za Willyho Brandta, 1982 za Helmuta Schmidta, tentýž rok znovu o vládě kancléře Kohla a naposledy v roce 2001 za Gerharda Schrödera.

¹⁰¹ Později vyšlo najevo, že za Barzelovým neúspěchem stála Stasi, když dva unionističtí poslanci za úplatu ve výši 50 000 DM hlasovali proti němu. Tím byla umožněna i následná ratifikace Východních smluv. (Jesse 2005:609)

Brandt přesto nechal svou vládu padnout, aby docílil předčasných voleb. Podle podobného scénáře, i když za jiných podmínek a s jinými aktéry, se odehrávalo i hlasování v roce 1982 za Helmuta Kohla. Helmut Kohl sice díky úspěšnému konstruktivnímu vótu nedůvěry vystřídal na postu kancléře sociálního demokrata Helmuta Schmidta, později však záměrně vyvolal neúspěšné hlasování o důvěře své osobě, aby svou kancléřskou pozici nechal potvrdit i voliči. „Smysl hlasování o důvěře, která by měla sloužit ke stabilizaci vlády, je obrácen ve svůj opak.“ (Jesse 2005:609)

1. července 2005 se konalo další hlasování důvěře Schröderově rudo-zelené vládě. Zatímco v roce 2001 ho Gerhard Schröder vyvolal, aby umravnil vládní poslance, jak SPD, tak Zelených, v otázce účasti německých vojáků na operaci v Afghánistánu, tentokrát chtěl prohrát. Pro vyslovení důvěry kancléři bylo celkem 151 poslanců, 296 hlasovalo proti a 148 se jich zdrželo hlasování, přičemž potřebná většina činila 301 hlas. Tím byla cesta k předčasným volbám otevřena, svým rozhodnutím ji mohl zvrátit už jen spolkový prezident Köhler, nebo poté Spolkový Ústavní soud. Horst Köhler své rozhodnutí dlouho odkládal a nakonec den před vypršením ústavní lhůty (22. července) v televizním projevu prohlásil Bundestag za rozpuštěný, své odůvodnění pak směřoval v duchu rozhodnutí Ústavního soudu k rozpuštění Bundestagu v roce 1983. Předčasné volby díky tomu podle očekávání neznemožnil ani Spolkový Ústavní soud. Termín jejich konání byl stanoven na 18. září.

8.4 Noví vyzyvatelé

Volební agendě tematicky dominovala v tomto ohledu „stálice“ nezaměstnanost, následovaná hospodářskou situací obecně. Otázku kandidatury na kancléře vyřešily obě velké strany poměrně rychle, o Schröderově obhajobě kancléřství si snad ani nikdo netroufl pochybovat, strany Unie se tentokrát téměř bez problémů dohodly na kandidatuře Angely Merkelové. Poprvé se o post spolkového kancléře ucházela žena, její vyhlídky na úspěch navíc vůbec nebyly zanedbatelné. V době vyslovení nedůvěry kancléři Schröderovi se preference CDU/CSU pohybovaly na úrovni 44 %, kdežto ochotu hlasovat pro SPD deklarovalo jen 27 % voličů, více než ze strany CDU byla SPD ohrožována nově vzniklým levicovým uskupením PDS/WASG, jehož preference dosahovaly až 11 %. (Der Spiegel Nr.26:38) Co se týče požadované vládní koalice, vyslovilo se v anketě konané 5.-7. července 43% dotázaných pro Velkou koalici, 18% voličů preferovalo černo-žlutou koalici, 10% se vyslovilo pro pokračování rudo-zelené

koalice a 8% dotázaných by rádo u moci vidělo samostatnou vládu CDU/CSU. (Der Spiegel Nr.28:50)

Volební alternativa Práce a sociální spravedlnost („*Wahlalternative Arbeit und soziale Gerechtigkeit*“ – WASG)¹⁰² byla založena teprve na začátku roku 2005 především z popudu odborářů z IG Metall. Vznikla sloučením původní bavorské Iniciativy Práce a sociální spravedlnost („*Initiative Arbeit und Soziale Gerechtigkeit*“) a hamburské Politicko-volební alternativy („*Wahlpolitische Alternative*“) marxistických ideologů. (FAZ 24.7.2005) Díky ideologickému vlivu hamburské skupiny se WASG v některých programových aspektech ocitá nalevo od PDS. Její připravenost spolupracovat s postkomunisty nabízela PDS půdu pro tolik potřebné, dosud neúspěšné, rozšíření na Západ. Šance takového uskupení vycítil i bývalý předseda SPD, Oskar Lafontaine. Krátce po Schröderově ohlášení předčasných voleb opustil sociální demokracii a nabídl své služby spojenectví PDS a WASG. (Jesse 2005:608) Pro společné kandidátky se WASG a PDS podařilo získat ještě několik bývalých tváří SPD nespokojených se Schröderovým konceptem Nové levice. Gregor Gysi na Východě a Oskar Lafontaine na Západě jako dvě hlavní postavy PDS/WASG budili obavy jak pravice, tak levice.

8.5 Nová volební spojenectví a výsledky voleb 2005

Pro volební spolupráci si WASG stanovila jako podmínku přejmenování PDS, postkomunisté proto svolali mimořádný sjezd strany, na němž necelých 75 procent delegátů odhlasovalo změnu názvu na Levicovou stranu („*Die Linkspartei*“, zkráceně „*Die Linke*“), povoleno bylo i používání zkratky PDS za novým názvem. Vzniklý kompromis, tedy staronový hybridní název, je pro postkomunisty více než typický. Část členů strany se totiž obává přílišného sblížení s WASG, které by PDS mohlo připravit o její východní identitu. Jelikož v Německu není povoleno spojování kandidátních listin, dohodly se obě strany, že kandidáti WASG budou zařazeni na listiny Levicové strany. Bylo zřejmé, že ani toto řešení není tak úplně „košer“ a v médiích se začalo spekulovat o možné napadnutelnosti volebního výsledku. (Der Spiegel Nr. 26:17) Přesto byly listiny Levicové strany, na kterých na Západě dominovali zástupci WASG, k volbám připuštěny.

Podobnou taktiku zvolila i extrémní pravice. Na kandidátky NPD byli pro volby 2005 zařazeni i členové DVU. Vzájemná spolupráce pod hlavičkou „Německá lidová fronta“ (*Deutsche Volksfront*) si kladla za cíl překonat pětiprocentní hranici a vstoupit do

¹⁰² Ve své první kandidatuře v zemských volbách získala v Severním Porýní-Vestfálsku 2,2% hlasů. (tamtéž:608)

parlamentu. Politický styl Lafontaine a Gysiho však část potenciálních voličů NPD přilákal na opačný konec stranického spektra. Levicový populismus se tak v německých podmínkách ukázal být nadějnější než pravicový. Předseda NPD Udo Voigt rozhořčeně poznamenal, že nové levicové spojenectví by se klidně mohlo připojit k němu a jeho přívržencům, „když už používá jejich argumenty“. (Der Spiegel Nr.28:60)

Průběh voleb zkomplikovala nečekaná událost, a sice smrt kandidátky NPD v obvodě č. 160 Drážďany I. Protože by se nestihlo natisknout nové kandidátní listiny včas, padlo rozhodnutí, že se v tomto obvodě budou volby konat až 2. října 2005. NPD na nešťastně uvolněné místo dosadila „matadora ultrapravice“, osmaosmdesátiletého Franze Schönhubera, dřívějšího předsedu Republikánů. (TÝDEN 39/2005:58) Téměř 220 tisíc oprávněných voličů ve zmiňovaném obvodě nakonec celkovými volebními výsledky nezamíchalo.

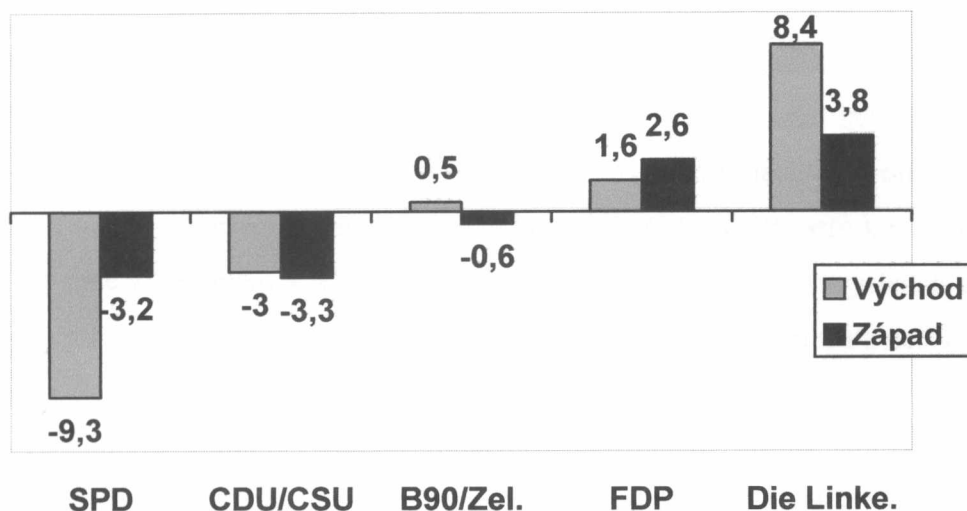
Tabulka č. 16: Konečné výsledky voleb z 18.září 2005

	vol.účast	CDU/CSU	SPD	FDP	B90/Zel.	Die Linke.	Ost.
celkem	77,7	35,2	34,2	9,8	8,1	8,7	3,8
<i>Východ</i>	74,3	25,3	30,4	8,0	5,2	25,3	5,7
<i>Západ</i>	78,5	37,5	35,1	10,2	8,8	4,9	3,4

Zdroj: podle <http://www.bundeswahlleiter.de/bundestagswahl2005>

Výsledek předčasných voleb byl nakonec nečekaně těsný, všechny povolební analýzy měly jednoho společného jmenovatele: „pat“. Ani černo-žlutá koalice, ani rudozelená koalice nezískaly potřebnou většinu hlasů. Zisk CDU/CSU pod hranicí 40 % nepředpovídal žádný předvolební průzkum, volební vítězství mělo pro strany Unie nezvykle hořkou příchut'. Faktickým vítězem voleb se totiž stala levice, SPD, Zelení a Levicová strana si dohromady připsali 51 procent hlasů. Výborný volební výsledek zaznamenala i liberální FDP, která vedla volební kampaň se stejným předsedou i stejným programem jako před třemi lety, ale o poznání seriózněji. Image vyrovnané pravicové strany s připraveností vytvořit vládní koalici s CDU/CSU jí dopomohla k četným ziskům právě na úkor křesťanských demokratů. Po Levicové straně zaznamenala FDP v porovnání s volbami 2002 největší přírůstek hlasů.

Graf č.3: Zisky a ztráty jednotlivých stran v porovnání s volbami 2002 z perspektivy Východ-Západ (v procentech)¹⁰³

Zdroj: zpracováno na základě dat z <http://www.bundeswahlleiter.de/bundestagswahl2005>

Obě velké strany utrpěly při těchto volbách ztráty. SPD pozbyla své voliče ve prospěch všech parlamentních stran, nejméně bývalých voličů SPD dalo v těchto volbách hlas Zeleným a FDP, zhruba půl milionu sociálně demokratických voličů se rozhodlo nevolit, o něco více jich přešlo k CDU/CSU, a téměř jeden milion voličů dal před SPD přednost Levicové straně. Z hlediska sociální struktury voličů se SPD musela smířit se ztrátou 7% v řadách svých kmenových voličů, tedy dělníků organizovaných v odborech, podíl nezaměstnaných mezi voliči SPD se ztenčil o osm procent. Naopak největší úspěchy v oblastech s vysokou nezaměstnaností (např. Braniborsko, Sasko-Anhaltsko, ale i Porúří) zaznamenala Levicová strana.

Strana, jejímž hlavním programem byl protest, nalákala přes dva miliony nových voličů (v porovnání s výsledky PDS ve volbách 2002). Kromě voličů jiných stran, hlavně již zmiňované SPD, ale i čtvrt milionu dřívějších voličů Zelených (především na Západě) a 300 tisíc voličů CDU, oslovila protestní pozice staronového subjektu i necelých půl milionu nevoličů. Ve všech sociálních skupinách podíl jejích příznivců vzrostl, nadprůměrně jsou mezi jejími voliči zastoupeni zejména nezaměstnaní, což je v porovnání s dosavadními volebními výsledky PDS významný posun. Struktura voličstva odpovídá protestní pozici strany, Levicová strana si totiž oproti PDS polepšila i mezi dělníky, silné zůstalo i zastoupení úředníků. (Der Spiegel Wahlsonderheft '05:62)

¹⁰³ Tedy území bývalé NDR včetně Východního Berlína a území staré Spolkové republiky se Západním Berlínem.

Stále větší procento voličů se rozhodovalo na poslední chvíli. Podíl nerozhodnutých mezi dotazovanými činil v červenci na spolkové úrovni 47%, v srpnu pak 48%, větší nerozhodnost tradičně vykazovali voliči východoněmečtí. V průzkumu prováděném v den voleb se 29% voličů přiznalo, že se rozhodlo až těsně před volbami (v roce 2002 to ještě bylo 17%). Nejvíce z nich se nakonec rozhodlo dát svůj hlas FDP. Značnou část voličů FDP tvořili stoupenci CDU/CSU, kteří nechtěli volit Angelu Merkelovou a jejího „ekonomického guru“ Kirchhofa¹⁰⁴. Zisky FDP ostře kontrastují se ztrátami Unie také v Bavorsku, CSU zaznamenala s 49,3% hlasů nejhorší výsledek ve své historii. Tam, kde CSU ztratila necelých deset procent hlasů, si FDP připsala nečekaných pět procent.

S minimálními ztrátami vyšli z nechtěných voleb Zelení, přesto jsou po volbách spíše po boku SPD a CDU/CSU na straně poražených. Pokračování rudo-zelené koalice nebylo možné a opoziční role a tedy i ztráta mediální prezence, přes různé aféry stále populárního, Joschky Fischera bude pro Zelené nejen v důsledku sílící Levicové strany těžkou zkouškou.

Podíl zisku „ostatních“ stran na spolkové úrovni narostl oproti předchozím volbám o necelé jedno procent, příčinou je nárůst zisku neparlamentních stran na Východě, kde si „ostatní“ strany připsaly 5,7 % hlasů. Největší část hlasů pro neparlamentní strany tvoří hlasy pro extrémní pravici, 3,6% východoněmeckých voličů dalo svůj hlas NPD, která tak ztrojnásobila svůj předchozí zisk. Dohromady s hlasy Republikánů (připomeňme, že kandidáti DVU byli zařazeni na kandidátní listiny NPD) hlasovala na Východě pro krajní pravici 4% voličů.

8.6 Sblížení západ- a východoněmeckých voličů?

Z hlediska stranického systému přinesly předčasné volby určité sblížení Východu a Západu. Zatímco doposud malé západní strany FDP a Zelení opět překročily pětiprocentní hranici i na území nových spolkových zemí, západoněmecký stranický systém se díky spojení PDS a WASG rozšířil o další stranu, která tam jen těsně nedosáhla na pětiprocentní klauzuli. Přetrvávají však významné disproporce mezi zisky jednotlivých stran v obou částech Spolkové republiky. Těžiště východoněmeckého stranického systému leží v levé části stranického spektra, díky SPD a Levicové straně

¹⁰⁴ Liberální ekonom Kirchhof neoslovoval ani ryze pravicové voliče, základní hodnoty německého sociálního tržního hospodářství jsou nedotknutelné i pro voliče CDU, konzervativní voliči navíc nechtěli dát svůj hlas bezdětné protestance. Východní původ A. Merkelové údajně nehrál roli (ani pozitivní na

(PDS). Ztráta 9 procent hlasů pro SPD naštěstí neznamenala ztrátu pozice nejsilnější strany na území nových spolkových zemí. Německý politolog Franz Walter v interview pro renomovaný týdeník Der Spiegel upozorňuje, že koncepce *Volkspartei* je pro SPD nadále neudržitelná, vzestupem Levicové strany je navíc sociální demokracie tlačena do středu stranického spektra a může se zejména na Východě stát nepostradatelným subjektem pro vytvoření vládní koalice (příkladem je Sasko po zemských volbách 2004). Snaha přiblížit se Levicové straně ideologickým posunem zpět doleva a oslovit co nejširší spektrum voličů nebude účinná. (Der Spiegel Nr.28:56) Navíc by tento posun de facto znamenal popření Schröderovy vládní koncepce.

8.7 Povolební vyjednávání a vznik Velké koalice

Již na počátku povolebních vyjednávání bylo zřejmé, že největší šanci na úspěch má tzv. Velká koalice. Podle průzkumů veřejného mínění preferovalo tuto variantu těsně před volbami i 36% voličů. (Der Spiegel Nr.37:36) Povolební vyjednávání byla ale vedena na všech úrovních, spekulovalo se možném vzniku „jamajské“ černo-žluto-zelené koalice, obě velké strany dávaly najevo, že Velká koalice je pro ně tím nejkrajnějším řešením. Počátkem října o vzniku Velké koalice pochyboval jen málokdo¹⁰⁵. Spory se však vedly o jméno budoucího německého kancléře. Gerhard Schröder si svým tvrdošíjným vystupováním vítěze voleb vysloužil kritiku médií, velký státník Schröder se najednou choval jako malý kluk, který odmítá akceptovat realitu. (Der Spiegel Nr.39:44) Otázka postu kancléře byla v Německu vždy otázkou vítěze voleb a vítězem voleb 2005 se stala CDU/CSU. Nakonec Schröder přece jen přijal svou prohru a oznámil svůj odchod z vysoké politiky, už nikdy by nemohl být jen ministrem nebo poslancem.

Koaliční vyjednávání nebyla snadná a provázely je personální otřesy. 10. listopadu oznámil Franz Müntefering svou resignaci na post předsedy SPD, nejasná byla otázka jeho účasti v nové spolkové vládě. Krátce po Münteferingově odstoupení se nároku na účast ve vládě nečekaně vzdal i Edmund Stoiber, s odůvodněním, že bez Münteferinga s SPD spolupracovat nechce. Spekulovalo se i o tom, že Stoiber požadoval pro své ministerstvo hospodářství nové kompetence na úkor ministerstva financí, když mu ale projekt „superministerstva“ neprošel, vrátil se raději z Berlína domů do Bavorska. Novým předsedou SPD byl 15.11. zvolen braniborský ministerský předseda Mathias

Východě, ani negativní na Západě), z četných povolebních reakcí však bylo patrné, že mnohý „Wessi“ se s představou Merkelové jako budoucí kancléřky smiřuje jen těžko.

¹⁰⁵ V případě krachu jednání mezi CDU/CSU a SPD už by připadaly v úvahu jen nové volby, které by ale patrně nevedly k odlišnému výsledku.

Platzeck. Platzeck už před svým zvolením odmítal Münteferingovu nabídku na účast ve spolkové vládě, vicekancléřem za SPD tedy nakonec zůstal sám „Münste“.

Koaliční smlouva byla zveřejněna ve stejný den, jako byl zvolen nový předseda SPD. Obě velké strany teď vedli „Ossis“. Angela Merkelová se navíc měla brzo stát novou spolkovou kancléřkou. Kancléřská volba připadla na 22.listopadu. Ze 611 poslanců hlasovalo 397 pro Angelu Merkelovou, 202 proti a 12 poslanců se zdrželo. V 614-členném¹⁰⁶ Bundestagu přitom Velká koalice disponuje 448 mandáty, zvážíme-li neúčast tří poslanců, muselo stejně minimálně 49 poslanců z „vlastních“ řad hlasovat v neprospěch Merkelové.

Německo má tedy po předčasných volbách 2005 opět Velkou koalici. Přestože na zemské úrovni není tento koaliční model žádnou raritou, na spolkové úrovni vládla Velká koalice CDU/CSU-SPD jen v letech 1966-1969. Rozdíl mezi tehdejší Velkou koalicí a tou dnešní je především v postoji obou stran, tehdy ji CDU/CSU i SPD opravdu chtěly. Jednání o možné spolupráci byla starší než samotná koalice, už v roce 1961 sondoval kancléř Adenauer, zda by SPD byla případné spolupráci nakloněna. Důvod byl prostý – unionistický koaliční partner FDP odmítl tehdy už 85letého Adenauera po dalších volbách podpořit jako kancléře. (Der Spiegel Wahlsonderheft '05:40-43) Adenauerův nástupce Ludwig Erhard sice vyhrál volby 1965, rok poté byl ale nucen odstoupit v důsledku hospodářské krize¹⁰⁷. Následně se CDU/CSU dohodla s SPD na vytvoření Velké koalice, která disponovala v Bundestagu více jak 90% mandátů. Velkou koalici tehdy rovněž vedla CDU s kancléřem Kiesingerem, vicekancléřem a ministrem zahraničí byl zvolen Willy Brandt (SPD). Vláda Velké koalice byla sice nepopulární a hojně kritizovaná, voliči neoblíbená, je to ale bezpochyby období, které zásadně ovlivnilo další společensko-politický vývoj v tehdejší Spolkové republice Německo (ať už z hlediska hospodářských reforem či nové koncepce německo-německých vztahů).

Velká koalice pod vedením Angely Merkelové se, jak již bylo řečeno, opírá o podporu celkem 448 poslanců, což za předpokladu jejich disciplinovanosti zaručuje necelých 73% hlasů. Relativně těsný volební výsledek ale stál Unii mnoho ústupků, post kancléře je vykoupen menším počtem unionistických ministrů ve vládě, SPD kromě toho

¹⁰⁶ Počet převislých mandátů dosáhl rekordního počtu 16, stejně jako po volbách 1994. 9 převislých mandátů připadlo SPD (1 v Hamburku, 3 v Braniborsku, 4 v Sasku-Anhaltsku, 1 v Sársku), zbylých 7 převislých mandátů získala CDU (4 v Sasku a 3 v Bádensku-Wirtenbersku). Posílení pozice třetí strany (tj. Levicové strany) eliminovalo příznivé účinky redukce počtu jednomandátových obvodů na pokles počtu převislých mandátů, které byly zaznamenány ve volbách 2002.

¹⁰⁷ To, že kancléř odstoupil (po vystoupení FDP z vládní koalice), protože jeho vláda nebyla schopna předložit vyrovnaný rozpočet, působí z dnešního pohledu skoro neuvěřitelně.

získala i většinu klíčových ministerstev (finance, práce a sociální věci, zahraničí, spravedlnost, zdravotnictví).

Tabulka č.17: Kabinet černo-rudé vládní koalice 2005

CDU		SPD	
A.Merkelová	kancléřka	F.Müntefering	min.práce a soc.věcí
T.de Maiziére	šéf kancléřského úřadu	P.Steinbrück	min.financí
F.Jung	min.obrany	S.Gabriel	min.životního prostředí
H.Seehofer	min.zeměděl.a ochr.spotřebitele	W.Tiefensee	min.dopravy a staveb
M.Glos	min.hospodářství a technologie	F.Steinmeier	min.zahraníčí
W.Schäuble	min.vnitřní	B.Zypriesová	min.spravedlnosti
A.Schavanová	min.školství a vědy	U.Schmidtová	min.zdravotnictví
U.von der Leyenová	min.rodiny, seniorů a mládeže	H.Wieczorek-Zeulová	min.pro rozvoj

Zdroj: podle <http://www.faz.net>

8.8 Jaká je budoucnost německého stranického systému?

Před sjednocením dosahoval index fragmentace tehdejšího západoněmeckého stranického systému hodnoty $F=0,65$, podle druhého ukazatele míry fragmentace stranického systému lze stanovit efektivní počet stran na $N=2,9^{108}$. Při prvních celoněmeckých volbách vzrostl index fragmentace na $F=0,68$, přiblížil se tedy hodnotám multipartismu (logicky vzrostl i efektivní počet stran na $N=3,1$). O něco vyšší hodnoty vykazovaly výsledky na Východě ($F=0,73; N=3,7$), což bylo podmíněno volebním ziskem PDS. Významnou změnu v podobě dalšího roztržštění stranického systému přinesly až volby 2005, spolkový index fragmentace dosáhl hodnoty $F=0,74$, na území nových spolkových zemí dokonce $F=0,77$, efektivní počet stran se přiblížil čtyřem (na Východě tuto hranici překročil, $N=4,4$). Všechny tyto výpočty jen dokazují to, co je vidět při samotném pohledu na německou stranickou scénu. Sjednocení změnilo charakter stranického systému zásadním způsobem. Nejde jen o vstup nové, východoněmecké strany na spolkovou úroveň, ale i o změny ve voličském chování a klesající mobilizační schopnosti obou *Volksparteien*.

Zda jsou výsledky předčasných voleb 2005 skutečně předobrazem dalšího vývoje stranické soutěže v Německu lze s jistotou potvrdit jen těžko. Pokud si Levicová strana dokáže udržet své voliče, bude v podmínkách Velké koalice jedinou skutečnou opozicí proti (řeceno slovy Oskara Lafontaine) „neoliberálnímu mainstreamu“. (Der Spiegel Nr.28:55) To by zvýšilo její šance na trvalejší úspěch, ovšem za předpokladu vnitřní

¹⁰⁸ Obě hodnoty jsou vypočítány na základě výsledků posledních parlamentních voleb před sjednocením, tedy voleb 1987.

soudržnosti. Slabinou nového levicového subjektu na spolkové politické scéně je jeho heterogenita, jejíž projevy na sebe nechaly dlouho čekat. Už krátce po volbách začala WASG zvažovat odtržení od postkomunistů, přitom ještě před volbami byla pro rok 2007 avizována fúze obou stran. Ani Die Linke.PDS není ze svého partnera příliš nadšena. Přestože byla ve volbách hlavním tahounem, z celkem 54 mandátů připadlo jen 23 jejím poslancům. Předsedou parlamentní frakce Levicové strany se stal Oskar Lafontaine, kterému za dané situace ještě více „narostl hřebínek“. Budoucnost postkomunistů na spolkové úrovni je tak i nadále nejistá.

Dalším dopadem na stranický systém, který s sebou sjednocení přineslo, je přesunutí těžiště na stranu levice. Poválečné Západní Německo bylo svou strukturou výhodné pro křesťanské demokraty, kteří toho také dokázali využít. Předpokládané strukturální výhody levice na území nových spolkových zemí se projeví později než se čekalo, netěží z nich však jen SPD, ale především i postkomunistická PDS, proti níž nedokázala SPD ani 15 let po sjednocení najít účinnou zbraň.

Závěr

Spolková republika Německo prodělala sjednocením řadu zásadních změn. Přistoupení pěti nových spolkových zemí, tedy území bývalé NDR, ke Spolkové republice 3. října 1990 se v neposlední řadě projevilo i na německé politické scéně. Dynamika nově se rodícího stranického systému po uvolnění režimu SED byla do značné míry potlačena dominantním vlivem západoněmeckých stran na formování stranické soutěže v období po pádu totalitního režimu před definitivním zánikem NDR.

Nově vzniklá občanská hnutí a nové politické strany, které se významně podílely na průběhu pokojné revoluce podzimu 1989, byla později zatlačena do pozadí právě příchodními západoněmeckými aktéry. Některá byla později integrována do organizačních struktur západoněmeckých stran na Východě, zbylá v drtivé většině ztratila na politické relevanci. Celoněmeckému sjednocení předcházelo oficiální sjednocení většiny východních „odnoží“ se západoněmeckými stranami. Sjednotily se východní a západní FDP, CDU i SPD. Jen Zelení se sjednocením se svými východními spojenci otáleli, plánované sjednocení s Bündnis 90 až po prvních celoněmeckých volbách se jim nakonec vymstilo. Zdálo se, že po prvních celoněmeckých volbách 1990 už nic nestojí cestě rozšíření tehdejšího západoněmeckého stranického systému na území pěti nových spolkových zemí.

Výsledky voleb do Bundestagu z prosince 1990 ukázaly, jak moc byla naivní představa politiků i mnohých politických vědců, že se dlouholeté násilné přerušení tradic dvěma nedemokratickými režimy po sobě na rozložení voličské podpory nijak zásadně nepodepíše a politické strany budou mít své bažty opět tam, kde je měly před rokem 1933. Sjednocení přineslo etablovaným politickým stranám nový začátek, dominantní roli ve stranickém systému sice dokázaly vybojovat i v nových spolkových zemích, musely však zcela od nuly začít budovat své vazby na jednotlivé voličské skupiny. Jinými slovy, západoněmecké strany musely nejprve ve východoněmecké společnosti zapustit kořeny. Podmínky byly pro ně zcela nové a voličský terén neprozkoumaný.

Východoněmecký volič nebyl nepopsaným listem papíru, do jeho politických názorů se promítala socializace v totalitním komunistickém režimu. Euforii ze znovunabyté svobody brzo vystřídal pocit zklamání z nenaplněných, především ekonomických, očekávání. Svoboda jako základní demokratická hodnota čelila v očích nových spolkových občanů tvrdé konkurenci sociálních jistot. Tento imaginární

hodnotový souboj našel v realitě stranické soutěže svůj obraz v úspěších postkomunistické PDS.

„Totgesagte leben länger“ („Prohlášení za mrtvého žijí déle“), říká se v Německu s oblibou i v souvislosti s PDS. Po odstranění pro první volby výjimečně zavedené oddělené uzavírací klauzule jí nikdo nedával šanci na další působení ve spolkové politice, resp. na zastoupení v Bundestagu. PDS přesto dál sílila a v následujících volbách se do parlamentu dostala díky zisku čtyř přímých mandátů a tím překonání alternativní klauzule. Další „pohřeb“ předpovídali PDS političtí komentátoři, ale i politici, po volbách 2002, kdy se do Bundestagu dostaly jen dvě zástupkyně postkomunistů a ve straně navíc neustále probíhal boj mezi reformisty a ortodoxními komunisty. Pro předčasné volby 2005 si ale PDS našla západního spojence – WASG, pod jeho tlakem se přejmenovala a výrazně ve volbách zabodovala. Stala se největším konkurentem SPD a strůjcem povolebního patu.

Nové spolkové země mají dohromady zhruba jen tolik obyvatel, kolik má nejlidnatější západní spolková země – Severní Porýní-Vestfálsko. Případné obavy z budoucích změn ve stranickém systému, způsobené právě sjednocením, (např. obava z návratu „výmarských poměrů“, tj. vysoké fragmentace stranické soutěže) podle mnohých politologů přeceňovaly význam vlivu východoněmeckých voličů na výsledky voleb. Odlišné voličské chování nových spolkových občanů, jejich nízká míra identifikace se stranami a tím takřka absence vazeb mezi voličem a politickou stranou, však činí východní Němce v kontrastu s těmi západními mnohem flexibilnějšími a mobilnějšími. Význam východoněmeckých voličů vzrostl, změnil se i charakter volebního boje a většina politologů i politiků byla nucena si přiznat, že volby se rozhodují na Východě.

Stranický systém to ale nejsou jen volby a volební výsledky. Sjednocení změnilo i charakter německých politických stran. Zemské organizace v nových spolkových zemích se značně odlišují od svých západních protějšků. Vznikaly v době, kdy se pomalu a nejistě začala profesionalizovat i organizace západoněmeckých *Volksparteien* (tj. CDU a SPD). Jsou modernější, flexibilnější a v neposlední řadě i z pohledu věkového průměru členů mladší. Na začátku 90. let byly mnohé stranické špičky na Východě stabilizovány transferem západních elit, často nelichotivě označovaným jako kolonizace. Teď se situace obrátila a obě velké strany mají ve svém čele předsedu(-kyni) východoněmeckého původu. CDU už několik let vede Angela Merkelová, po volbách 2005 nová německá

kancléřka, a novým předsedou SPD se v listopadu 2005 stal Mathias Platzeck, jehož braniborská SPD se pyšní četnými volebními úspěchy.

Stranický systém se vlivem nových spolkových zemí regionalizoval. Původní třístranický formát na Východě a čtyřstranický na Západě se v posledních letech přece jen začaly vzájemně přibližovat. Na území bývalé NDR tak posilují svou pozici dvě malé západoněmecké strany (FDP a B90/Grüne), ve starých spolkových zemích přibyl v posledních volbách nový levicový subjekt, spojenec PDS, WASG. Sjednocení přineslo i změnu rozložení sil v rámci stranického systému, jak dokázaly volby 2005, nejsou už velké strany tak velké a malé strany tak malé jako doposud. Posílení všech tří malých stran (především Levicové strany/PDS) oslabilo obě tradiční *Volksparteien* a znemožnilo vznik většinové dvoubarevné vládní koalice podle dosavadního schématu, tedy rudozelená, nebo černo-žlutá.

Velká koalice CDU/CSU a SPD má své výhody i nevýhody. Vládní spojení dvou nejsilnějších stran může přinést kýžené, avšak voliči nepopulární, ekonomické reformy. Snazší by mohla být i domluva v otázce již mnohokrát připravované reformy federalismu. Z pohledu stranického systému vede spojení dvou velkých stran přes střed k posilování extrémů (např. úspěchy rakouské FPÖ v 90. letech 20. století). Německá tradice nahrává spíše levicovému populismu, pokud by si tedy dokázala Levicová strana/PDS udržet svého západního spojence, provedla onu avizovanou fúzi s WASG a překonala vzájemné ideologické rozdíly, mohla by se pro voliče v příštím volebním období stát skutečnou vládní alternativou na levici. Pokud by ani Velká koalice nedokázala vyřešit problémy na trhu práce, mohla by Levicová strana/PDS oslovit nespokojené voliče SPD a stát se nejsilnější stranou v nových spolkových zemích. Na území starých spolkových zemí zůstává WASG, příp. Levicová strana, největším konkurentem pro SPD, z hlediska struktury voličů není pravděpodobné, že by - ani po odchodu Joschky Fischera - nějak významně přebírala voliče Zeleným.

Budoucnost stranické soutěže v Německu zůstává otevřená, její charakter budou bezpochyby i nadále zásadně ovlivňovat i východoněmečtí voliči. Zda byly předčasné volby 2005 jen vrcholem všech změn jako dopadů sjednocení a zda po nich přijde uklidnění situace a skutečná vnitřní jednotu, či tomu bude přesně naopak, ukáže až další vývoj. Tato diplomová práce není prací věšteckou, a proto musí zůstat jen u výše popsaného nástinu možného směřování stranického systému ve Spolkové republice Německo.

Summary

The collapse of the communist regime in German Democratic republic caused factual loss of legitimacy of the republic as a whole. The events of 1989 and 1990 have brought the end of separation of both German states. The both parts of Germany were unified on October 3rd, 1990, but internal unity of the new state is 15 years later still far from reality. Two undemocratic regimes, one following another, interrupted traditional affiliations between voters and political parties hardly. New period of the German party system has started.

Although the influence of the West German parties on constitution of the democratic East German party system was dominant, there has established unique party system with own specifics. The most measurable diversity of the East German party system is the presence of the Party of Democratic Socialism (PDS). This communist successor party has been successful in fast every elections since German Unification, last time she won over the quarter of East German votes. Thanks to the association with the new West German left party, called Electoral Alternative Work and Social Justice (WASG), the Left party/PDS has won 54 seats in the 16th Bundestag. Few months afterwards there was built a Great Coalition of Christian democrats (CDU/CSU) and social democrats (SPD), which in its consequence could strengthen the position of the new left alliance.

Seznam použitých zkratk

- ABL - Alte Bundesländer (staré spolkové země)
- B90 - Bündnis 90 (Spojenectví 90)
- BFD - Bund Freier Demokraten (Svaz svobodných demokratů)
- CDU - Christlich Demokratische Union Deutschlands (Německá křesťansko-demokratická unie)
- CSU - Christlich-Soziale Union in Bayern (Křesťansko-sociální unie v Bavorsku)
- ČSSD - Česká strana sociálně demokratická
- DA - Demokratischer Aufbruch (Demokratický rozvoj)
- DBD - Demokratische Bauernpartei Deutschlands (Německá demokratická strana rolnictva)
- DFP - Deutsche Forumspartei (Německá strana fóra)
- DJ - Demokratie Jetzt (Demokracie nyní)
- DKP - Deutsche Kommunistische Partei (Německá komunistická strana)
- DM - Deutsche Mark (Německá Marka)
- DSU - Deutsche Soziale Union (Německá sociální unie)
- DVU - Deutsche Volksunion (Německá unie lidu)
- FDP - Freie Demokratische Partei (Svobodná demokratická strana)
- GG - Grundgesetz (Základní zákon)
- GP - Grüne Partei (Strana Zelených)
- HZDS - Hnutí za Demokratické Slovensko
- IFM - Initiative Frieden und Menschenrechte (Iniciativa mír a lidská práva)
- KPD - Kommunistische Partei Deutschlands (Koministická strana Německa)
- KSČ - Komunistická strana Československa
- KSČM - Komunistická strana Čech a Moravy
- KSS - Komunistická strana Slovenska
- LDPD - Liberal-demokratische Partei Deutschlands (Liberálně demokratická strana Německa)
- MSZMP - Maďarská socialistická dělnická strana
- MSZP - Maďarská socialistická strana
- NBL - Neue Bundesländer (nové spolkové země)
- NDPD - National-Demokratische Partei Deutschlands (Nacionálně demokratická strana Německa)
- NDR – Německá demokratická republika

NF - Neues Forum (Nové fórum)

NPD - Nationaldemokratische Partei Deutschlands (Národnědemokratická strana Německa)

NSDAP - Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nacionálně socialistická německá strana dělnictva)

ODS - Občanská demokratická strana

PDS - Partei des demokratischen Sozialismus (Strana demokratického socialismu)

PSL - Polská rolnická strana

PUS - Polská sociálnědemokratická unie

PZPR - Polská sjednocená dělnická strana

REP - Die Republikaner (Republikáni)

SDA - Slovenská demokratická alianca

SDĽ - Strana demokratické levice

SDP - Sozialdemokratische Partei in der DDR (Sociálně demokratická strana v NDR)

SDPI - Sociální demokracie Polska

SdRP - Sociální demokracie Polské republiky

SED – Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (Sjednocená socialistická strana Německa)

SLD - Svaz demokratické levice

SPD - Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Sociálně demokratická strana Německa)

UFV - Unabhängiger Frauenverband (Nezávislý svaz žen)

VL - Vereinigte Linke (Sjednocená levice)

WASG - Wahlalternative Arbeit und soziale Gerechtigkeit (Volební alternativa práce a sociální spravedlnost)

Literatura

- Alemann, Ulrich von (1999):** *Der Wahlsieg der SPD von 1998: Politische Achsenverschiebung oder glücklicher Ausreißer?* In: Niedermayer, Oskar (Hrsg.): Die Parteien nach der Bundestagswahl 1998. Leske+Budrich, Opladen, s. 37-61
- Alemann, Ulrich von (2003a):** *Das Parteiensystem der Bundesrepublik Deutschland.* Bpb, Bonn
- Alemann, Ulrich von (2003b):** *Der Zittersieg der SPD. Mit einem blauen und grünen Auge davon gekommen.* In: Niedermayer, Oskar (Hrsg.): Die Parteien nach der Bundestagswahl 2002. Leske+Budrich, Opladen, s. 43-69
- Antoszewski, Andrzej/Herbut, Ryszard/Sroka, Jacek (2003):** *Stranický systém Polska.* In: Fiala, Petr/Herbut, Ryszard a kol.: Středoevropské systémy politických stran. MPÚ, Brno, 105-151
- Arzheimer, Kai/Falter, Jürgen W. (1998):** *"Annäherung durch Wandel"? Das Wahlverhalten bei der Bundestagswahl 1998 in Ost-West-Perspektive.* In: Aus Politik und Zeitgeschichte B 52/98, s. 33-43
- Arzheimer, Kai/Falter, Jürgen W. (2002):** *Ist der Osten wirklich rot? Das Wahlverhalten bei der Bundestagswahl 2002 in Os-West-Perspektive.* In: Aus Politik und Zeitgeschichte B 49-50/2002, s. 27-35
- Benda, Lukáš (2002):** *Republika Maďarsko.* In: Fiala, Petr/Holzer, Jan/Strmiska, Maxmilián a kol.: Politické strany ve střední a východní Evropě. MPÚ, Brno, s. 223-248
- Benda, Lukáš (2003):** *Stranický systém Maďarska.* In: Fiala, Petr/Herbut, Ryszard a kol.: Středoevropské systémy politických stran. MPÚ, Brno, s. 55-104
- Benda, Lukáš (2004):** *Maďarsko.* In: Kubát, Michal a kolektiv: Politické a ústavní systémy zemí středovýchodní Evropy. Eurolex Bohemia, Praha
- Beyme, Klaus von (2000):** *Parteien im Wandel.* Westdeutscher Verlag, Wiesbaden
- Birsl, Ursula/Lösche, Peter (1998):** *Parteien in West- und Ostdeutschland: Der gar nicht so feine Unterschied.* In: Zeitschrift für Parlamentsfragen (1/98), s. 7-24
- Bleek, Wilhelm (2003):** *DDR-Geschichte.* In: Andersen, Uwe/Woyke, Wichard (Hrsg.): Handwörterbuch des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland. Bpb, Bonn

- Bluck, Carsten/Kreikenbom, Henry (1991):** *Die Wähler in der DDR: Nur issue-orientiert oder auch parteigebunden?* In: Zeitschrift für Parlamentsfragen (3/91), s. 495-502
- Bösch, Frank (2000):** *Kontinuität im Umbruch. Die CDU/CSU auf dem Weg ins neue Jahrhundert.* In: Aus Politik und Zeitgeschichte B 5/2000, s. 12-21
- Decker, Frank (1999):** *Parteien und Parteiensysteme im Wandel.* In: Zeitschrift für Parlamentsfragen 30 (2), s.345-361
- Decker, Frank (2004):** *Parteien unter Druck. Der neue Rechtspopulismus.* Opladen
- Decker, Frank/Blumenthal, Julia von (2002):** *Die bundespolitische Durchdringung der Landtagswahlen. Eine empirische Analyse von 1970 bis 2001.* In: Zeitschrift für Parlamentsfragen (1/2002), s. 144-165
- Dietzel, Horst/Ihme, Bernd (1995):** *Auseinandersetzungen um die Programmatik der PDS.* In: Brie, Michael/Herzig, Martin/Koch, Thomas (Hg.): Die PDS. PapyRosa, Köln, s. 102-135
- Dittrich, Karl-Heinz (1992):** *Das Bild der Parteien im vereinten Deutschland.* In: Aus Politik und Zeitgeschichte B 34-35/92, s. 26-35
- Edinger, Michael/ Hallermann, Andreas (2001):** *Rechtsextremismus in Ostdeutschland. Struktur und Ursachen rechtsextremer Einstellungen am Beispiel Thüringens.* In: Zeitschrift für Parlamentsfragen (3/2001), s. 588-612
- Eisen, Andreas (1996):** *Institutionenbildung und institutioneller Wandel im Transformationsprozess.* In: Eisen, Andreas/ Wollmann, Hellmut (Hrsg.): Institutionenbildung in Ostdeutschland. Zwischen externer Steuerung und Eigendynamik. Leske+Budrich, Opladen 1996, s.33-61
- Eisen, Andreas/ Kaase, Max (1996):** *Transformation und Transition: Zur politikwissenschaftlichen Analyse des Prozesses der deutschen Vereinigung.* In: Kaase/Eisen/Gabriel/Niedermayer/Wollmann : Politisches System. Berlin 1996, s.5-46
- Falter, Jürgen W. (1992):** *Wahlen 1990. Die demokratische Legitimation für die deutsche Einheit mit großen Überraschungen.* In: Jesse, Eckhard/Mitter, Armin (Hrsg.): Die Gestaltung der deutschen Einheit. Geschichte-Politik-Gesellschaft. Bpb, Bonn, s.163-188
- Falter, Jürgen W./ Jaschke, Hans-Gerd/ Winkler, Jürgen R. (Hrsg.) (1996):** *Rechtsextremismus. Ergebnisse und Perspektiven der Forschung.* Westdeutscher Verlag, Opladen

- Feist, Ursula (1994):** *Nichtwähler 1994. Eine Analyse der Bundestagswahl 1994.* In: Aus Politik und Zeitgeschichte B 51-52/94, s. 35-46
- Forschungsgruppe Wahlen e.V.(1994):** *Gesamtdeutsche Bestätigung für die Bonner Regierungskoalition. Eine Analyse der Bundestagswahl 1990.* In: Klingemann, Hans-Dieter/Kaase, Max: *Wahlen und Wähler. Analysen aus Anlaß der Bundestagswahl 1990.* Westdeutscher Verlag, Opladen, s.615-665
- Gabriel, Oscar W. (1996):** *Politische Orientierungen und Verhaltensweisen.* In: Kaase/Eisen/Gabriel/Niedermayer/Wollmann : *Politisches System.* Berlin, s. 231-312
- Gabriel, Oscar W./ Brettschneider, Frank (1998):** *Die Bundestagswahl 1998: Ein Plebiszit gegen Kanzler Kohl?* In: Aus Politik und Zeitgeschichte B 52/98, s. 20-31
- Gensicke, Thomas (1998):** *Die neuen Bundesbürger. Eine Transformation ohne Integration.* Westdeutscher Verlag, Opladen
- Gerner, Manfred (1994):** *Partei ohne Zukunft? Von der SED zur PDS.* Tilsner, München
- Glaeßner, Gert-Joachim (1990):** *Vom "realen Sozialismus" zur Selbstbestimmung. Ursachen und Konsequenzen der Systemkrise in der DDR.* In: Aus Politik und Zeitgeschichte, B 1-2, s.3-20
- Grönebaum, Stefan (1997):** *Wird der Osten rot? Das ostdeutsche Parteiensystem in der Vereinigungskrise und vor den Wahlen 1998.* In: Zeitschrift für Parlamentsfragen (3/97), s. 407-425
- Grotz, Florian (2000):** *Die personalisierte Verhältniswahl unter den Bedingungen des gesamtdeutschen Parteiensystems. Eine Analyse der Entstehungsursachen von Überhangmandaten seit der Wiedervereinigung.* In: Politische Vierteljahresschrift, 41.Jg., Heft 4, s. 707-729
- Hartenstein, Wolfgang/Müller-Hilmer, Rita (2002):** *Die Bundestagswahl 2002: Neue Themen - neue Allianzen.* In: Aus politik und Zeitgeschichte B 49-50/2002, s. 18-26
- Hesselberger, Dieter (2003):** *Das Grundgesetz. Kommentar für politische Bildung.* Bpb, Bonn
- Höhne, Roland (1994):** *Von der Wende zum Ende: Die NDPD während des Demokratisierungsprozess.* In: Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard (Hrsg.): *Parteien und Wähler im Umbruch: Parteiensystem und Wählerverhalten in der*

ehemaligen DDR und den neuen Bundesländern. Westdeutscher Verlag, Opladen, s.113-142

- Horst, Patrick (2004):** *Die Neuwahl zur Hamburger Bürgerschaft vom 29. Februar 2004: Die Hanseaten und Angela Merkel finden einen politischen Hoffnungsträger.* In: Zeitschrift für Parlamentsfragen (2/2004), s. 252-270
- Howard, Marc A. (1995):** *Die Ostdeutschen als ethnische Gruppe?* In: Berliner Debatte INITIAL 4/5, s. 119-131
- Ishiyama, John T. (1999):** *The Communist Successor Parties and Party Organizational Development in Post-Communist Politics.* In: Politicla Research Quarterly, Vol.52, No.1, s. 87-112
- Ishiyama, John T. (2001):** *Party Organization and the political Success of the Communist Successor Parties.* In: Social Science Quarterly, Vol.82, No.4, s. 844-862
- Jaschke, Hans-Gerd (1999):** *Die rechtsextremen Parteien nach der Bundestagswahl 1998: Stehen sie sich selbst im Wege?* In: Niedermayer, Oskar (Hrsg.): Die Parteien nach der Bundestagswahl 1998. Leske+Budrich, Opladen
- Jesse, Eckhard (1992):** *Der innerpolitische Weg zur deutschen Einheit. Zäsuren einer atemberaubenden Entwicklung.* In: Jesse, Eckhard/Mitter, Armin (Hrsg.): Die Gestaltung der deutschen Einheit. Geschichte-Politik-Gesellschaft. Bpb, Bonn, s.111-141
- Jesse, Eckhard (1994):** *Die institutionellen Rahmenbedingungen der Bundestagswahl vom 2.Dezember 1990.* In: Klingemann, Hans-Dieter/Kaase, Max: Wahlen und Wähler. Analysen aus Anlaß der Bundestagswahl 1990. Westdeutscher Verlag, Opladen, s.15-42
- Jesse, Eckhard (2001a):** *Die Parteien in der SBZ/DDR 1945 bis 1989/90.* In: Gabriel, Oskar W./Niedermayer, Oskar/ Stöss, Richard (Hrsg.): Parteiendemokratie in Deutschland. Bpb, Bonn, s.84-106
- Jesse, Eckhard (2001b):** *Soll die Nationaldemokratische Partei Deutschlands verboten werden? Der Parteiverbotsantrag war unzweckmäßig, ein Parteiverbot ist rechtmäßig.* In: Politische Vierteljahresschrift (42.Jg.), Heft 4, s. 683-697
- Jesse, Eckhard (2003a):** *Die Rechts(außen)parteien. Keine ersichtlichen Erfolge, keine Erfolge in Sicht.* In: Niedermayer, Oskar (Hrsg.): Die Parteien nach der Bundestagswahl 2002. Leske+Budrich, Opladen, s. 159-177

- Jesse, Eckhard (2003b):** *Der gescheiterte Verbotantrag gegen die NPD - Die streitbare Demokratie ist beschädigt worden.* In: Politische Vierteljahresschrift (44. Jg.), Heft 3, s. 292-301
- Jesse, Eckhard (2005):** *Nach der gescheiterten Vertrauensfrage: Zur Lage der Parteien und des Parteiensystems in Deutschland.* In: Zeitschrift für Parlamentsfragen (3/2005), s. 600-615
- Jung, Matthias (1990):** *Parteiensystem und Wahlen in der DDR. Eine Analyse der Volkskammer Wahl vom 18. März 1990 und der Kommunalwahlen vom 6. Mai 1990.* In: Aus Politik und Zeitgeschichte, B 27, s.3-15
- Jung, Matthias/Roth, Dieter (1994):** *Kohls knappster Sieg.* In: Aus Politik und Zeitgeschichte B 51-52/94, s. 3-15
- Jung, Matthias/Roth, Dieter (1998):** *Wer zu spät geht, den bestraft der Wähler. Eine Analyse der Bundestagswahl 1998.* In: Aus Politik und Zeitgeschichte B 52/98, s. 3-19
- Kirchgässner, Gebhard/Meyer zu Himmern, Anne (1994):** *Erwartete Knappheit und Höhe der Wahlbeteiligung bei der Bundestagswahl 1990: Unterschiedliche Ergebnisse für die alten und neuen Bundesländer.* In: Rattinger, Hans/Gabriel, Oskar W./Jagodzinski, Wolfgang (Hrsg.): Wahlen und politische Einstellungen im vereinigten Deutschland. Peter Lang, Frankfurt am Main, s. 235-263
- Kitschelt, Herbert (1995):** *Formation of Party Cleavages in Post-communist Democracies.* In: Party Politics (4), s. 447-472
- Kitschelt, Herbert (1999):** *Historical Legacies and Strategies of Democratization: Pathways toward Post-communist Politics.* In: Kitschelt, Herbert/Mansfeldova, Zdenka/Markowski, Radoslaw/Tóka, Gábor: Post-communist Party Systems. Cambridge University Press, s. 19-42
- Klein, Markus/ Falter, Jürgen W. (1996):** *Die dritte Welle rechtsextremer Wahlerfolge in der Bundesrepublik Deutschland.* In: Falter, Jürgen W./ Jaschke, Hans-Gerd/ Winkler, Jürgen R. (Hrsg.): Rechtsextremismus. Ergebnisse und Perspektiven der Forschung. Westdeutscher Verlag, Opladen, s.288-312
- Kopeček, Lubomír (2000):** *Transformace slovenské komunistické strany. Případ relativního úspěchu transformace - vstupní sonda.* In: Středoevropské politické studie, č.4, elektronická verze[<http://www.iips.cz/seps/clanek.php?ID=105>]

- Kopeček, Lubomír (2003):** *Stranický systém Slovenska*. In: Fiala, Petr/Herbut, Ryszard a kol.: Středoevropské systémy politických stran. MPÚ, Brno, s. 153-225
- Kopeček, Lubomír (2004):** *Slovensko*. In: Kubát, Michal a kolektiv: Politické a ústavní systémy zemí středovýchodní Evropy. Eurolex Bohemia, Praha
- Korte, Karl-Rudolf (2000):** *Wahlen in der Bundesrepublik Deutschland*. Bpb, Bonn
- Kropp, Sabine (2001):** *Koalitionsbildungen in Bund und Ländern - Verfahren, Institutionalisierungsprozesse und Gewinnverteilungen*. In: Gabriel, Oscar W./Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard (Hrsg.): Parteiendemokratie in Deutschland. Bpb, Bonn, s. 340-359
- Kropp, Sabine/Sturm, Roland (1999):** *Politische Willensbildung im Föderalismus*. In: Aus Politik und Zeitgeschichte B 13/99, s. 37-46
- Kubát, Michal (2004):** *Polsko*. In: Kubát, Michal a kolektiv: Politické a ústavní systémy zemí středovýchodní Evropy. Eurolex Bohemia, Praha
- Küchler, Manfred (1994):** *Politische Streitfragen und Wahlentscheidung: Vereinigung als "neue" Frage?* In: Klingemann, Hans-Dieter/Kaase, Max: Wahlen und Wähler. Analysen aus Anlaß der Bundestagswahl 1990. Westdeutscher Verlag, Opladen, s.422-452
- Lehmbruch, Gerhard (1996):** *Die ostdeutsche Transformation als Strategie des Institutionenstransfers: Überprüfung und Antikritik*. In: Eisen, Andreas/Wollmann, Hellmut (Hrsg.): Institutionenbildung in Ostdeutschland. Zwischen externer Steuerung und Eigendynamik. Leske+Budrich, Opladen 1996, s.63-78
- Mareš, Miroslav (2002):** *Česká republika*. In: Fiala, Petr/Holzer, Jan/Strmiska, Maxmilián a kol.: Politické strany ve střední a východní Evropě. MPÚ, Brno
- Merkel, Wolfgang (1997):** *Einleitung*. In: Merkel/Sandschneider (Hrsg.): Systemwechsel 3. Parteien im Transformationsprozeß. Leske+Budrich, Opladen 1997, s.9-21
- Merkel, Wolfgang (1999):** *Systemtransformation*. Leske+Budrich, Opladen
- Neller, Katja/Thaidigsmann, S. Isabell (2002):** *Das Vertretenheitsgefühl der Ostdeutschen durch die PDS: DDR-Nostalgie und andere Erklärungsfaktoren im Vergleich*. In: Politische Vierteljahresschrift (43.Jg.), Heft 3, s. 420-444
- Neu, Viola (2000a):** *Am Ende der Hoffnung. Die PDS im Westen*. Konrad-Adenauer-Stiftung, Bonn

- Neu, Viola (2000b):** *Vorwärts nimmer, rückwärts immer : Die PDS.* In: Pickel, Gert/Walz, Dieter/Brunner, Wolfram (Hrsg.): Deutschland nach den Wahlen. Befunde zur Bundestagswahl 1998 und zur Zukunft des deutschen Parteiensystems. Leske+Budrich, Opladen, s. 295-311
- Neu, Viola (2004):** *Das Janusgesicht der PDS. Wähler und Partei zwischen Demokratie und Extremismus.* Nomos, Baden-Baden
- Neugebauer, Gero (1994):** *Die SDP/SPD in der DDR: Zur Geschichte und Entwicklung einer unvollendeten Partei.* In: Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard (Hrsg.): Parteien und Wähler im Umbruch: Parteiensystem und Wählerverhalten in der ehemaligen DDR und den neuen Bundesländern. Westdeutscher Verlag, Opladen, s.75-104
- Neugebauer, Gero (2000):** *Die PDS zwischen Kontinuität und Aufbruch.* In: Aus Politik und Zeitgeschichte B 5/2000, s. 39-46
- Neugebauer, Gero/Stöss, Richard (1996):** *Die PDS.* Leske+Budrich, Opladen
- Neugebauer, Gero/Stöss, Richard (2003):** *Die PDS in Not.* In: Niedermayer, Oskar (Hrsg.): Die Parteien nach der Bundestagswahl 2002. Leske+Budrich, Opladen, s. 125-158
- Niedermayer, Oskar (1996):** *Das intermediäre System.* In: Kaase/Eisen/Gabriel/Niedermayer/Wollmann : Politisches System. Berlin , s. 153-230
- Niedermayer, Oskar (1999):** *Die Bundestagswahl 1998: Ausnahmewahl oder Ausdruck langfristiger Entwicklungen der Parteien und des Parteiensystems?* In: Niedermayer, Oskar (Hrsg.): Die Parteien nach der Bundestagswahl 1998. Leske+Budrich, Opladen, s. 9-35
- Niedermayer, Oskar (2003):** *Die Entwicklung des deutschen Parteiensystems bis nach der Bundestagswahl 2002.* In: Niedermayer, Oskar (Hrsg.): Die Parteien nach der Bundestagswahl 2002. Leske+Budrich, Opladen, s. 10-41
- Nohlen, Dieter (2004):** *Wahlrecht und Parteiensystem.* 4.Auflage, Leske+Budrich, Opladen
- Novák, Miroslav (1997):** *Systémy politických stran.* SLON, Praha
- O'Donnell, Guillermo/ Schmitter, Phillippe C. (1986):** *Defining Some Concepts (and Exposing Some Assumptions).* In: O'Donnell, Guillermo/ Schmitter, Phillippe C.: Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions About Uncertain Democracies. Baltimore – London, s.6-14

- Pappi, Franz Urban (1992):** *Konfliktlinien*. In: Nohlen, Dieter (Hrsg.): Lexikon der Politik, Band 3 – Die westlichen Länder. München
- Pfahl-Traugher, Armin (2000):** *Die Entwicklung des Rechtsextremismus in Ost- und Westdeutschland*. In: Aus Politik und Zeitgeschichte B 39/2000, s. 3-13
- Pfau, Thomas (1994):** *Aspekte der Entwicklung liberaler Kräfte in der DDR vom Herbst 1989 bis zum Herbst 1990*. In: Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard (Hrsg.): Parteien und Wähler im Umbruch: Parteiensystem und Wählerverhalten in der ehemaligen DDR und den neuen Bundesländern. Westdeutscher Verlag, Opladen, s.105-112
- Plato, Alexander von (2003):** *Die Vereinigung Deutschlands-ein weltpolitisches Machtspiel*. Bpb, Bonn
- Poguntke, Thomas (1999):** *Die Bündnisgrünen in der babylonischen Gefangenschaft der SPD?* In: Niedermayer, Oskar (Hrsg.): Die Parteien nach der Bundestagswahl 1998. Leske+Budrich, Opladen, s. 83-101
- Poguntke, Thomas (2003):** *Die Bündnisgrünen nach der Bundestagswahl 2002: Auf dem Weg zur linken Funktionspartei?* In: Niedermayer, Oskar (Hrsg.): Die Parteien nach der Bundestagswahl 2002. Leske+Budrich, Opladen, s. 89-108
- Pollack, Detlef/Pickel, Gert (2000):** *Die Bundestagswahl 1998 in Ostdeutschland - Zwei getrennte Elektorate oder nur partielle Abweichungen?* In: Pickel, Gert/Walz, Dieter/Brunner, Wolfram (Hrsg.): Deutschland nach den Wahlen. Befunde zur Bundestagswahl 1998 und zur Zukunft des deutschen Parteiensystems. Leske+Budrich, Opladen, s. 79-97
- Poutrus, Patrice G./Behrends, Jan C./Kuck, Dennis (2000):** *Historische Ursachen der Fremdenfeindlichkeit in den neuen Bundesländern*. In: Aus Politik und Zeitgeschichte B 39/2000, s. 15-21
- Rausch, Thomas (1999):** *Zwischen Freiheitssuche und DDR-Nostalgie*. In: Aus Politik und Zeitgeschichte B 45/99, s. 32-38
- Rieger, Günter (1994):** *"Parteienverdrossenheit" und "Parteienkritik" in der Bundesrepublik Deutschland*. In: Zeitschrift für Parlamentsfragen (3/94), s. 459-471
- Rohe, Karl (1992):** *Wahlen und Wählertraditionen in Deutschland. Kulturelle Grundlagen deutscher Parteien und Parteiensysteme im 19. und 20. Jahrhundert*. Suhrkamp, Frankfurt am Main

- Roth, Dieter (1994):** *Was bewegt die Wähler?* In: Aus Politik und Zeitgeschichte B 11/94, s. 3-13
- Roth, Dieter/Jung, Matthias (2002):** *Ablösung der Regierung vertagt: Eine Analyse der Bundestagswahl 2002.* In: Aus Politik und Zeitgeschichte B 49-50/2002, s. 3-17
- Sartori, Giovanni (2001):** *Srovnávací ústavní inženýrství.* SLON, Praha
- Segert, Dieter (1995):** *Aufstieg der (kommunistischen) Nachfolge-Parteien?* In: Wollmann, Hellmut/Wiesenthal, Helmut/Bönker Frank (Hrsg.): *Transformation sozialistischer Gesellschaften: Am Ende des Anfangs.* Westdeutscher Verlag, Opladen, s. 459-474
- Segert, Dieter/Machos, Csilla (1995):** *Parteien in Osteuropa. Kontext und Akteure.* Westdeutscher Verlag, Opladen
- Schmid, Josef (1999):** *Die CDU/CSU nach dem September 1998: Von der Wende zum Ende?* In: Niedermayer, Oskar (Hrsg.): *Die Parteien nach der Bundestagswahl 1998.* Leske+Budrich, Opladen, s. 63-81
- Schmidt, Ute (1996):** *Die CDU.* In: Niedermayer, Oskar (Hrsg.): *Intermediäre Strukturen in Ostdeutschland.* Leske+Budrich, Opladen, s. 13-40
- Schmidt, Ute (1997):** *Von der Blockpartei zur Volkspartei. Die Ost-CDU im Umbruch 1989-1994.* Westdeutscher Verlag, Opladen
- Schmitt, Karl (1995):** *Die Landtagswahlen 1994 im Osten Deutschlands. Früchte des Föderalismus: Personalisierung und Regionalisierung.* In: *Zeitschrift für Parlamentsfragen* (2/95), s. 261-295
- Schultze, Rainer-Olaf (1994):** *Aus Anlaß des Superwahljahres: Nachdenken über Konzepte und Ergebnisse der Wahlsoziologie.* In: *Zeitschrift für Parlamentsfragen* (3/94), s. 472-493
- Thaysen, Uwe (1990):** *Der Runde Tisch. Oder: Wo blieb das Volk?* Westdeutscher Verlag, Opladen
- The Political Consulting Group (TPCG)(2000):** *Zwischen Wahnsinn und Methode: Einige Anmerkungen zum Wahlkampf von CDU und SPD bei der Bundestagswahl 1998.* In: Pickel, Gert/Walz, Dieter/Brunner, Wolfram (Hrsg.): *Deutschland nach den Wahlen. Befunde zur Bundestagswahl 1998 und zur Zukunft des deutschen Parteiensystems.* Leske+Budrich, Opladen, s. 57-78

- Tiemann, Heinrich (1993):** *Die SPD in den neuen Bundesländern.* In: Zeitschrift für Parlamentsfragen (3/93), s. 415-422
- Veen, Hans-Joachim (1997):** *Innere Einheit - aber wo liegt sie?* In: Aus Politik und Zeitgeschichte B 40-41/97, s. 19-28
- Veen, Hans-Joachim (2000):** *Die Bundestagswahl 1998 und ihre Bedeutung für die Zukunft des Parteiensystems in Deutschland.* In: Pickel, Gert/Walz, Dieter/Brunner, Wolfram (Hrsg.): Deutschland nach den Wahlen. Befunde zur Bundestagswahl 1998 und zur Zukunft des deutschen Parteiensystems. Leske+Budrich, Opladen, s. 17-30
- Volkens, Andrea/Klingemann, Hans-Dieter (1992):** *Die Entwicklung der deutschen Parteien im Prozeß der Vereinigung.* In: Jesse, Eckhard/Mitter, Armin (Hrsg.): Die Gestaltung der deutschen Einheit. Geschichte-Politik-Gesellschaft. Bpb, Bonn, s.189-214
- Vorländer, Hans (1999):** *Die FDP nach der Bundestagswahl 1998: Koalitionspartei im Wartestand?* In: Niedermayer, Oskar (Hrsg.): Die Parteien nach der Bundestagswahl 1998. Leske+Budrich, Opladen, s. 103-117
- Vorländer, Hans (2003):** *Aufstieg und Niedergang einer Spaßpartei: Die FDP nach der Bundestagswahl 2002.* In: Niedermayer, Oskar (Hrsg.): Die Parteien nach der Bundestagswahl 2002. Leske+Budrich, Opladen, s. 109-123
- Walter, Franz (1993):** *Sachsen und Thüringen: Von Mutterländern der Arbeiterbewegung zu Sorgenkindern der SPD. Einführung und Überblick.* In: Walter, Franz/ Dürr, Tobias/Schmidtke, Klaus: Die SPD in Sachsen und Thüringen zwischen Hochburg und Diaspora. Dietz, Bonn, s. 11-38
- Walz, Dieter/Brunner, Wolfram (1997):** *Das Sein bestimmt das Bewußtsein.* In: Aus Politik und Zeitgeschichte B 51/97, s. 13-19
- Wiesenthal, Helmut (1995):** *Die Transformation Ostdeutschlands: Ein (nicht ausschließlich) privilegierte Sonderfall der Bewältigung von Transformationsproblemen.* In: Wollmann, Hellmut/Wiesenthal, Helmut/Bönker Frank (Hrsg.): Transformation sozialistischer Gesellschaften: Am Ende des Anfangs. Westdeutscher Verlag, Opladen, s. 135-157
- Wiesenthal, Helmut (2000):** *Profilkrise und Funktionswandel. Bündnis 90/Die Grünen auf dem Weg zu einem neuen Selbstverständnis.* In: Aus Politik und Zeitgeschichte B 5/2000, s. 22-29

Wolle, Stefan (1992): *Der Weg in den Zusammenbruch: Die DDR vom Januar bis zum Oktober 1989.* In: Jesse, Eckhard/Mitter, Armin (Hrsg.): Die Gestaltung der deutschen Einheit. Geschichte-Politik-Gesellschaft. Bpb, Bonn, s.73-110

Články z novin a časopisů

Der Spiegel (26/2005): Rechtliche Bedenken. s. 17

Der Spiegel (26/2005): Drift nach links. s. 38-41

Der Spiegel (28/2005): Wunschregierung. Průzkum z 5.-7.července. s.50

Der Spiegel (28/2005): Das Linksgespenst. s. 54-60

Der Spiegel (28/2005): „Vom Heroen Schröder bleibt nichts“. Interview mit dem Göttinger Parteienforscher Franz Walter über den Zustand und die Zukunft der SPD. s. 56

Der Spiegel (28/2005): „Marx gegen Oskar“. s. 60

Der Spiegel (37/2005): Wunschregierung. Průzkum z 6.-7.zář 2005. s. 36

Der Spiegel (Wahlsonderheft '05): „Wandel durch Annäherung“. s. 40-43

Der Spiegel (Wahlsonderheft '05): Der Steuerflop. s. 62

Der Spiegel (39/2005): Putsch gegen die Wirklichkeit. s. 44-50

Franfurter Allgemeine Zeitung (FAZ) z 24.7.2005: Alte marxistische Bekannte. s.3

TÝDEN (39/2005): V jamajském rytmu ke sloní svatbě. s. 58-59

Internetové zdroje

<http://www.faz.net>

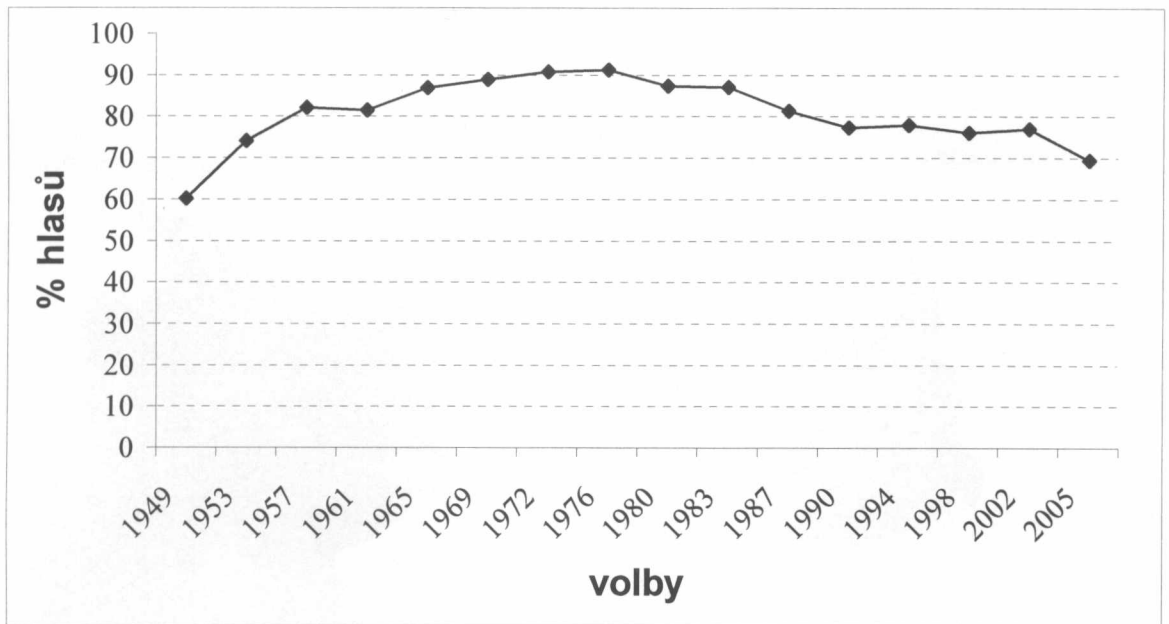
<http://www.bundeswahlleiter.de/bundestagswahl2005>

<http://www.volby.cz>

<http://www.wybory2005.pkw.gov.pl>

Přílohy

Příloha č.1: Vývoj podílu součtu zisků druhých hlasů pro CDU/CSU a SPD (1949-2005)

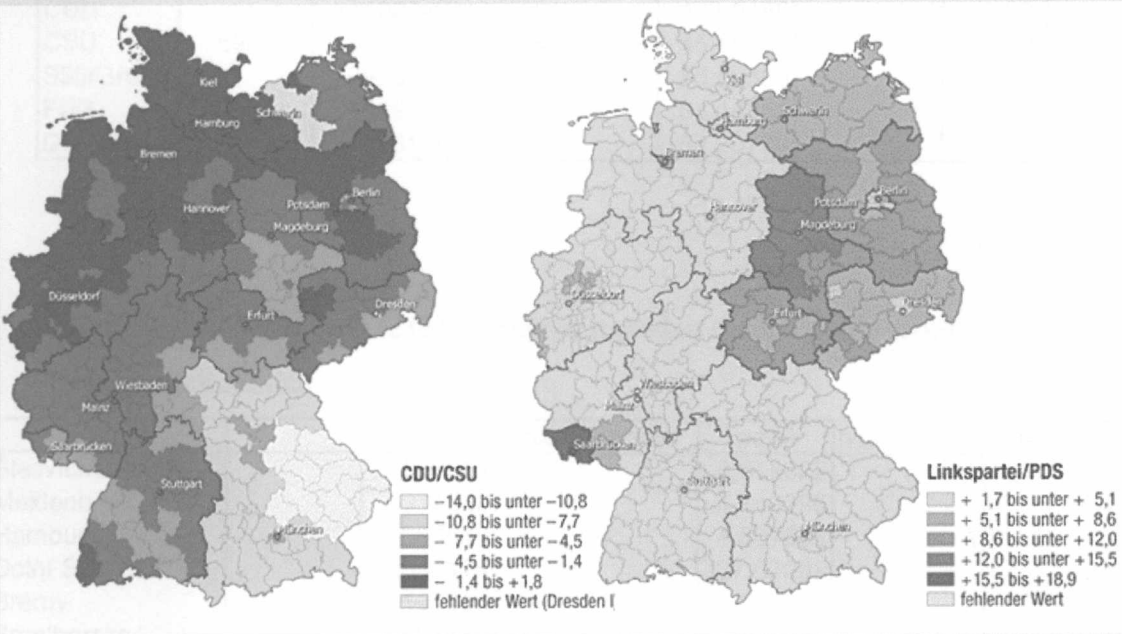

Zdroj: zpracováno podle Niedermayer 2003 a <http://www.bundeswahlleiter.de/bundestagswahl2005>

Příloha č.2: Zisky a ztráty CDU/CSU a Levicové strany.PDS ve volbách 2005 (druhé hlasy v porovnání s volbami 2002, bez okrsku č.160)

Gewinne und Verluste der CDU/CSU und Linkspartei/PDS

Veränderungen des Zweitstimmenanteils gegenüber 2002 in Prozentpunkten (298 von 299 Wahlkreisen)

Quelle und Kartendatei: Datengrundlage sowie Wahlkreisarte für die Wahl zum 16. Deutschen Bundestag © Statistisches Bundesamt, Wiesbaden 2005 (Quelle der Verwaltungsgrenzen: VG1000 generalisiert, © Bundesamt für Kartographie und Geodäsie) – <http://www.bundeswahlleiter.de/bundestagswahl2005/onlineatlas>

Zdroj: <http://www.faz.net>

- State-Annals
- Germany
- Germany
- Germany
- Germany
- Germany
- Germany

Příloha č.3: Rozdělování mandátů na příkladu SPD ve volbách 2005

1.krok: Rozdělení všech mandátů jednotlivým stranám pomocí Hare/Niemeyerovy kvóty
(největší zbytek = mandáty přidělené na základě metody největšího zbytku)

		2.hlasy	2.hlasy celkem	podíl	nejv.zbytek	celkem
SPD		16194665		213,1704		213
CDU		13136740		172,9189	1	173
CSU	598x	3494309	:45430378	45,99558	1	46
B90/Grüne		3838326		50,52388	1	51
FDP		4648144		61,18351		61
Die Linke.		4118194		54,20778		54

2.krok: Mandáty pro SPD (213) se stejnou metodou rozdělí podle zisků
v jednotlivých zemích

		2.hlasy	2.hlasy celkem	podíl	nejv.zbytek	celkem
Šlesvicko-Holšt.		655361		8,619622	1	9
Meklenb.-Př.P.		314830		4,140795		4
Hamburk		365546		4,807836	1	5
Dolní Sasko		2058174		27,07009		27
Brémy		155366		2,043448		2
Braniborsko		561689		7,387603		7
Sasko-Anhaltsko		474909		6,246231		6
Berlín	213x	637674	:16194665	8,386994		8
Severní Por.-Vestf.		4096112		53,87403	1	54
Sasko-Anhaltsko		649807		8,546573		8
Hesensko		1197762		15,75354	1	16
Durynsko		432778		5,692104	1	6
Porýní-Falc		822074		10,81231	1	11
Bádensko-Wirt.		1754834		23,08042		23
Bavorsko		1806548		23,76059	1	24
Sársko		211201		2,777817	1	3

3.krok: Od přidělených mandátů jednotlivým zemím se odečtou v nich získané přímé mandáty. (Kladné zbytky se doplní z kandidátních listin, červeně jsou vyznačeny vzniklé převislé mandáty).

	proporce	přímé mandáty	výsledek
Šlesvicko-Holšt.	9	-5	4
Meklenb.-Př.P.	4	-4	0
Hamburk	5	-6	-1
Dolní Sasko	27	-25	2
Brémy	2	-2	0
Braniborsko	7	-10	-3
Sasko-Anhaltsko	6	-10	-4
Berlín	8	-7	1
Severní Por.-Vestf.	54	-40	14
Sasko-Anhaltsko	8	-3	5
Hesensko	16	-13	3
Durynsko	6	-6	0
Porýní-Falc	11	-5	6
Bádensko-Wirt.	23	-4	19
Bavorsko	24	0	24
Sársko	3	-4	-1